

МІЖВІДОМЧА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ

www.coe.int/children

Будуємо Європу
для дітей та разом
з дітьми

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Погляди, викладені в цьому документі, є відповідальністю його авторів і можуть не збігатися з офіційною політикою Ради Європи.

Відтворення уривків (до 500 слів) дозволено, за винятком комерційних цілей, якщо збережено цілісність тексту, уривок не використовується поза контекстом, не надає неповну інформацію чи іншим чином не вводить читача в оману щодо природи, обсягу чи змісту тексту. Цитований текст завжди має бути позначений таким чином:
«© Рада Європи, рік публікації».

З усіма запитамися щодо відтворення чи перекладу всього документа або його частини слід звертатися до
Директорату з комунікації
(F-67075 Strasbourg
Cedex або publishing@coe.int).

Будь-які інші повідомлення щодо цього документа слід спрямовувати до
Генерального директорату
Ради Європи з питань демократії
та людської гідності.
F-67075 Strasbourg Cedex.
children@coe.int

Обкладинка та дизайн:

Фото: © Shutterstock

© Рада Європи, 2025
Надруковано в рамках
проєкту Ради Європи
«Захист прав дітей під час війни і в
післявоєнний період в Україні».

УДК 347.98:343.137.5(477)

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Одеського державного університету внутрішніх справ (протокол № 4 від 29 жовтня 2024 р.)

Укладачі:

Ірина Урумова, міжнародна експертка Ради Європи, LL.M (University of Connecticut), незалежна експертка в галузі захисту дітей та віктимології (входить до реєстру експертів Justice Rapid Response з розслідування злочинів стосовно дітей);

Людмила Гриценко, адвокатка, національна експертка Ради Європи, лекторка Вищої школи адвокатури Національної Асоціації Адвокатів України, тренерка Тренінгової групи «АС», залучена експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх і експертка з питань захисту прав та інтересів дітей ГО «ВГЦ «Волонтер»;

Павло Пархоменко, суддя Верховного Суду, національний експерт Ради Європи, кандидат юридичних наук.

Рецензенти:

Олена Ковальова – професорка кафедри адміністративної діяльності поліції Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидатка юридичних наук, доцентка, старша наукова співробітниця.

Наталія Крестовська - завідувачка кафедри морського права, Національного університету «Одеська морська академія», д.ю.н, професорка.

Марина Легенька - віце-президентка ГО «Ла Страда – Україна», докторка філософії в галузі права;

Надія Стефанів - суддя Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду.

Міжвідомча взаємодія як фундаментальна засада правосуддя, дружнього до дитини / авторський колектив; Гриценко Л., Пархоменко П., Урумова І., за заг. ред. Калашник О. Одеса, 2025. 192 с.

Літературне редагування: Сергій Губін

Візуалізації портів: Маргарита Шамова

Навчально-методичний посібник розроблено Радою Європи за запитом Офісу Генерального прокурора з метою подальшого зміцнення потенціалу та розширення спроможностей українського сектору правосуддя, дружнього до дитини, та захисту дітей, зокрема щодо сприяння імплементації у практичну діяльність директив Ради Європи стосовно проекту «Імплементація міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність органів прокуратури». Навчально-методичний посібник підготовлений за результатами серії міжвідомчих тренінгів для фахівців сектору ювенальної юстиції та захисту дітей, які були проведені з червня 2023 року до листопада 2024 року в Дніпропетровській, Житомирській, Львівській, Кіровоградській, Закарпатській, Черкаській, Чернівецькій областях та місті Києві.

Навчально-методичний посібник призначений для викладачів закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку студентів юридичних і суміжних спеціальностей, а також тренерів, які проводять тренінги з розвитку потенціалу суб'єктів правосуддя, дружнього до дитини, зокрема працівників прокуратури, поліції, органів пробачії та виконання покарань, служб у справах дітей та інших фахівців, які працюють з дітьми.

ISBN 978-617-8200-07-7

ЗМІСТ

ГЛОСАРІЙ.....	7
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	8
ПЕРЕДМОВА	9
ВІЗУАЛІЗАЦІЯ РОДИН НАСКРІЗНОГО KEYСУ	12
МОДУЛЬ 1. ОСНОВИ ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ	14
Сесія 1. Вступ до правосуддя, дружнього до дитини. Огляд розвитку дитини. Застосування дитиноцентрованого підходу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини	14
Інформаційне повідомлення.....	14
Розуміння розвитку та потреб дитини	14
Завдання для індивідуальної роботи	15
Інформаційне повідомлення (<i>продовження</i>).....	15
Кримінологія протиправної поведінки за участю дітей.....	17
Порівняння карального та відновного правосуддя	20
Загальне обговорення.....	21
Інформаційне повідомлення.....	21
Практичні завдання	22
Завдання № 1. Робота в групах	22
Завдання № 2. Робота в групах	24
Тестові запитання для самоконтролю	25
Сесія 2. Діти, які перебувають у контакті та конфлікті з законом. Оцінка та визначення найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні	27
Загальне обговорення.....	27
Інформаційне повідомлення.....	28
Практичні завдання	33
Завдання № 1. Робота в групах	33
Загальне обговорення.....	35
Тестові питання для самоконтролю	36
МОДУЛЬ 2. МІЖВІДОМЧА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ.....	37
Сесія 1. Поняття та сутність міжвідомчої взаємодії як складової правосуддя, дружнього до дитини	37
Інформаційне повідомлення.....	37
Поняття та принципи міжвідомчої взаємодії.....	37
Мультидисциплінарний підхід як принцип правосуддя, дружнього до дитини	40
Загальне обговорення.....	44
Практичні завдання	45
Завдання № 1. Робота в групах з наскрізним кейсом	45
Завдання № 2. Робота в групах з наскрізним кейсом (додаткове)	47
Тестові питання для самоконтролю	49
Сесія 2. Модель «Барнахус» – концепція та стандарти	50
Інформаційне повідомлення.....	50
Конкретні кроки впровадження моделі «Барнахус».....	50
Стандарти моделі «Барнахус»	51

Загальне обговорення.....	53
Практичні завдання	53
Завдання №1. Робота в групах.....	53
Тестові запитання для самоконтролю	57
Сесія 3. Стратегування	58
Інформаційне повідомлення.....	58
Техніка «коло впливу/коло проблем».....	58
Практичні завдання	59
Завдання № 1. Робота в групах	59
Інформаційне повідомлення.....	60
Модель SMART.....	60
Практичні завдання	61
Завдання № 1. Робота в групах	61
Загальне обговорення.....	62
Завдання № 2. Робота в групах	62
Загальне обговорення.....	62
Тестові запитання для самоконтролю	63
МОДУЛЬ 3. ВПРОВАДЖЕННЯ ДИТИНОЦЕНТРОВАНИХ ПІДХОДІВ ТА ЗАСТОСУ- ВАННЯ ПРОЦЕДУР І ПРАКТИК, ДРУЖНИХ ДО ДІТЕЙ, НА ОСНОВІ КОНКРЕТНИХ СЦЕНАРІЇВ.....	64
Сесія 1. Роль і функції прокурорів, поліції та служби в справах дітей на етапі пер- винного реагування та на початку досудового розслідування.....	64
Інформаційне повідомлення.....	64
Первинне реагування.....	64
Початок досудового розслідування	64
Збір і збереження доказів у справах сексуального насильства щодо дітей	66
Роль висновків судово-медичних експертів у розслідуваннях CSA.....	68
Практичні завдання	69
Завдання № 1. Робота в групах з наскрізним кейсом	69
Тестові запитання для самоконтролю	72
Сесія 2. Роль фахівців пробації та правничої допомоги на етапі первинного реагування та на початку досудового розслідування.....	74
Інформаційне повідомлення.....	74
Використання генограми та екокарти сім'ї для індивідуальної оцінки дітей, які перебувають у конфлікті з законом.....	74
Генограма	74
Легенда	75
Екокарти.....	75
Як створити екокарту	75
Адаптована екокарта за Гартман.....	76
Практичні завдання	77
Завдання № 1. для роботи в групах з наскрізним кейсом.....	77
Завдання № 2. Робота в групах	79
Завдання № 3. Робота в групах з наскрізним кейсом (родина Петренків).....	81
Завдання № 4. Робота в групах з наскрізним кейсом (родина Петренків).....	82

Загальне обговорення.....	84
Тестові запитання для самоконтролю	85
Сесія 3. Міжвідомча співпраця в контексті захисту дітей-постраждалих і підтримки постраждалих/свідків на кожній стадії досудового розслідування	86
Інформаційне повідомлення.....	86
Практичні завдання	91
Завдання № 1. Робота в групах з наскрізним кейсом	91
Тестові запитання для самоконтролю	93
Сесія 4. Міжвідомча співпраця в контексті захисту дітей в конфлікті з законом на кожній стадії досудового розслідування	94
Інформаційне повідомлення.....	94
Що змушує дітей скоювати злочини?	94
Чому діти вступають у банди?.....	96
Вступ до моделі злочинності з погляду суспільного здоров'я.....	97
Вступ до ситуативного запобігання злочинності	98
Загальне обговорення.....	100
Інформаційне повідомлення (продовження)	101
Вступ до заміни покарання.....	102
Розслідування злочинів, скоєних дітьми	105
Приклади передової практики	106
Практичні завдання	107
Завдання № 1. Робота в групах з наскрізним кейсом	107
Міні-тести	110
Сесія 5. Міжвідомча співпраця в контексті захисту прав дітей і підтримки постраждалих і свідків на кожній стадії судового розгляду	112
Загальне обговорення.....	112
Інформаційне повідомлення.....	112
Огляд судової практики щодо допиту дитини	117
Загальне обговорення.....	122
Тестові запитання для самоконтролю	124
Сесія 6. Міжвідомча співпраця в контексті захисту дітей в конфлікті з законом на кожній стадії судового розгляду.....	125
Інформаційне повідомлення.....	125
Практичні завдання	125
Завдання №1. Робота в групах.....	125
Завдання №2. Робота в групах.....	126
Завдання № 3. Робота в групах з кейсом	127
Завдання № 4. Робота в групах з кейсом	129
Інформаційне повідомлення.....	133
Завдання № 5. Робота в групах із кейсом	137
Тестові запитання для самоконтролю	140
Сесія 7. Індивідуалізована оцінка як інструмент правосуддя, дружнього до дитини	141
Інформаційне повідомлення.....	141
Вступ до моделі «ризик-потреби-чутливість» (РПЧ).....	145

Оцінка ризику завершена. Що далі?	146
Стандартизовані тести індивідуалізованої оцінки	146
Посібник для судово-медичних експертів.....	147
Перелік запитань (Бейєр, 2000), які мають бути внесені до оцінки неповнолітніх з урахуванням їхнього розвитку.....	151
Приклади передової практики	152
Вторинна профілактика	152
Третинна профілактика.....	153
Практичні завдання	153
Завдання № 1. Робота в групах з наскрізним кейсом.....	153
Тестові запитання для самоконтролю	154
Сесія 8. Міжвідомча співпраця у наданні необхідної підтримки дітям постраждалим/свідкам на стадії завершення контакту дитини з системою правосуддя, дружнього до дитини.....	155
Загальне обговорення.....	155
Інформаційне повідомлення.....	155
Оцінювання ризиків	156
Приклад міжнародної передової практики.....	157
Безпека постраждалих осіб в умовах збройного конфлікту	159
Практичні завдання	160
Завдання № 1. Робота в групах	160
Інформаційне повідомлення.....	161
Вступ до кейс-менеджменту.....	161
Керівні принципи кейс-менеджменту.....	162
Мінімальні основні компетенції кейс-менеджера.....	163
Кейс-менеджмент у системі ювенальної юстиції.....	164
Практичні завдання	164
Завдання № 2. Робота в групах	164
Тестові запитання для самоконтролю	165
Сесія 9. Міжвідомча співпраця в контексті захисту дітей в конфлікті з законом на стадії завершення контакту дитини з системою правосуддя, дружнього до дитини.....	167
Загальне обговорення.....	167
Практичні завдання	167
Завдання №1. Робота в групах.....	167
Завдання № 2. Робота в групах з наскрізним кейсом	169
Тестові запитання для самоконтролю	172
ДОДАТКИ. ВІЗУАЛІЗАЦІЇ З ПОПЕРЕДНІХ ТРЕНІНГІВ.....	173
Список використаної літератури	179
Додаткові джерела	184
Корисні посилання	187
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК.....	189

ГЛОСАРІЙ

Забезпечення найкращих інтересів дитини	Дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня розвитку, що може її висловити.
Дитина	Малолітня та неповнолітня особа
Генограма	Діаграма (схема), що відображає історію моделей поведінки членів сім'ї впродовж більш ніж одного покоління.
Шеймінг	Присоромлення
Діти, які перебувають у контакті з законом	Діти, які перебувають у сфері діяльності юстиції щодо дітей, зокрема діти у конфлікті із законом, або дитина, яка є потерпілою чи свідком у кримінальному провадженні чи в справі про адміністративне правопорушення.
Діти, які перебувають у конфлікті з законом	Діти, які підозрюються, обвинувачуються чи визнані винуватими у вчиненні кримінального правопорушення, або щодо яких складено протокол про адміністративне правопорушення, чи визнані такими, які вчинили адміністративне правопорушення, або діти, які до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	
БПД	Безоплатна правнича допомога
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
СДУГ	Синдром дефіциту уваги. Гіперактивність
СІЗО	Слідчий ізолятор
СНПК	Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом
СОП	Стандартна операційна процедура
СПЗ	Ситуативна профілактика злочинності
CSA	Сексуальне насильство щодо дитини
CSEA	Сексуальна експлуатація та насильство щодо дитини
MDIA	Мультидисциплінарна міжвідомча взаємодія

ПЕРЕДМОВА

Навчально-методичний посібник створено на основі програми тренінгу «Моделі ефективної міжвідомчої взаємодії у кримінальних провадженнях за участі дітей», цільовою аудиторією якого є представники мультидисциплінарних, міждисциплінарних, міжвідомчих команд, до яких можуть бути включені: прокурори, слідчі, дізнавачі, ювенальна превенція, органи пробації, система безоплатної правової допомоги, установи виконання покарань та місць попереднього ув'язнення, служби у справах дітей, органи опіки та піклування, установи та заклади для дітей для проходження соціально-психологічної реабілітації.

Навчально-методичний посібник має на меті сприяти напрацюванню навиків створення міжвідомчих/міждисциплінарних команд на місцях як у пілотних регіонах, так і на всій території України.

Окреме завдання, яке ставили перед собою розробники, – напрацювання навиків розробки внутрішньо-інституційних алгоритмів (стандартних операційних процедур, далі – СОП) та алгоритмів (СОП) міжвідомчої координації в процесі реалізації пілотного проєкту з впровадження міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, на практиці.

Кожен модуль посібника включає як теоретичну частину (лекційний матеріал чи матеріали, які можуть надаватись учасникам для самостійного опрацювання), так і опис проведення групових активностей, які можуть бути використані повністю або частково під час навчальних занять у закладах вищої освіти. Для зручності викладачів та тренерів зазначені форми опрацювання матеріалу посібника (інформаційне повідомлення, робота в групах, загальне обговорення тощо).

Теоретичний матеріал запропоновано викладати в інтерактивному форматі з включенням учасників до загального обговорення окремих питань або невеликими завданнями для самостійного виконання. Тестові питання можна використовувати як питання для самоконтролю, а також можна використовувати під час занять в інтерактивній формі (Kahoot, Quizziz тощо).

Посібник включає три основні модулі.

- Модуль 1. Основи правосуддя, дружнього до дитини, який призначений для ознайомлення та напрацювання спільного розуміння щодо застосування підходів правосуддя, дружнього до дитини, включаючи стандарти Ради Європи.

- Модуль 2. Міжвідомча взаємодія як фундаментальна засада правосуддя, дружнього до дитини, яка спрямована на відпрацювання розуміння значення міжвідомчої взаємодії та побудови алгоритмів міжвідомчої взаємодії, враховуючи концепцію та стандарти Моделі «Барнахус». Так само розділ включає додаткові практичні вправи для здобуття/напрацювання навичок побудови міжвідомчої взаємодії.
- Модуль 3. Впровадження дитиноцентрованих підходів і застосування процедур і практик, дружніх до дітей, на основі конкретних сценаріїв. Модуль містить три навчальні блоки (та вісім сесій), кожен із яких пов'язаний з конкретною стадією кримінального процесу: досудове розслідування, судовий розгляд та постсудовий супровід, а також включає роботу з дітьми різних процесуальних статусів. Модуль 3 побудований таким чином, що дозволяє проводити навчання в різних форматах, залежно від цільової аудиторії. Це може бути навчальний процес в одному потоці або навчальний процес у паралельних робочих потоках для представників різних відомств, які працюють разом на конкретних етапах у реальному житті, що тісно пов'язано з моделюванням практичного застосування стандартних операційних процедур (міжвідомчих алгоритмів та протоколів).

Навчальні підходи, запропоновані в посібнику, орієнтовані на потреби як студентської аудиторії, так і на потреби конкретної інституції/відомства. Матеріал, викладений в посібнику, при його практичному застосуванні в тренінговому (або близькому до тренінгового) форматі створює можливості для представників різних відомств та інституцій напрацювати як внутрішньоінституційні алгоритми, так і імплементувати внутрішньоінституційні алгоритми до діючої системи алгоритмів із застосуванням дитиноцентрованих підходів на кожній стадії кримінального провадження.

Методологічно посібник широко використовує тематичні дослідження та практичні ситуації, частково засновані на реальних кримінальних провадженнях та випадках із життя в Україні. Для того, щоб забезпечити поступовість, цілісність та максимально змоделювати реальні робочі процеси, наскільки це можливо, завдання об'єднані в один наскрізний тематичний кейс, який розвивається впродовж тренінгу так, як це відбувається в реальному світі, а також містить приклади з проведених тренінгів, щоб дати викладачам і тренерам уявлення про рівень потреб, знань і навичок аудиторії.

Матеріал посібника викладено в логічній послідовності проведення цілісного тренінгу. Він може бути в цілому адаптований як окремий модуль навчальної дисципліни, а також передбачає можливість використання окремих вправ або частин посібника під час планування та проведення навчальних занять. У посібнику також використані приклади з тренінгових досягнень учасників з метою популяризації/адвокації дитиноцентрованих підходів.

З точки зору навчального дизайну, на основі посібника можна проводити очні інтерактивні навчання, лекції, воркшопи та тренінги як для студентів, так і для дорослої професійної аудиторії, використовуючи групові активності, включаючи рольові ігри за типом «Акваріум» та спільне навчання на конкретних прикладах.

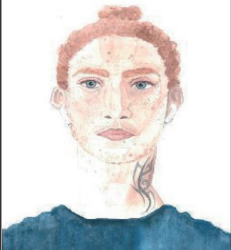
Навчально-методичний посібник, як і тренінгова програма, побудовані на міждисциплінарному наскрізному кейсі, в якому беруть участь дві сім'ї з дітьми (сім'я з трьома біологічними та однією прийомною дитиною та їхні сусіди, сім'я ВПО з трьома дітьми, одна з яких постраждала від сексуального насильства під час конфлікту (далі за текстом – СНПК). Члени сім'ї проходитимуть різні стадії кримінального провадження в різних процесуальних статусах (зокрема, дитина- постраждала, свідок, підозрюваний/обвинувачений), що передбачає їхній контакт із різними установами та відомствами.

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ РОДИН НАСКРІЗНОГО KEYСУ

Родина Петренків

(родина має трьох біологічних дітей,
статус прийомної сім'ї та прийомну доньку)

Дійові особи:

	Петренко Світлана – жінка, мати дітей і членкиня приймної сім'ї		Петренко Максим – 3.05.2010 року народження – малолітній член сім'ї
	Петренко Геннадій – чоловік, батько дітей і член приймної сім'ї		Петренко Вікторія – 22.07.2013 року народження – малолітня членкиня сім'ї
	Петренко Руслан – 8.02.2007 року народження – неповнолітній член сім'ї		Тарасенко Анастасія – 11.01.2016 року народження – прийомна малолітня дитина

*Візуалізації портретів здійснені Шамовою Маргаритою.

Родина Григорук

**(члени родини є внутрішньо переміщеними особами
(далі за текстом – ВПО))**

Дійові особи:

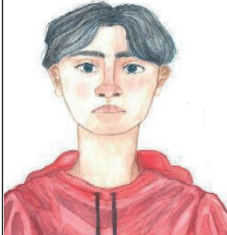
**Григорук
Анастасія,
мати,** вдова
(чоловік загинув
у бою; див.
Генограму)

**Григорук
Сергій,** син,
16 років

**Григорук
Юлія,** донька,
12 років

**Григорук
Михайло,**
син, 10 років

*Візуалізації портретів здійснені Шамовою Маргаритою.

МОДУЛЬ 1. ОСНОВИ ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ

Сесія 1. Вступ до правосуддя, дружнього до дитини. Огляд розвитку дитини. Застосування дитиноцентрованого підходу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини

Інформаційне повідомлення

Розуміння розвитку та потреб дитини

Для ефективної роботи з дітьми (в правоохоронних органах, органах прокуратури чи захисту дітей тощо) важливо розуміти особливості розвитку та потреби дитини. Наприклад, проведення судово-медичного опитування 8-річної дитини дуже відрізнятиметься від аналогічного опитування 16-річного підлітка.

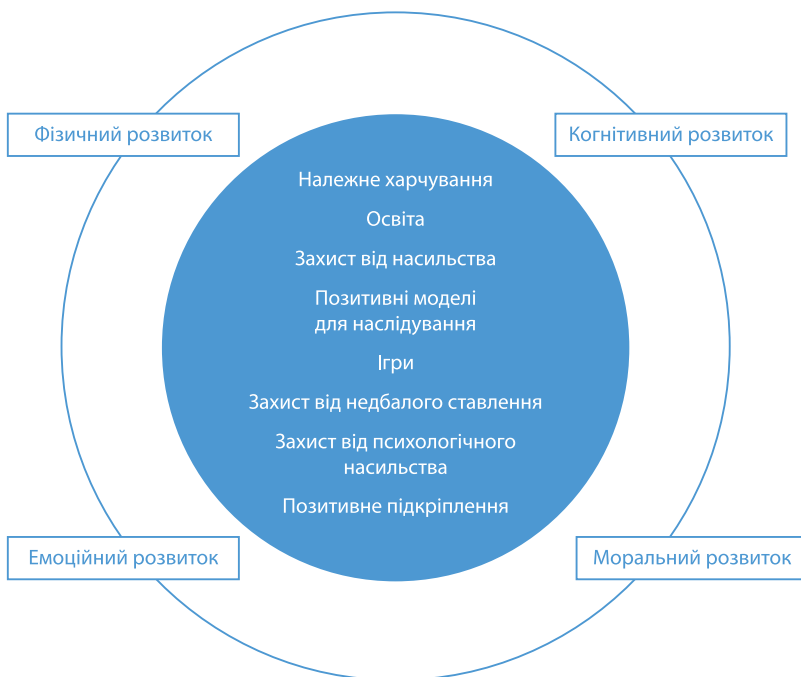
Детальніше з основами вікової психології та особливостями різних періодів розвитку дитини можна ознайомитися в Посібниках з вікової психології.¹

¹ Токарева Н. М. Основи вікової психології: навчально-методичний посібник / Н. М. Токарева, А. В. Шамне – Кривий Ріг, 2013 – 283 с.

Завдання для індивідуальної роботи

Згрупуйте заходи, зазначені у внутрішньому колі, за типами розвитку дитини, вказаними за межами кола.

Інформаційне повідомлення (продовження)

Розуміння розвитку дитини вимагає розуміння та врахування вікових факторів, а також факторів, пов'язаних з обставинами життя дитини.

Вікові особливості. Як уже згадувалося, 5-річна дитина дуже відрізнятиметься від 15-річної незалежно від їхнього сімейного, соціального чи іншого походження. Дуже маленькі діти не здатні зрозуміти певні поняття.

Передумови. Діти, які виросли в складних умовах (наприклад, діти вулиці, діти, які зазнали жорстокого поводження, діти, котрі постраждали від хронічної або сильної занедбаності чи експлуатації, діти, які виросли в умовах крайньої бідності) та не мали необхідної підтримки та виховання в

роки свого становлення, можуть демонструвати незбалансований розвиток. Наприклад, відносно добре фізично розвинена дитина може демонструвати нижчий рівень емоційного та морального розвитку.

Повноцінний розвиток. Глобальний підхід враховує, що дитина розвивається як цілісна особистість. Усі аспекти розвитку дитини взаємопов'язані. Тому навчання/розвиток в одній сфері, наприклад, фізичний розвиток, впливатиме на розвиток в інших сферах. Аналогічно, коли дитина фізично хвора, її характер/емоції/почуття можуть змінюватися під впливом цієї фізичної хвороби.

Окрім «міжособистісних» відмінностей (коли діти відрізняються за темпами розвитку) існують також «внутрішні» відмінності (тобто відмінності різних сфер за темпами загального розвитку дитини).

Діти, які постраждали від насильства або жорстокого поводження, можуть зазнати порушення розвитку; ступінь порушення залежить від тяжкості насильства або жорстокого поводження. Зашкодити розвитку дитини, особливо емоційного та інтелектуального, може навіть словесне насильство.

Оскільки діти, на відміну від дорослих, ще не здатні вирішувати, що для них краще, одним із ключових понять у сфері захисту дітей є пріоритетні інтереси дитини. Пам'ятайте, що іноді ви стикатиметесь із ситуаціями, коли батьки (або законні опікуни) дитини не ставляться до інтересів дитини як до пріоритетних. Для прикладу можна навести ситуації жорстокого поводження з дитиною з боку одного з батьків або ситуації, коли батьки використовують дитину для помсти одне одному в процесі розлучення та одержання опіки над дитиною. Ось чому важливо навчитися самостійно оцінювати, що є пріоритетним інтересом дитини, незалежно від бажання батьків (законних опікунів).

Забезпечення найкращих інтересів дитини

У всіх заходах, де діти прямо чи опосередковано залучені до системи правосуддя або зазнають її впливу, забезпечення пріоритетних інтересів дитини має бути першочерговим завданням. Тому під час вжиття кожного заходу необхідно враховувати, як він вплине на дитину або групу дітей з метою забезпечення дотримання їхніх пріоритетних інтересів.

Визначення пріоритетних інтересів дитини має врахувати такі питання:

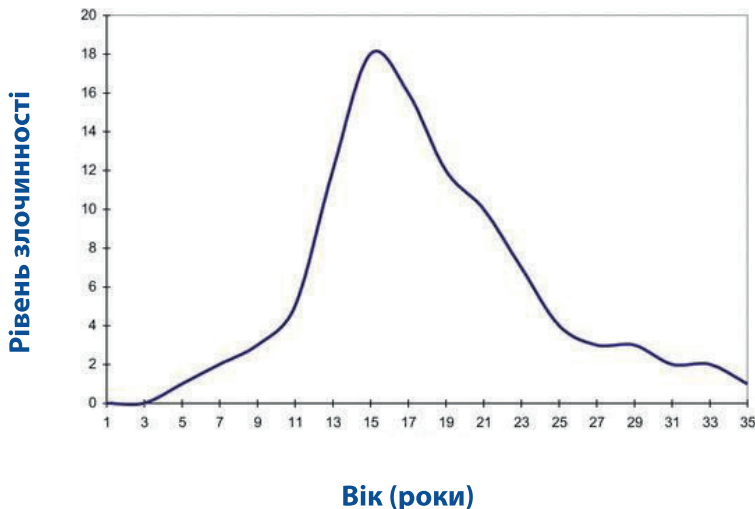
а) здоров'я, безпеку, добробут та емоційне благополуччя дитини;

- b) потреби дитини для її розвитку, серед іншого, будь-які особливі потреби, що можуть бути зумовлені інвалідністю;
- c) наявність ресурсів для того, щоб дитина могла стати самодостатньою дорослою людиною;
- d) пріоритетність забезпечення своєчасного планування постійного проживання.

Кримінологія протиправної поведінки за участю дітей **Вікова крива злочинності**

Поширеність правопорушень зростає з пізнього дитинства, досягає піку в підлітковому віці (15-19 років) і знижується після досягнення 20-річного віку.²

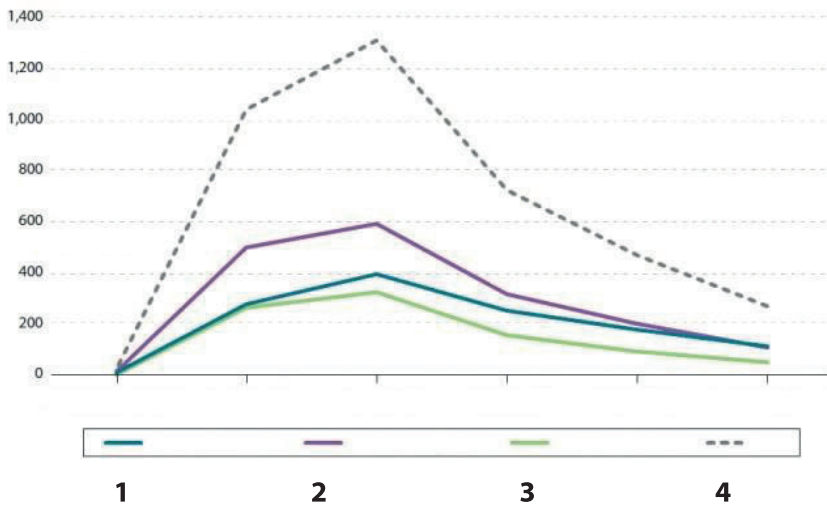
Конкретні версії кривої залежать від декількох факторів, згаданих нижче.

Тип злочину. Крива насильства має тенденцію досягати піку пізніше, ніж крива майнових злочинів.

Стать. У дівчат крива досягає піку раніше, ніж у хлопців.

Середовище (лише для чоловіків). Крива матиме вищий та ширший пік у випадку молодих чоловіків, які зростають у найбідніших кварталах.

² Blonigen, D. M. (2010). Explaining the relationship between age and crime: Contributions from the developmental literature on personality. *Clinical Psychology Review*, 30(1), 89-100.

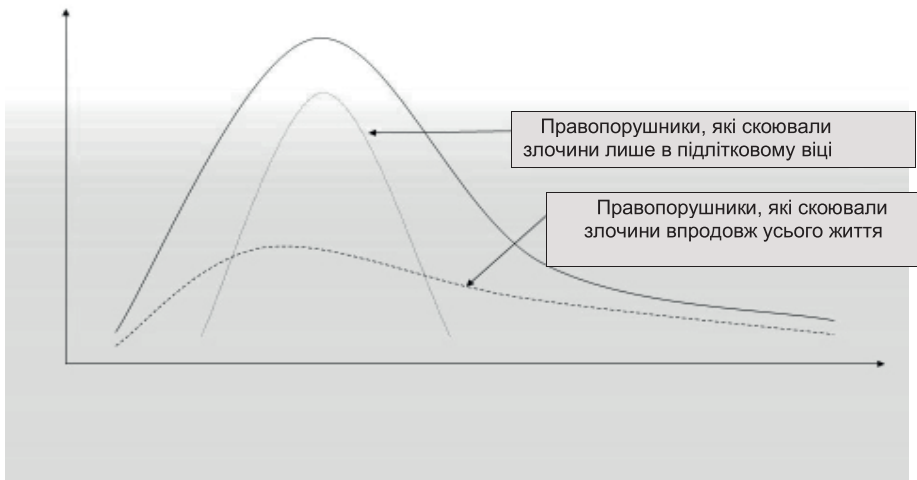

Вік початку вчинення правопорушень

1. Особи, які почали вчиняти правопорушення у неповнолітньому віці та продовжили у дорослому віці.
2. Особи, які вчинили правопорушення у неповнолітньому віці, але не чинили правопорушень у дорослому віці.
3. Дорослі правопорушники, які почали вчиняти правопорушення у дорослому віці, але не вчиняли їх у неповнолітньому віці.
4. Особи, які не скоювали правопорушень ні в неповнолітньому, ні в дорослому віці.

Дослідження кривої віку злочинності

Дві (чи більше?) виразні групи?

Продовження правопорушень у підлітковому та ранньому дорослому віці є вищим для тих молодих людей, які:

- а) почали вчиняти правопорушення в ранньому віці;
- б) є хронічними неповнолітніми правопорушниками;
- в) схильні до насильства (порівняно з правопорушниками, не схильними до насильства).

ВАЖЛИВО! Значна частина дітей, які мають справу із системою правосуддя, була залучена до системи соціального забезпечення/захисту дітей в минулому або й досі отримує її підтримку (постраждали від жорстокого поводження, нехтування, неповнолітні з проблемами психічного здоров'я тощо). Це ускладнює їхні потреби, пов'язані з освітою та психічним здоров'ям.

Порівняння карального та відновного правосуддя

Каральний підхід

- Яке правило, закон чи соціальна норма були порушені?
- Хто це зробив?
- Які наслідки? (Як слід покарати злочинця? Як змусити його заплатити?)

Відновний підхід

- Якої шкоди було заподіяно в результаті цього випадку та кому саме?
- Хто заподіяв шкоду та хто відповідальний за її виправлення?
- Що має статися для виправлення шкоди та відновлення всіх, кому було завдано шкоди?

Відновне правосуддя ставить на перше місце як потреби постраждалої особи, так і реабілітаційні потреби правопорушника.

Відновне правосуддя, що враховує інтереси дитини, сприяє реабілітації та реінтеграції дитини в її громаду. Воно може об'єднувати постраждалу особу, дитину, яка перебуває в конфлікті з законом, батьків або опікунів дитини, фахівців у сфері захисту дітей та правосуддя, школу та громаду.

Підходить як для постраждалих дітей, так і для дітей, що перебувають у конфлікті з законом. Зосереджуючись на зціленні, взаємоповазі та зміцненні стосунків, відновне правосуддя можна впроваджувати для дітей, які є постраждалими особами, свідками або перебувають у конфлікті з законом, і поширювати його на всіх етапах процесу кримінального правосуддя.

Типи втручання в межах відновного правосуддя

- **Медіація (посередництво) між постраждалою особою та порушником.** Зустріч віч-на-віч у присутності підготовленого медіатора між постраждалою від злочину особою та тією, яка його вчинила.
- **Групові сімейні конференції.** Процес, який об'єднує членів сім'ї з метою складання плану для дитини, що розв'язує проблеми, виявлені

фахівцями, які знають дитину (наприклад, учитель або соціальний працівник), з додатковою допомогою від залучених установ.

- **Миротворчі кола.** Процес, який згуртовує людей, що бажають долучитися до вирішення конфліктів, зцілення, підтримки, ухвалення рішень або інших видів діяльності, в яких основними бажаними результатами є чесне спілкування, розвиток стосунків і розбудова спільноти.
- **Реальна реституція.**
- **Громадські роботи.**

Загальне обговорення

1. Як ви вважаєте, чи шеймінг (присоромлення) допомагає дітям припинити протиправну поведінку?
2. Чи, навпаки, підвищує ймовірність скоєння нових злочинів?
3. Чи можливим є те й інше? Якщо так, то чим один вид шеймінгу відрізняється від іншого? Можете навести приклади?

Інформаційне повідомлення

Австралійський кримінолог Брайтвейт дослідив роль шеймінгу у сфері боротьби зі злочинністю.³

Порівняння реінтеграційного та стигматизуючого шеймінгу

Тип 1. Каральний/стигматизуючий шеймінг

Якщо шеймінг відбувається як частина стигматизації особи, це призводить до збільшення кількості злочинів. Остракізм злочинця зумовлює розпалювання в ньому почуття девіантності, що посилює його/її схильність до скоєння нових злочинів.

Приклад. А. 13-річний хлопчик, був притягнутий до кримінальної відповідальності й постав перед публічним судом. Його ім'я публікують у газетах.

³ J. Braithwaite (2000) 'Reintegrative Shaming' in R. Paternoster & R. Bachman (eds) Explaining Criminals and Crime: Essays in Contemporary Criminological Theory. Los Angeles: Roxbury. (This is an only partially different version of J. Braithwaite (2000) 'Shame and Criminal Justice' Canadian Journal of Criminology 42 (3), 281-298) https://johnbraithwaite.com/wp-content/uploads/2016/05/2000_Reintegrative-Shaming.pdf.

Дитина назавжди запам'ятає стигму ярлика «злочинця». У нього немає стимулу змінити свою поведінку.

Надмірне переслідування сприяє стигматизуючому шеймінгу.

Тип 2. Реінтеграційний шеймінг

Втім, якщо шеймінг відбувається як взаємодія між постраждалою особою та кривдником у межах відновного правосуддя, він, імовірно, допоможе кривднику припинити скоювати злочини. Реінтеграційний шеймінг забезпечує збереження соціальних зв'язків між кривдником та постраждалою особою, але дозволяє останній висловити несхвалення вчиненої дії. Постраждала особа дає кривднику повне усвідомлення того, що його дії були неправильними, але це не спалює мости й дозволяє кривднику повернутися до соціальної групи.

Приклад. Б., 15-річний хлопець, без дозволу бере автомобіль свого батька, сідає за кермо в стані алкогольного сп'яніння та збиває перехожого, який через серйозні травми назавжди залишається інвалідом. Як особа, яка вперше притягається до кримінальної відповідальності та вчинила злочин з необережності, Б. дістає заміну покарання, однак умовою такої заміни є його зобов'язання допомагати в реабілітаційному центрі для осіб, які постраждали від тяжких травм. Він також зустрічається з постраждалою особою та її родиною та виявляє своє каяття.

Практичні завдання

Завдання №1. Робота в групах

Прочитайте опис реального випадку ⁴ та дайте відповіді на наступні запитання.

1. Ви вважаєте, що справа була розглянута належним чином?
2. Якщо ви вважаєте, що були припущені помилки, що саме спонукає вас так думати?
3. Які альтернативні рішення ви пропонуєте?

Аналізуючи справу, думайте не лише про чинне законодавство, а також покладайтеся на здоровий глузд і свій практичний досвід-кримінального правосуддя (за наявності).

⁴ Website of the Innocence project: <https://innocenceproject.org/who-are-west-memphis-three-damien-echols/> (дата звернення 23.08.2024).

Справа Вест-мемфіської трійці

6 травня 1993 року троє хлопчиків із Вест-Мемфісу, штат Арканзас, США, були знайдені в заповненій водою канаві в лісі менш ніж за добу після того, як батьки заявили про їхнє зникнення. Хлопчики були роздягнені, побиті та зв'язані. Одному з убитих було завдано генітальне каліцтво. На місці злочину, попри його жорстокість, було знайдено дуже мало доказів. Поліція була здивована аномальною відсутністю крові чи волокон, а також зазначила, що місце мало такий вигляд, ніби його ретельно прибрали.

Через стан тіл хлопчиків швидко виникли чутки, що за злочином стоїть сатанинський культ. За кілька днів після вбивств головний інспектор поліції повідомив громадськість, що поліція розглядає низку можливих версій вбивств, однією з яких є ритуальне вбивство.

Водночас місцевий інспектор з пробації неповнолітніх вважав, що в цьому районі діє сатанинський культ. Значною мірою це переконання було результатом його спілкування з Д. Е., підлітком, якого він взяв під нагляд до 18 років після арешту за крадіжку зі зломом і статевий злочин. Що більше офіцер пробації спілкувався з Д. Е., то більше переконувався, що Д. Е. був учасником сатанинського культу. Д. Е. заперечував будь-який зв'язок із сатанізмом, але зізнався, що вірить у магію та практикує її. Офіцер пробації поділився своїми підозрами з поліцією Вест-Мемфісу.

Дж. Б. дружив з Д. Е., обоє підлітків були соціальними вигнанцями. Дж. Б. добре вчився в школі та не долучався до експериментів Д. Е. з магією. Попри численні розбіжності, хлопці проводили багато часу разом. Третій та останній підозрюваний, Дж. М., практично не мав зв'язків ані з Д. Е., ані з Дж. Б. Однак він няньчив дитину однієї з місцевих жінок, В. Г., яку наступного дня після вбивств поліція допитувала у справі, не пов'язаній із вбивствами.

В. Г. взяла до відділку свого малолітнього сина А. Г. Коли поліцейський дізнався, що двоє зниклих хлопців були найкращими друзями А. Г., він почав розпитувати А. Г. У результаті цього опитування Дж. М. був викликаний до поліції як підозрюваний.

Дж. М. був доставлений до поліцейського відділку для кількогодинного допиту, з якого було записано трохи більше ніж 30 хвилин. Наприкінці допиту Дж. М. зізнався у скоєнні злочину, назвавши причетними себе, Д. Е. та Дж. Б. Втім, зізнання Дж. М. не узгоджувалося з деталями злочину, які вже встигла з'ясувати поліція. Під час зізнання Дж. М. також іноді суперечив власній розповіді.

Попри потенційні проблеми із зізнанням Дж. М., 3 червня 1993 року поліція заарештувала його, Д. Е. та Дж. Б.

Майже одразу після зізнання Дж. М. відмовився від своїх слів. Він заявив, що був збентежений поведінкою поліцейських і намагався співпрацювати, не усвідомлюючи наслідків своїх заяв. Однак троє хлопців залишилися під вартою, а сторони обвинувачення та захисту почали підготовку до судового розгляду.

Оскільки Дж. М. зізнався поліції, його справу було відокремлено від справи Дж. Б. і Д. Е. Прокурор хотів, щоб Дж. М. свідчив проти Дж. Б. і Д. Е., але Дж. М. відмовився повторювати свідчення, які він дав раніше і яких зрікся. Суд над Дж. М. розпочався 26 січня 1994 року. Суд над Дж. Б. і Д. Е. розпочався за місяць, 28 лютого. Дж. М. та Дж. Б. були засуджені до довічного ув'язнення; для Дж. М. додали ще сорок років за ґратами. Д. Е. був засуджений до смертної кари.

Після перших судових процесів адвокати захисту «Вест-мемфіської трійці» подавали численні апеляції, стверджуючи, що судовий процес був неправомірним, надавали нові докази та оскаржували постанови проти включення доказів, які, на думку адвокатів, могли б бути корисними для їхньої справи. Також, зважаючи на розвиток ДНК-технологій з 1993 року, з'явилася можливість дослідити ДНК, яку раніше неможливо було одержати з доказів, зокрема зі шнурків, якими зв'язали дітей, а отже встановити особу, яка насправді скоїла цей злочин. Зрештою було проведено нове слухання на підставі звинувачення присяжних у неправомірних діях, а також нових доказів, які показали, що ДНК, знайдена на місці злочину, збігається з ДНК Террі Гоббса, вітчима одного з убитих хлопчиків.

Завдання № 2. Робота в групах

Група 1. Поліція

Група 2. Інші професії: пробація, виправні установи, служба у справах дітей

До уваги викладача/тренера!

Якщо вправа використовуватиметься в студентському середовищі, пропонується згуртувати учасників в рандомні групи.

Завдання

Крок 1

Працюючи в групі, обговоріть наведені нижче питання та знайдіть на них відповіді.

- Як діти сприймають поліцію при взаємодії «дитина-поліція»? Як це залежить від статусу дитини (постраждала, свідок, підозрювана особа)?
- Як діти сприймають порушника?
- Як діти сприймають себе?
- Якщо поліцію можна розглядати більше ніж в одній ролі, які фактори визначають, як саме сприйматиметься поліцейський?

Наведений нижче трикутник показує, що сприйняття дитиною себе, поліції та кривдника є мінливим і може залежати від індивідуальних обставин життя дитини, наприклад, її стосунків із кривдником. (Важливо: сприйняття дитини у випадках віктимізації членом сім'ї та незнайомцем, ймовірно, суттєво відрізнятиметься.)

Крок 2

Після обговорення доповідачі від кожної групи представляють результати та порівнюють їх. У разі виявлення відмінностей групи мають обговорити та звірити їх.

Тестові запитання для самоконтролю

Тест 1

Дайте відповідь ПРАВДА або НЕПРАВДА.

1. Реінтеграційний сором фокусується на засудженні поведінки дитини, яка перебуває в конфлікті з законом, але водночас підтримує та реінтегрує її в суспільство.
(ПРАВДА)

2. Соромити дитину ніколи не добре.
(НЕПРАВДА)
3. Публічний сором є ефективним стримуючим фактором протиправної поведінки.
(НЕПРАВДА)
4. Відновлювальний підхід може бути несправедливим до правопорушника.
(НЕПРАВДА)
5. Найкращі інтереси дитини завжди повинні бути в центрі всіх рішень, які стосуються як постраждалих дітей/свідків, так і дітей, які перебувають у конфлікті з законом.
(ПРАВДА)

Тест 2

Виберіть правильний варіант

1. Відновлювальний підхід:

а) сфокусований на відшкодуванні шкоди та відновленні статус-кво, який існував до правопорушення;

- б) сфокусований на фінансовій компенсації жертві (постраждалій особі);
- в) не застосовується у випадках тяжких злочинів;
- г) може бути важко реалізувати, якщо не завдано майнової шкоди.

Сесія 2. Діти, які перебувають у контакті та конфлікті з законом. Оцінка та визначення найкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні

Досвід фахівців, які працюють із дітьми

Кожний фахівець, який працює з дитиною, має власний напрацьований досвід (як позитивний, так і негативний) щодо оцінки та визначення якнайкращих інтересів дитини.

Загальне обговорення

1. Що собою являє принцип якнайкращих інтересів дитини?
2. Які фактори впливають на визначення змісту принципу якнайкращих інтересів дитини?
3. Які елементи впливають на визначення принципу якнайкращих інтересів дитини, котра є обвинуваченою (підозрюваною) у вчиненні кримінального правопорушення?
4. Які елементи впливають на визначення принципу якнайкращих інтересів дитини, котра є потерпілою від кримінального правопорушення?

До уваги викладача/тренера!

Під час проведення тренінгів доцільно організувати обговорення, спочатку згуртувавши учасників у групи за професійним спрямуванням. Надати їм можливість обговорити відповіді у професійних групах, а потім презентувати та обговорити їх всією групою учасників.

Позиція представників кожної професійної групи є досить важливою, вона демонструє обізнаність (необізнаність) із змістом обговорюваного принципу і, як наслідок, підходами його реалізації на практиці.

Можна продемонструвати приклади напрацювань із попередніх тренінгів, які розміщені наприкінці посібника.

Наведені елементи різних груп можуть збігатися або доповнювати один одного, при цьому кожна із груп їх систематизує та після обговорення всіма учасниками проводиться узагальнення всіх відповідей для формування загальної картини щодо роботи всіх дотичних суб'єктів.

Правове регулювання

З практичної точки зору важливо звернути увагу на те, що принцип якнайкращих інтересів дитини закріплений як на рівні міжнародних стандартів, так і в національному законодавстві.

Стаття 3 Конвенції ООН про права дитини⁵ наголошує:

В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, **першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.**

Даний принцип є одним із чотирьох загальних принципів Конвенції ООН про права дитини⁶ і охоплює широке коло сфер, до яких тим чи іншим чином потрапляє дитина. Не виключенням є *сфера кримінального судочинства, в якій якнайкращі інтереси дитини охоплюють дітей як в конфлікті, так і в контакті із законом.*

Важлива базова норма, яка може стати дієвим правовим інструментом щодо реалізації принципу якнайкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні, закріплена в частині другій статті **10 Кримінального процесуального кодексу України**: неповнолітні особи користуються додатковими гарантіями під час їхньої участі у кримінальному провадженні.

Закон України «Про охорону дитинства» містить положення про те, що **забезпечення найкращих інтересів дитини** – це дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

⁵ Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України за 1990 рік № 1, стор. 205 (дата звернення 23.08.2024).

⁶ Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 12, Право дитини бути заслуханою, CRC/C/GC/12, 20 липня 2009 р. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F12&Lang=en (дата звернення 23.08.2024)

Водночас розкрити зміст описуваного принципу допомагають **міжнародні стандарти у сфері захисту прав дитини**, які також є джерелом права в Україні і є застосовними на практиці.

Європейський суд з прав людини, розкриваючи зміст принципу якнайкращих інтересів дитини в своїй прецедентній практиці підкреслив:

по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною;

по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (див. пункт 100 рішення ЄСПЛ у справі «[Мамчур проти України](#)»⁷)

Комітет ООН з прав дитини в своїх *Зауваженнях загального порядку № 14 (2013)* «Про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів (пункт 1 статті 3)⁸ дуже детально проаналізував зміст принципу якнайкращих інтересів дитини, його складові елементи та способи реалізації на практиці:

- звернуто увагу, що в контексті кримінального судочинства принцип найкращих інтересів застосовується щодо дітей-злочинців (наприклад, підозрюваних, обвинувачених або визнаних винними у порушенні) або причетних до справи (як жертви чи свідки), а також дітей, охоплених ситуацією, коли їхні батьки вступають у конфлікт із законом;
- найкраще забезпечення інтересів дитини означає, наприклад, що традиційні цілі кримінального правосуддя, такі, як припинення/покарання, повинні поступатися місцем реабілітації та виправним цілям правосуддя щодо дітей-правопорушників;
- «найкраще забезпечення інтересів дитини» – це право, принцип і правило процедури, які засновані на оцінці всіх елементів, що відображають інтереси дитини або дітей в конкретних обставинах.

⁷ Рішення Європейського суду з прав людини від 16 липня 2015 року по справі «Мамчур проти України», заява № 10383/09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text (дата звернення 23.08.2024).

⁸ Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 14 (2013) «Щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращому забезпеченню її інтересів (пункт 1 статті 3)». URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=5&DocTypeID=11 (дата звернення 23.08.2024).

Комітет ООН з прав дитини пропонує алгоритм, який може стати дієвим практичним інструментом. Так, при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини з метою прийняття рішення про застосування тієї чи іншої конкретної міри належить діяти в наступному порядку:

- по-перше, з урахуванням конкретних обставин справи слід визначити, в чому полягають відповідні елементи оцінки найкращих інтересів, наповнити їх конкретним змістом і визначити значимість кожного з них у співвідношенні з іншими;
- по-друге, з цією метою необхідно слідувати правилам, що забезпечують юридичні гарантії та належну реалізацію цього права (пункт 46 Зауважень).

При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини необхідно враховувати такі елементи:

- погляди дитини;
- індивідуальність дитини;
- збереження сімейного оточення та підтримання відносин;
- піклування, захист і безпеку дитини;
- вразливе положення;
- право дитини на здоров'я;
- право дитини на освіту.

Перелік таких елементів не є вичерпним і залежно від конкретної ситуації певний елемент може переважати інший, якому надається меншого значення.

Не оминають своєю увагою принцип якнайкращих інтересів дитини і **Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини**⁹, посилання на які можна побачити і в судових рішеннях національних судів.

Керівні принципи зазначають, що держави-члени повинні гарантувати ефективно здійснення прав дітей, щоб **їхні найкращі інтереси мали першочергову увагу у всьому, що стосується або зачіпає їхні інтереси.**

⁹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, і пояснювальна записка: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення 23.08.2024)

При оцінці інтересів залучених або постраждалих дітей:

- їхнім поглядам і думкам слід приділяти належну увагу;
- всіх інших прав дитини, таких як право на гідність, свободу та рівне поводження, слід дотримуватися в усі часи;
- повинен бути ухвалений комплексний підхід усіма відповідними органами для належного врахування інтересів усіх сторін під загрозою, зокрема психологічного та фізичного благополуччя, а також правових, соціальних та економічних інтересів дитини.

Найкращі інтереси всіх дітей, які беруть участь у тій же процедурі або справі, мають бути окремо оцінені та збалансовані з метою узгодження можливого конфлікту інтересів дітей.

У той час, як судові органи мають кінцеву компетентність і відповідальність за ухвалення остаточного рішення, держави-члени повинні, за необхідності, спрямувати спільні зусилля на створення міждисциплінарних підходів з метою оцінки найкращих інтересів дітей під час процедури, пов'язаної з ними.

Наведені джерела права відображають поняття принципу якнайкращих інтересів дитини, а також низку елементів, які необхідно враховувати при визначенні його змісту, пропонують алгоритм їхньої оцінки та є практичним інструментом для фахівців, які працюють із дітьми.

Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 24 (2019) «Щодо прав дитини у системі правосуддя щодо дітей»¹⁰ в контексті реалізації принципу якнайкращих інтересів дитини закріплюють такі підходи:

- дитина, яка досягла мінімального віку кримінальної відповідальності, повинна вважатися компетентною брати участь у процесі відправлення правосуддя щодо дітей;
- для ефективної участі дитині необхідна допомога з боку всіх фахівців-практиків, що дозволяє розуміти суть звинувачень і можливі наслідки та варіанти, щоб давати вказівки своєму законному представнику, заявляти відвід, викладати події та ухвалювати належні рішення щодо доказів, показань свідків та заходів впливу;
- розгляд має вестися мовою, яку дитина повністю розуміє, або повинен безкоштовно надаватися перекладач;

¹⁰ Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 24 (2019) про права дитини у системі правосуддя щодо дітей. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/275/59/PDF/G1927559.pdf?OpenElement> (дата звернення 23.08.2024).

- судовий розгляд має проводитися в атмосфері розуміння, що дозволяє дітям повною мірою брати в ньому участь;
- зміни в системі правосуддя, що враховують інтереси дітей, стимулюють вироблення зрозумілих для дітей формулювань на всіх етапах, зручне для дітей планування приміщень для допитів і судових засідань, надання підтримки з боку відповідних дорослих, відмову від лякаючого форменого одягу та адаптацію процедур, зокрема забезпечення розумного пристосування для дітей-інвалідів.

Нерозривно з принципом якнайкращих інтересів дитини пов'язано **право дитини бути заслуханою**, що закріплено в *статті 12 Конвенції ООН про права дитини*¹¹:

1. Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.
2. З цією метою дитині, зокрема надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

*Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 12 від 20 липня 2009 року «Право дитини бути заслуханою»*¹² наголошують на важливих підходах, які необхідно забезпечити на практиці:

- можливість бути заслуханою повинна забезпечуватися «під час будь-якого судового чи адміністративного розгляду»;
- пропонується запроваджувати законодавчі заходи, що вимагають від осіб, відповідальних за ухвалення рішень у межах судових чи адміністративних розглядів, **пояснювати, якою мірою думці дитини було приділено належну увагу і які наслідки мають рішення для цієї дитини**;
- заслуховування дитини не може бути ефективним, якщо воно відбувається в умовах залякування, у ворожій обстановці або без урахування особливостей та віку дитини.

¹¹ Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України за 1990 рік, № 1, стор. 205.

¹² Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 12, Право дитини бути заслуханою, CRC/C/GC/12, 20 липня 2009 р. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2F12&Lang=en (дата звернення 23.08.2024).

Реалізація принципу якнайкращих інтересів дитини на практиці

Оцінка та визначення якнайкращих інтересів дитини є важливими в практичній діяльності та при підготовці фахівців, це можливо продемонструвати на основі реальної справи, яка була на розгляді у Верховному Суді.

Практичні завдання

Завдання № 1. Робота в групах

Крок 1

Завдання

Проаналізуйте ситуацію та дайте відповіді на запитання

- 1. Чи охоплює дана ситуація забезпечення якнайкращих інтересів дитини в кримінальному провадженні? Якщо так, то чому?*
- 2. Які чинники в даному випадку впливають на зміст якнайкращих інтересів дитини?*
- 3. Які дії необхідно вжити для забезпечення якнайкращих інтересів дитини?*

Обставини справи

08 липня 2015 року М., перебуваючи в квартирі, під час конфлікту зі своєю дружиною, в стані сильного душевного хвилювання схопив кухонний ніж і завдав останній сім ножових поранень у різні частини тіла, чим спричинив їй тяжкі тілесні ушкодження, від яких потерпіла померла в лікарні.

Після завдання тілесних ушкоджень дружині М. завдав і собі чотири ножові поранення.

Апеляційний суд постановив новий вирок, яким ухвалив вважати М. засудженим за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 123 КК, до покарання у вигляді позбавлення волі на строк 2 роки. Звільнив М. від відбування призначеного покарання на підставі п. «в» ст. 1 Закону України «Про амністію у 2016 році». У решті вирок суду першої інстанції залишив без змін.

У касаційній скарзі прокурор просить скасувати ухвалу апеляційного суду щодо М. та призначити новий розгляд у суді апеляційної інстанції через неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, що потягло необґрунтоване звільнення засудженого від відбування призначеного покарання.

Свої вимоги обґрунтовує тим, що при застосуванні до М. п. «в» ст. 1 Закону України «Про амністію у 2016 році» суд апеляційної інстанції не врахував, що **амністія не застосовується до осіб, що мають дітей, яким не виповнилося 18 років, і вчинили злочини, що посягають на охоронювані законом права та інтереси цих дітей.**

Крім того, судом не взято до уваги, що злочин було вчинено у присутності малолітньої доньки засудженого Фатіми, що, згідно із Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», відносить її до кола осіб, що постраждали від домашнього насильства, та додатково свідчить про необґрунтованість звільнення засудженого від покарання з тієї підстави, що він не позбавлений батьківських прав відносно своїх дітей, яким не виповнилося 18 років.

Крок 2

Учасники презентують результати роботи в групах. Відповіді фахівців можуть відображати різні позиції та підходи оцінки якнайкращих інтересів дитини.

Крок 3

Пропонується обговорити позицію Верховного Суду в запропонованій справі.

Досліджуючи обставини даної справи, Верховний Суд у своїй постанові [№ 522/20208/15-к](#) (провадження № 51-6488км18)¹³ зробив висновки про те, що злочинні дії одного з батьків стосовно іншого, що призвели до смерті потерпілого, **є такими, що посягають на охоронювані законом права та інтереси їхніх дітей**, а саме право на батьківське піклування, право на повноцінний фізичний, духовний, інтелектуальний, культурний та соціальний розвиток.

¹³ Постанова Верховного Суду від 12 листопада 2019 року по справі № 522/20208/15-к (провадження № 51-6488км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85836384> (дата звернення 23.08.2024)

Таким чином, злочинні дії М., що призвели до смерті його дружини, на думку колеги суддів, є такими, що в розумінні п. «г» ст. 1 Закону України «Про амністію у 2016 році» **посягають на охоронювані законом права та інтереси їхніх спільних дітей, передбачені Конвенцією ООН «Про права дитини» та Законом України «Про охорону дитинства», а саме права на батьківське піклування, повноцінний фізичний, інтелектуальний, моральний, культурний, духовний і соціальний розвиток.**

За таких обставин на підставі п. «г» ст. 9 Закону України «Про амністію у 2016 році», амністія до М. не може бути застосована.

До уваги викладача/тренера!

Повертаючись до обговорення, слід підкреслити:

- оцінка ситуації щодо порушення прав та інтересів дітей не є однозначною і потребує глибокого дослідження;
- з оглянутого судового рішення не можна встановити проведення оцінки сукупності елементів, які впливають на визначення якнайкращих інтересів дитини;
- у судовому рішенні не відображена думка дітей, її неможливо встановити;
- не досліджена історія сім'ї, обставини проживання дітей і батьків тощо.

Наведене підтверджує, що:

- з'ясування якнайкращих інтересів дитини на практиці вимагає дослідження різних факторів, які впливають на його зміст;
- дуже важливим є залучення різних фахівців, кожен із яких виконує свою роль і, виходячи із особливостей власної компетенції, сприяє оцінці якнайкращих інтересів дитини.

Загальне обговорення

Подальшим закріпленням та систематизацією знань щодо загального розуміння принципу якнайкращих інтересів дитини може стати групове обговорення фахівцями, які згуртовуються в групи за професійною належністю та готують відповіді на наступні запитання:

1. Чи вдається у сфері їхньої діяльності забезпечувати дотримання якнайкращих інтересів дитини? Навести приклади.

2. Які є перешкоди для реалізації принципу якнайкращих інтересів дитини?
3. Як подолати/усунути виявлені перешкоди в реалізації принципу якнайкращих інтересів дитини?

До уваги викладача/тренера!

Проведене обговорення допомагає закріпити матеріал, виявити як позитивну практику, так і прогалини в роботі інституцій, та побудувати наступну підготовку фахівців з урахуванням отриманого досвіду, демонструючи в подальшому шляхи вирішення проблем.

Як підсумок для завершення навчальної сесії слід підкреслити, що наступні детальніше зосередяться на міжвідомчій взаємодії всіх фахівців, які залучаються до кримінальних проваджень за участі дітей, незалежно від їхнього статусу та стадії кримінального провадження.

Тестові питання для самоконтролю

1. При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини необхідно враховувати такі елементи:

- а) погляди дитини;
- б) індивідуальність дитини;
- в) збереження сімейного оточення та підтримання відносин;
- г) піклування, захист і безпеку дитини;
- д) вразливе положення;
- е) право дитини на здоров'я;
- є) право дитини на освіту;

ж) всі перелічені вище елементи, перелік яких не є вичерпним, і залежно від конкретної ситуації певний елемент може переважати інший, якому надається менше значення.

2. В контексті кримінального судочинства принцип найкращих інтересів застосовується щодо дітей:

- а) злочинців (наприклад, підозрюваних, обвинувачених або визнаних винними у порушенні);
- б) причетних до справи (як жертви або свідки);
- в) дітей, охоплених ситуацією, коли їхні батьки вступають у конфлікт із законом;

г) всі перелічені варіанти.

МОДУЛЬ 2. МІЖВІДОМЧА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ

Сесія 1. Поняття та сутність міжвідомчої взаємодії як складової правосуддя, дружнього до дитини

Інформаційне повідомлення

Поняття та принципи міжвідомчої взаємодії

Мультидисциплінарний підхід як принцип правосуддя, дружнього до дитини

Міжвідомча взаємодія – це взаємодія/партнерство декількох (двох і більше) державних інституцій, органів та підрозділів місцевого самоврядування, що має на меті спільне досягнення цілей.

Важливим для побудови міжвідомчої взаємодії є знання повноважень різних інституцій і розуміння того, де закінчуються повноваження однієї інституції та починаються повноваження іншої.

У регіонах реалізації пілотного проекту Порядок/алгоритми міжвідомчої взаємодії всіх дотичних/відповідальних суб'єктів рекомендується прописати в окремому положенні (чи Меморандумі) та затвердити на місцевому/обласному рівнях або діджиталізувати (шляхом створення функціонуючої в режимі реального часу мапи чи дашборду).

Для прикладу. На тренінгу 30.10-02.11.2023 року представники прокуратури з Черкаської області показали, що для реалізації пілотного проекту в області власними силами обласної прокуратури створили інтерактивну мапу Черкаської області (до якої мають доступ уповноважені суб'єкти), де в кожному з районів визначені відповідальні особи з міжвідомчих команд з контактами (включаючи контакти психологів).

Головні пріоритети та принципи міжвідомчої взаємодії у справах за участі дитини

Головними пріоритетами при розробці, побудові та функціонуванні алгоритмів міжвідомчої взаємодії в кейсах (справах, кримінальних провадженнях) за участі дитини є:

- забезпечення дитини (якщо в цьому є потреба, наприклад, взаємодія з дитиною-потерпілою, яка зазнає насильства вдома);
- створення безпечного та передбачуваного середовища для взаємодії з дитиною;
- застосування підходів, орієнтованих на дитину, з урахуванням стандартів дружнього до дитини правосуддя, а саме:
 - забезпечення якнайкращих інтересів дитини;
 - участь дитини;
 - гідність дитини;
 - недискримінація;
 - верховенство права;
- вміння визначати найкращі інтереси дитини (з урахуванням індивідуальних особливостей дитини та ситуації) та приймати рішення щодо дитини через призму задоволення та реалізації її найкращих інтересів.

Крім зазначеного, важливо дотримуватися таких **принципів міжвідомчої взаємодії, як:**

- збереження конфіденційності;
- партнерство;
- колективне управління;
- стратегічне планування;
- комплексні послуги;
- звітність та документування;
- своєчасний обмін інформацією.

При побудові та реалізації міжвідомчої взаємодії всі дотичні суб'єкти повинні пам'ятати, що **правосуддя, дружнє до дитини**, має бути:

- доступним;
- швидким;
- таким, що відповідає віку дитини;
- якісним, добре спланованим та добре виконаним;
- враховувати та поважати права дитини;
- адаптованим та націленим на задоволення потреб дитини.

Основні принципи¹⁴, на яких ґрунтуються Стандарти роботи з дітьми (ідеться про сто стандартів, визначених у Порядку реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність), є наступними.

- **Поважати дитину** – враховувати її думки та інтереси. Роз'яснювати права зрозумілою мовою. Забезпечити право на конфіденційність інформації.
- **Не лише розслідувати, а й надавати допомогу.** Це включає комфортні умови на всіх етапах процесу, супровід кваліфікованого дитячого психолога.
- **Уникати повторної травматизації** – обмежити кількість слідчих дій за участі дитини.
- **Давати шанс дітям, які помилилися,** – запровадити відновні та гуманні підходи до дітей, які порушили закон.

Наскрізними питаннями, які мають поставати перед фахівцями, що планують організацію/проведення слідчої/процесуальної дії за участі дитини, є наступні.

- *Чи є перелік фахівців, які мають бути залучені до проведення процесуальної дії за участі дитини?*
- *Чи володіють залучені фахівці навичками бути безпечним дорослим для дитини, зокрема навичками розпізнавати та реагувати на потреби дитини з урахуванням її віку та розвитку та навичками пояснювати складні речі простою та зрозумілою для дитини мовою?*
- *Чи є/створено безпечний простір для взаємодії з дитиною?*
- *Чи всі залучені фахівці добре та однаково розуміють кінцеву мету проведення слідчої дії, свої ролі в цьому процесі, свої можливості та межі своєї компетенції?*
- *Чи потребує дитина додаткових послуг/інтервенцій? Чи є механізм їхнього отримання? Чи може він бути реалізований? Чи є певні перешкоди? Чи є механізми їхнього подолання тощо.*

Не менш важливим при побудові міжвідомчої взаємодії є вміння проводити аналіз після виконаної процесуальної дії (так звана робота над помилками)

¹⁴ Публікація на сайті Офісу Генерального прокурора від 01.06.2023 року «Імплементація міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини – правоохоронці та урядовці підписали спільний документ». URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/implementaciya-miznarodnix-standartiv-pravosuddya-druzhnyogo-do-ditini-pravooxoronci-ta-uryadovci-pidpisali-spilniy-dokument> (дата звернення 23.08.2024).

або застосовувати підхід на зразок **After Action Review**¹⁵ (мається на увазі – проводити аналіз проведених дій через професійне обговорення після події/проведення слідчої дії за участі дитини, через призму:

- що відбулося;
- що вдалося;
- що наступного разу варто зробити по-іншому?)

Мультидисциплінарний підхід як принцип правосуддя, дружнього до дитини

Створення системи правосуддя, дружнього до дитини, безумовно є важливим елементом державної політики й завжди перебувало під увагою різних державних інституцій.

Одним із шляхів реалізації базових принципів правосуддя, дружнього до дитини, є залучення спеціально підготовлених фахівців різного профілю, які в змозі працювати з дитиною для захисту її прав, що виявляється в застосуванні мультидисциплінарного підходу.

Використання зазначеного підходу вимагає активної співпраці між різними суб'єктами та може стати важливим інструментом із захисту прав дитини.

Міжнародні стандарти у сфері захисту прав дитини закріплюють принцип міждисциплінарності як одну із провідних фундаментальних засад, що забезпечує гарантії для дітей, яких притягують до відповідальності, і дітей, які постраждали внаслідок протиправних дій. Базові принципи загального та регіонального характеру орієнтують держави на створення міждисциплінарних команд та залучення широкого кола фахівців до сфери захисту прав дітей та їхнього спеціального навчання¹⁶.

В одному з досліджень було виявлено важливість застосування мультидисциплінарного підходу до вирішення проблем жорстокого поводження з

¹⁵ Підхід After Action Review використовується в стандартах НАТО. Детальніше з концепцією підходу можна ознайомитися за посиланням URL: <https://bit.ly/AARWartimeGuide> (дата звернення 23.08.2024).

¹⁶ Наталя Крестовська, Павло Пархоменко. Аналіз міжнародного досвіду створення та діяльності міждисциплінарних команд з питань соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та в роботі з дітьми, що опинилися в контакті із законом. Київ. 2023. 16 с.

дітьми як найефективнішого підходу до захисту дітей від такого жорстокого поводження. В згаданому дослідженні визнається ефективність міжвідомчого підходу працівників охорони здоров'я, правоохоронних органів, суддів, представників громадськості та інших установ у запобіганні та судовому переслідуванні випадків жорстокого поводження з дітьми¹⁷.

Отже, ми можемо побачити, що в різних сферах із захисту прав дитини, зокрема і при побудові правосуддя, дружнього до дитини, вимагається залучення широкого кола фахівців, які мають спеціальні знання та належним чином взаємодіють між собою з метою забезпечення якнайкращих інтересів дитини.

Система захисту прав дитини поєднує взаємодію різного кола суб'єктів, вимагає їхньої координації та спрямування до єдиної мети – забезпечення якнайкращих інтересів дитини.

У свою чергу Комітет ООН з прав дитини зосереджує увагу на важливості безперервної та систематичної підготовки фахівців системи правосуддя для дітей. Фахівці міждисциплінарних груп, окрім здатності працювати в команді, мають бути добре поінформовані про фізичний, психологічний, розумовий та соціальний розвиток дітей та підлітків, а також про особливі потреби найбільш знедолених із них¹⁸.

Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») заохочують підготовку всього персоналу, що займається справами неповнолітніх¹⁹.

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства вказує, що кожна Сторона вживає необхідних заходів для забезпечення координації на національному або місцевому рівнях між різними установами, відповідальними за захист дітей від

¹⁷ StudyCorgi. (2022, September 19). Child Abuse Management: Multidisciplinary Approach. URL: <https://studycorgi.com/child-abuse-management-multidisciplinary-approach/> (дата звернення 23.08.2024).

¹⁸ Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 24 (2019) про права дитини у системі правосуддя щодо дітей. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/275/59/PDF/G1927559.pdf?OpenElement> (дата звернення 23.08.2024).

¹⁹ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): видавник Організація Об'єднаних Націй // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення 23.08.2024).

сексуальної експлуатації та сексуального насильства, запобігання цим явищам та боротьбу з ними, зокрема в галузях освіти, охорони здоров'я, соціальних послуг, правоохоронних та судових органів²⁰.

І це лише невелика кількість джерел міжнародного права, які заохочують застосування принципу мультидисциплінарності в сфері правосуддя, дружнього до дитини, рекомендуючи державам втілювати його в національній практиці, створювати відповідні команди з кола фахівців, які взаємодіятимуть між собою.

У системі національного судочинства, незалежно від видів судового процесу, можна прослідкувати елементи застосування мультидисциплінарного підходу, який, на жаль, не закріплений у вигляді окремого принципу правосуддя, дружнього до дитини.

Наприклад, у Кримінальному процесуальному кодексі України в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх передбачена участь у судовому розгляді представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції (стаття 496), а при допиті участь законного представника, педагога, психолога або лікаря (стаття 491).

При цьому слідчий, прокурор і суддя повинні мати відповідну спеціалізацію й бути уповноваженими брати участь у справах щодо дітей.

Важливо, що в Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року²¹ звернуто увагу на те, що на сьогодні не визначено спільних заходів з об'єднання зусиль усіх заінтересованих органів у сфері профілактики злочинності серед дітей та забезпечення реабілітації правопорушників. Системна роз'єднаність державних інститутів не дає змоги досягти позитивних результатів у сфері захисту дитини від криміногенного середовища та повною мірою реалізувати державну політику в сфері юстиції щодо дітей. Наголошено на проблемах підготовки кадрів і спеціалізації суб'єктів, які працюють із дітьми у сфері правосуддя.

²⁰ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) // Офіційний вісник України від 14.12.2012-2012 р., № 93, / № 52, 2012, ст. 2071 /, стор. 364.

²¹ Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р // Офіційний вісник України (офіційне видання) від 04 січня 2019. - 2019 р., № 2, стор. 112, стаття 58.

Серед принципів реалізації Стратегії було визначено забезпечення професійного підходу осіб, уповноважених для роботи з дітьми та співпраці між державними органами та громадськими організаціями, що свідчить про нагальність запровадження мультидисциплінарного підходу, зокрема й у сфері правосуддя, дружнього до дитини.

Це свідчить про те, що держава розуміє недосконалість запровадження мультидисциплінарного підходу у сферу правосуддя, дружнього до дитини, та демонструє її спроби визначити це стратегічним напрямком реформування.

Так само й у справах неповнолітніх судді та інші фахівці в галузі права повинні користуватися підтримкою та консультаціями інших фахівців із різних дисциплін при ухваленні рішень, які прямо або опосередковано вплинуть на сьогоднішнє чи майбутнє благополуччя дитини, наприклад, з оцінки кращих інтересів дитини, можливих шкідливих наслідків процедури для дитини тощо. Багатопрофільний підхід до дітей, котрі порушили закон, особливо необхідний. Наявне та зростаюче розуміння дитячої психології, потреб, поведінки й розвитку не завжди достатньою мірою поширюється серед професіоналів у галузі правоохоронної системи²².

Практично важливим є те, що на засіданні Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх схвалено Єдині стандарти підготовки фахівців у сфері правосуддя щодо дітей, метою яких є формування у різних фахівців у сфері правосуддя щодо дітей необхідних компетентностей, що в подальшому забезпечить застосування ними єдиних підходів у випадках, коли дитина стикається із системою правосуддя. В них дано перелік фахівців у сфері правосуддя щодо дітей: суддя, поліцейський (ювенальний поліцейський, дільничний офіцер поліції, патрульний поліцейський, слідчий), прокурор, адвокат, педагог/психолог, який долучається до опитування/допиту дитини, представник служби у справах дітей, працівник уповноваженого органу з питань пробації та соціально-психологічного відділення установ виконання покарань, які залучаються до випадку, коли дитина стикається з системою правосуддя, відповідно до своїх повноважень.

²² Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, і пояснювальна записка: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення 23.08.2024).

Окремий навчальний модуль присвячений забезпеченню комплексного (мультидисциплінарного) підходу під час здійснення правосуддя за участю дитини²³.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зробимо узагальнюючі висновки:

- широке коло міжнародних стандартів у сфері правосуддя, дружнього до дитини, заохочує застосування принципу мультидисциплінарності, рекомендуючи державам втілювати його в національній практиці;
- держава розуміє недосконалість сфери його запровадження в систему правосуддя, дружнього до дитини, та демонструє спроби визначити подолання такої недосконалості стратегічним напрямком реформування;
- як наукові підходи, так і сфера нормативного регулювання є схожими до розуміння ролі мультидисциплінарної команди, пов'язуючи її роботу із залученням експертів із різних галузей знань, які є незалежними і водночас пов'язані єдиною метою та діють узгоджено;
- використання мультидисциплінарного підходу дозволяє поєднати знання різних фахівців, які можуть стати взаємодоповнюючими в питанні врахування якнайкращих інтересів дитини;
- навчання та підвищення кваліфікації фахівців, які працюють із дітьми, повинно мати мультидисциплінарний характер на основі єдиних стандартів підготовки фахівців.

Загальне обговорення

Пропонується обговорити з учасниками відповіді на такі запитання:

- *У чому, на вашу думку, полягає важливість міжвідомчої взаємодії як фундаментальної засади правосуддя, дружнього до дитини?*
- *Які перешкоди можуть виникати на шляху побудови/впровадження алгоритмів міжвідомчої взаємодії? Які шляхи їхнього подолання?*

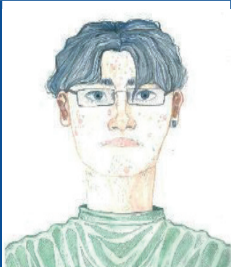
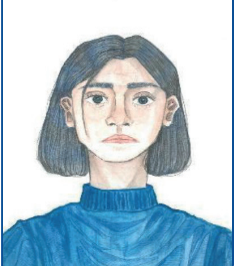
²³ Єдині стандарти підготовки фахівців у сфері правосуддя щодо дітей. Схвалено на засіданні Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Протокол № 1 від 15 червня 2021 року. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/14406/file/Standarts%20of%20training%20J4C.pdf> (дата звернення 23.08.2024).

Практичні завдання

Завдання № 1. Робота в групах з наскрізним кейсом

Пропонується опрацювати підходи до побудови міжвідомчої взаємодії через роботу з наскрізним кейсом.

Наскрізний кейс 2 – Родина (Сім'я) 2 ВПО:

Дійові особи:			
	Григорук Анастасія, мати, вдова (чоловік загинув у бою; див. Генограму)		Григорук Сергій, син, 16 років
	Григорук Юлія, донька, 12 років		Григорук Михайло, син, 10 років

Факти: Сім'я 2 (ВПО)

Сім'я ВПО є сусідами сім'ї 1.

Юлія Григорук зазнала сексуального насильства (зґвалтування) з боку військовослужбовця збройних сил противника перед евакуацією. Її молодший брат Михайло був удома і став свідком зґвалтування зі схованки (він сховався у шафі).

Під час зґвалтування Юлія була паралізована страхом і навіть не намагалася чинити опір. Вона не була тією, хто зробив заяву: це була сусідка, яка стала свідком цього епізоду та розповіла матері Юлії, яка після евакуації повідомила про це поліцію. Михайло підтвердив, що бачив, як солдат напав на його сестру, проте Юлія не бажає говорити про цей інцидент.

Поведінка Юлії різко змінилася після інциденту. Раніше вона була дуже жвавою, товариською та балакучою, а зараз майже не розмовляє, весь час після школи проводить вдома. Її успішність також знизилася (раніше вона отримувала дуже хороші оцінки), але мати Юлії пов'язує її погану успішність з труднощами через перехід до іншої школи.

Слідчий орган направив Юлію на консультацію до психолога, щоб визначити, чи може вона пройти судово-медичну експертизу, але психолог запропонував відкласти її через травмований стан Юлії. Вона відвідує щотижневі консультації з психологом, але це не дуже допомагає.

На сьогодні перед ювенальним слідчим і ювенальним прокурором стоїть завдання організувати та провести допит (процесуальне інтерв'ю) малолітнього Михайла.

Алгоритм виконання

Крок 1

- Учасники знайомляться з кейсом (родина 2 ВПО).
- Учасники згуртовуються в три групи.
- Кожна група отримує окреме завдання.

Завдання для групи 1

1. Скласти покроковий алгоритм організації допиту/опитування дитини (Михайла, молодшого брата Юлії, який став свідком зґвалтування його сестри Юлії) **на базі центру «Барнахус» з урахуванням стандартів моделі «Барнахус» та Порядку реалізації пілотного проєкту щодо захисту та соціально-психологічної підтримки в процесі правосуддя дітей, які постраждали або стали свідками насильства (модель «Барнахус»).**
2. Визначити всіх фахівців, які можуть бути залучені до допиту/опитування дитини, та зазначити спосіб їхнього залучення.

Завдання для групи 2

1. Скласти покроковий алгоритм організації допиту/опитування дитини (Михайла, молодшого брата Юлії, який став свідком зґвалтування його сестри Юлії) в **«Зеленій кімнаті» з урахуванням положень Порядку реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність та норми КПК України.**
2. Визначити всіх фахівців, які можуть бути залучені до допиту/опитування дитини, та зазначити спосіб їхнього залучення.

Завдання **для групи 3.**

1. Скласти покроковий алгоритм організації допиту/опитування дитини (Михайла, молодшого брата Юлії, який став свідком зґвалтування його сестри Юлії) в **кабінеті ювенального прокурора з урахуванням положень Методичних рекомендацій щодо опитування дітей у межах розслідування та Стандартів роботи прокурорів у кримінальних провадженнях за участю дітей** (затверджені наказом Генерального прокурора від 19.04.2024 року).
2. Визначити всіх фахівців, які можуть бути залучені до допиту/опитування дитини, та зазначити спосіб їхнього залучення.

Крок 2

- Кожна група презентує свої напрацювання (розміщуючи на аркуші фліпчарту або на картках на фасилітаційній тканині), зокрема покроковий алгоритм організації та проведення слідчої дії, перелік залучених фахівців та спосіб їхнього залучення.

Крок 3

Загальне обговорення

- *Про що для вас ця вправа?*
- *Які важливі стандарти міжвідомчої взаємодії ви для себе визначили?*
- *Які виклики в процесі реалізації на практиці ситуацій, про які йшлося в активностях, можуть мати місце?*
- *Як подолати зазначені виклики?*
- *Один-два висновки за результатами участі в активності.*

Завдання № 2. Робота в групах з наскрізним кейсом (додаткове)

Алгоритм виконання

Крок 1

- Учасники згуртовуються в три групи.
- Кожна група отримує окреме завдання.

Завдання **для групи 1**

- Визначити **покроковий алгоритм взаємодії з психологом, який буде залучений до опитування Михайла** (від моменту пошуку/вибору психолога до обговорення з психологом плану проведення допиту/опитування Михайла).

До уваги викладача/тренера!

Якщо серед учасників буде психолог, також допускається одразу зазначити конкретні рекомендації.

Завдання для групи 2

- Визначити **покроковий алгоритм взаємодії з представником органу опіки та піклування/служби у справах дітей, який буде залучений з метою відвідати родину Михайла та визначити, чи потребує Михайло соціальних послуг чи іншого супроводу з урахуванням ситуації, свідком якої він став** (від моменту первинного звернення, залучення інших суб'єктів і до складання алгоритму дій органу опіки в ситуації за кейсом).

Завдання для групи 3

- Визначити **покроковий алгоритм дій представника органу опіки та піклування у випадку, якщо він здійснюватиме функції законного представника Михайла під час допиту/опитування** (від моменту первинного залучення, залучення інших суб'єктів і до дій під час проведення допиту).

Крок 2

- Презентація результатів роботи в групах.
- Візуалізація групових напрацювань (розміщення в тренінговому залі).

Крок 3

Загальне обговорення

- *Про що для вас ця вправа?*
- *Які важливі стандарти міжвідомчої взаємодії ви для себе визначили?*
- *Які виклики в процесі реалізації вказаної активності можуть мати місце? Як подолати зазначені виклики?*
- *Один-два висновки за результатами участі в активності.*

До уваги викладача/тренера!

В кінці посібника є Приклади виконання вказаного завдання учасниками тренінгу (візуалізації). Їх можна використовувати для власної підготовки до виконання вправи, а також продемонструвати учасникам, однак лише після того, як виконання вправи завершено.

1. Міжвідомча взаємодія – це:

а) взаємодія/партнерство декількох (двох і більше) державних інституцій, органів і підрозділів місцевого самоврядування, що має на меті спільне досягнення цілей;

б) взаємодія всередині одного відомства, але різних відділів;

в) виключно формалізована взаємодія різних державних інституцій.

2. Принципами міжвідомчої взаємодії є:

а) збереження конфіденційності та партнерство;

б) колективне управління, стратегічне планування та комплексні послуги;

в) звітність, документування та своєчасний обмін інформацією;

г) всі вище перелічені варіанти є принципами міжвідомчої взаємодії.

Конкретні кроки впровадження моделі «Барнахус»²⁴

У період з липня до листопада 2017 року в трьох пілотних областях – Одеській, Львівській та Донецькій було проведено дослідження. За його результатами підготовано та опубліковано в січні 2018 року звіт **«Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Техніко-економічне обґрунтування тестування моделі «Барнахус» в Україні»²⁵**. Метою звіту визначено використання національних і регіональних партисипативних обговорень і процесів ухвалення рішень, які мали б бути наступними кроками при розгляді та плануванні моделі «Барнахус» або однотипних MDIA служб. На прикладі трьох регіонів було досліджено наявні ресурси, можливості та перспективи й запропоновано план дій для пристосування моделі «Барнахус».

У вересні 2020 року вийшов Указ Президента України №398/2020 «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства»²⁶. У пункті 2 Указу згадано про необхідність «забезпечити розроблення та внести в шестимісячний строк у встановленому порядку на розгляд Верховної Ради України законопроекти, спрямовані на забезпечення додаткових процесуальних гарантій неповнолітнім особам при проведенні їхнього допиту, опитування під час кримінального провадження, що базуються на найкращих міжнародних практиках, зокрема на моделі «Барнахус».

У 2021 році проєктом Ради Європи «Боротьба з насильством щодо дітей в Україні», який став продовженням проєкту Ради Європи «Боротьба з насильством щодо жінок та дітей» (2017/DG II/VC/3800), що реалізовувався

²⁴ Дослідження РЕ «Комплексна оцінка системи правосуддя, дружнього до дитини, в Україні», С. 58-60 URL: <https://rm.coe.int/-b5/1680af3518> (дата звернення 23.08.2024).

²⁵ «Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Техніко-економічне обґрунтування тестування моделі Barnahus в Україні», URL: <https://rm.coe.int/cvavgu-jan2018-5-uaweb/16807874dc> (дата звернення 23.08.2024).

²⁶ Указ Президента України №398/2020 «Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства», URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3982020-35069> (дата звернення 23.08.2024).

у 2017-2018 роках, здійснено **«Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні»²⁷** та підготовлено відповідний звіт. Метою цього звіту було надати огляд і аналіз української правової системи щодо наявних можливостей та перешкод до запровадження й роботи моделі «Барнахус» і проаналізувати, які нормативно-правові акти діють згідно з міжнародним законодавством і законодавством Ради Європи, а також рекомендаціями стандартів якості «Барнахус».

У публікації Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України **«Барнахус – ефективна система (модель) роботи з дітьми, що постраждали від насильства або стали свідками такого»²⁸** зазначено основні кроки щодо впровадження даної моделі в Україні станом на грудень 2022 року.

Стандарти моделі «Барнахус»

У Звіті **«Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні»²⁹** згадуються наступні **основні правові зобов'язання щодо потерпілих дітей і дітей-свідків у кримінальному провадженні.**

1. Право бути почутим: потерпіла особа має право бути почутою та надати докази в кримінальному провадженні. Право потерпілих дітей бути почутими в кримінальному провадженні не можна виключати лише через те, що потерпілою є дитина, чи через її вік.
2. Дитині потрібно надавати інформацію, підтримку та допомогу відповідно до ролі потерпілої у відповідній правовій системі, правового представництва.
3. Потрібно проводити індивідуальне оцінювання особливих обставин кожної окремої потерпілої дитини, щоб забезпечити виявлення потреб і прав дітей та гарантувати спеціальні заходи для цього.
4. Кількість медичних оглядів потрібно звести до мінімуму та проводити лише за наявності суворої необхідності для цілей кримінального провадження.

²⁷ Посібник «Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні, URL: <https://rm.coe.int/legal-analysisukr-web/1680a317f5> (дата звернення 23.08.2024).

²⁸ Публікація: «Барнахус – ефективна система (модель) роботи з дітьми, що постраждали від насильства або стали свідками такого»; URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/barnahus-efektyvna-systema-model-robotyz-ditmy-shho-postrazhdaly-vid-nasylstva-abo-staly-svidkami-takogo-2> (дата звернення 23.08.2024).

²⁹ Посібник «Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні, с. 7-8, URL: <https://rm.coe.int/legalanalysis-ukr-web/1680a317f5> (дата звернення 23.08.2024).

5. Що стосується опитувань, які проводять у зв'язку з кримінальним розслідуванням, держави-члени повинні вживати необхідних заходів, щоб гарантувати, що такі опитування проводять:
- без неналежної затримки;
 - у приміщенні, створеному й адаптованому для дітей;
 - фахівці з відповідною підготовкою чи за їхньої допомоги;
 - що стосується кількох опитувань, їх мають проводити одні й ті самі особи, якщо це можливо та доречно;
 - кількість опитувань має бути якомога обмеженішою, їх потрібно проводити лише в разі суворої необхідності для цілей кримінального провадження;
 - з юридичним представником і особою на вибір дитини.
6. Відеозапис свідчень: має бути можливість відеозапису опитувань, і такі відеозаписи можуть використовуватися як докази в кримінальному провадженні відповідно до правил за національним законодавством.
7. Присутність у залі суду: держави-члени повинні гарантувати можливість видати наказ про не обов'язкову присутність дітей у залі суду, щоб діти були почутими; можливість використовувати належні комунікаційні засоби, щоб потерпілу дитину можна було почути в залі суду; без нагальної потреби візуального контакту з кривдником потрібно уникати.

Станом на травень 2024 року, в Україні відкрито та функціонує 12 центрів «Барнахус»³⁰ у Вінницькій, Миколаївській, Тернопільській, Чернівецькій, Одеській, Житомирській, Полтавській, Сумській, Кіровоградській, Волинській, Черкаській областях та в м. Києві. Модель «Барнахус» ґрунтується на міжвідомчій взаємодії, яка, як відомо, потребує розробки чітких та дієвих алгоритмів.

³⁰ Публікація на FB сторінці Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх; URL: <https://www.facebook.com/share/p/eJtydG6vqRmNUaxY/> (дата звернення 23.08.2024).

Загальне обговорення

- Чи мають учасники досвід побудови алгоритмів міжвідомчої взаємодії?
- Які приклади можуть навести?
- Що/які інструменти допомогли побудувати вже діючі алгоритми?
- Які перешкоди виникали на практиці? Як справлялися з перешкодами?
- Чи переглядаються з часом діючі алгоритми міжвідомчої взаємодії? Чи вносяться до них зміни?
- Чи важливим є відчуття безпеки під час взаємодії?

Практичні завдання

Завдання № 1. Робота в групах

Групова активність передбачає роботу з фліпчартом або з електростатичними картками.

Візуалізація «Матриці безпеки»

Варіант перший

Що створює відчуття безпеки під час взаємодії?	
1. На рівні знань	2. На рівні навичок
3. У комунікації	4. На рівні взаємодії (побудови алгоритмів)

Варіант другий

Що створює відчуття безпеки під час взаємодії?			
1) На рівні знань	2) На рівні навичок	3) У комунікації	4) На рівні взаємодії (побудови алгоритмів)

Алгоритм виконання завдання

Робота з матрицею включає *три етапи*.

Етап перший

Крок 1

На фліпчарті чи фасилітаційній тканині розміщується таблиця (за зразком, наведеним вище) або чотири стікери з написами: «на рівні знань», «на рівні навичок», «у комунікації» та «на рівні взаємодії (побудови алгоритмів)».

Крок 2

Учасники/учасниці згуртовуються в малі групи по п'ять-сім осіб. Кожна група працює за окремим столом. Учасники в групах пишуть на стікерах/модераційних/електростатичних картках або в таблиці на фліпчарті відповіді на запитання «Що створює для них відчуття безпеки?»

Спочатку заповнюється колонка про створення безпеки «на рівні знань», потім – «на рівні навичок», наступна – «на рівні комунікації» та останньою заповнюється колонка – «на рівні взаємодії».

До уваги викладача/тренера!

Якщо часникам/учасникам сформульовані саме таким чином запитання видаються складними (може йтися про студентів перших курсів), запитання можна спростити до наступних.

- *Що потрібно знати, щоб почуватися в безпеці?*
- *Що потрібно вміти, щоб почуватися в безпеці?*
- *Як потрібно спілкуватися, щоб ви і ваш співрозмовник почувалися в безпеці?*
- *Що допомагає будувати безпечну групову взаємодію під час виконання командних завдань?*

Якщо матеріал про побудову міжвідомчої взаємодії викладатиметься впродовж кількох лекцій/практичних занять, пропонується залишати в навчальному просторі напрацювання/візуалізації Матриці безпеки. Це сприятиме розумінню того, які саме знання, навички та фактори допомагають будувати взаємодію та створювати дієві алгоритми. Так само це сприятиме розумінню, що відчуття безпеки – це важлива складова якісної взаємодії.

Крок 3

Після виконання цієї частини справи пропонується обговорити з учасниками наступні питання.

- *Про що для вас ця вправа?*
- *Які висновки за результатами виконання цієї частини вправи ви забираєте з собою?*

Учасникам і учасницям пропонується записати кілька висновків. Висновки та напрацювання в подальшому можуть включатися до побудови як внутрішніх, так і міждисциплінарних алгоритмів взаємодії.

Етап другий

Крок 1

На фліпчарті чи фасилітаційній тканині розміщується таблиця (за зразком, наведеним вище) або чотири стікери з написами: «на рівні знань», «на рівні навичок», «у комунікації» та «на рівні взаємодії (побудови алгоритмів)» з фокусом на дитині, тобто запитання звучатиме наступним чином: *«Що для дитини створює відчуття безпеки в процесі взаємодії з дорослими?»*

Для прикладу

Що для дитини створює відчуття безпеки в процесі взаємодії з дорослими? (або Як стати безпечним дорослим у взаємодії з дитиною?)			
1) На рівні знань	2) На рівні навичок	3) У комунікації	4) На рівні взаємодії (побудови алгоритмів)

Крок 2

Учасники/учасниці згуртовуються в малі групи по п'ять-сім осіб.
Склад груп можна змінити.

Кожна група працює за окремим столом. Учасники в групах пишуть на стікерах/модераційних/електростатичних картках або в таблиці на фліпчарті відповіді на запитання *«Що для дитини створює відчуття безпеки в процесі взаємодії з дорослими?»*

Спочатку заповнюється колонка про створення безпеки «на рівні знань», потім – «на рівні навичок», наступна – «на рівні комунікації» та останньою заповнюється колонка – «на рівні взаємодії».

Крок 3

Після виконання цієї частини вправи пропонується обговорити з учасниками наступні запитання.

- *Про що для вас ця вправа?*
- *Які висновки за результатами виконання цієї частини вправи ви забираєте з собою?*

Учасникам і учасницям пропонується записати кілька висновків. Висновки та напрацювання в подальшому можуть включатися до побудови як внутрішніх, так і міждисциплінарних алгоритмів взаємодії.

Етап третій (додатковий)

Крок 1

Учасники працюють з Матрицею (за описаним вище алгоритмом) з фокусами уваги спочатку на собі, потім на дитині, через призму коротких практичних кейсів, які є відгалуженням/продовженням сюжетних ліній основного (наскрізного) кейсу.

Приклад 1. *У справі про сексуальне насильство ймовірний кривдник найняв неетичного адвоката, який бере активну участь у наклепницькій кампанії в соціальних мережах і на місцевому телебаченні, стверджуючи, що дитина-постраждала бреше, щоб отримати певні вигоди. На підтвердження своїх тверджень адвокат посилається на результати перевірки на поліграфі.*

Приклад 2. *(пов'язаний з основною справою). У справі інформація про те, що Юлія (з родини 2) зазнала сексуального насильства на тимчасово окупованій території. Вона також не хоче розголошувати факт своєї віктимізації. Слідчі обговорюють цю справу, щоб знайти спосіб мінімізувати страх Юлії, завоювати її довіру та сприяти розкриттю інформації.*

1. Чи є «право бути почутим» одним із стандартів моделі «Барнахус»?

а) Так.

б) Ні.

2. Чи має бути зведена до мінімуму кількість медичних оглядів відповідно до Стандартів моделі «Барнахус»?

а) Так.

б) Ні.

3. Чи відповідає стандартам моделі «Барнахус» твердження: відеозапис свідчень дитини здійснюється за наявності такої можливості?

а) Ні (оскільки модель «Барнахус» передбачає обов'язкову можливість відеозапису опитувань, і такі відеозаписи можуть використовуватися як докази в кримінальному провадженні відповідно до правил за національним законодавством).

б) Так.

Сесія 3. Стратегування

Інформаційне повідомлення

Техніка «коло впливу/коло проблем»

Техніка **«коло впливу/коло проблем»** – одна з наскрізних технік, яка використовується для побудови алгоритмів міжвідомчої взаємодії.

При побудові алгоритмів міжвідомчої взаємодії, особливо в кейсах про доступ дитини до правосуддя, постають питання застосування міжнародних підходів/кращих світових практик та «м'яких норм» права. Саме в цій парадигмі має місце певне протистояння. Наприклад: коли один із дотичних до ювенальної юстиції фахівців говорить щось на кшталт: *«Цього немає в КПК, чому я маю це робити?»* А інший фахівець говорить: *«Так, я погоджуюся, цього немає в КПК, але в КПК є норми, які дають нам можливість у конкретних ситуаціях застосовувати кращі/вже напрацьовані в інших країнах моделі та методики. Давай спробуємо»*.

Такий діалог, доки це ще діалог, а не конфлікт, можна вирішити за допомогою техніки «коло впливу/коло проблем», яка описана у книзі американського освітянина, письменника, підприємця та мотиваційного спікера **Стівена Кові «7 звичок надзвичайно ефективних людей»³¹**. Техніка може бути ефективною для застосування не лише в справах, які стосуються захисту та представництва дітей, а так само в інших ситуаціях, з якими стикаються фахівці, дотичні до системи ювенальної юстиції, в професійному та особистому житті.

Стівен Кові зазначав, що дуже важливо подивитися, на що ми витрачаємо свій час і сили та яку займаємо позицію: проактивну чи реактивну. Якщо ми поглянемо на речі, які перебувають у нашому колі проблем, стане очевидним, що *є те, над чим ми не владні, і те, чому ми можемо дати раду*. Ми можемо об'єднати ці проблеми у другу групу, вписавши їх у «менше коло/коло впливу». А якщо ми підемо далі і визначимо, в котрому з цих двох кіл зосереджено найбільше нашого часу та енергії, то багато дізнаємося про сутність своєї проактивності.

³¹ Кові Стівен Р. 7 звичок надзвичайно ефективних людей: Потужні інструменти розвитку особистості. Ювілейне видання, Видавництво КСД. 2023. 512 с.

Проактивні люди скеровують свої зусилля до «кола впливу». Вони займаються тими справами, у яких можуть щось змінити, та розширюють своє «коло впливу», при цьому беруть відповідальність за ефективне використання свого впливу.

Реактивні люди, навпаки, скеровують свої сили до «кола проблем». Вони зосереджуються на слабкостях інших людей, проблемах середовища й обставинах, які не можуть змінити. Зрештою це впливає на зменшення мотивації та призводить до вигорання.

Під час побудови алгоритмів міжвідомчої взаємодії ми досліджуватимемо, що входить до «кола впливу», а що входить до «кола проблем» для представників дотичних інституцій. Так само ми працюватимемо над тим, щоб розширювати «коло впливу» та зменшувати «коло проблем», дотримуючись проактивної позиції.

До уваги викладача/тренера!

Можна запропонувати до обговорення ситуацію з прикладом про літак, який затримується, а людина, яка очікує літак в аеропорту, летить на міжнародну конференцію, де запланований її виступ. Учасники можуть запропонувати варіанти, що в такому випадку перебуває в «колі впливу», а що – в «колі проблем».

Практичні завдання

Завдання № 1. Робота в групах

Учасники згуртовуються в кілька малих груп по п'ять-сім осіб.
Кожна група працює за окремим столом.

Крок 1

Кожна група має обговорити та визначити кілька (два-три) успішних кейси/прикладів міжвідомчої або командної (якщо йтиметься про студентське середовище) взаємодії.

Крок 2

Кожна група має зробити коротку аналітику кейсів через призму того, що допомогло відбутися/створити командну/міжвідомчу взаємодію.

Учасники/учасниці готують короткі тези з висновками, що саме допомогло реалізувати міжвідомчу взаємодію/командне завдання.

Крок 3

Кожна група по черзі презентує свої напрацювання, зокрема озвучує успішні кейси міжвідомчої/командної взаємодії та спільні висновки про те, що допомогло ці кейси реалізувати.

Інформаційне повідомлення

Модель SMART

Модель SMART³² може використовуватися для аналізу як стратегічних та операційних рішень, так і коротких тактичних завдань.

Ціль – це бажаний результат проєкту, якого потрібно досягти впродовж певного періоду часу. Наприклад, виконати групове завдання або побудувати алгоритм міжвідомчої взаємодії в конкретній ситуації може бути цілком вимірюваною ціллю.

Визначити ціль – це дати напрям майбутнім діям.

Усі дії мають впливати з конкретної цілі, лише тоді вони будуть спланованими та скоординованими.

Ставлячи цілі, слід звернути увагу на наступні питання.

- *Що? (Що саме плануєте зробити?)*
- *Для кого? (Хто є нашою цільовою аудиторією?)*
- *Як? (У який спосіб плануєте виконання? Як будемо вимірювати результати?)*
- *На коли? (Які проміжні та кінцеві дедлайни?)*

Крім того, цілі повинні бути записані. Незаписані цілі – це мрії. Якщо ви хочете перетворити свої мрії на цілі, вам потрібен інструмент для цього. Таким інструментом є метод SMART. Це один із найвідоміших методів постановки цілей.

- SMART означає, що **цілі повинні мати п'ять характеристик**. У побудові мети може допомогти правило постановки запитань, які стосуються індивідуальних особливостей.

³² Вілкінсон М. Секрети фасилітації: SMART-посібник із результативної роботи в групі. Видавництво: Фабула, 2021. 512 с.

- SPECIFIC – це особливість, яка означає конкретність. Конкретна ціль – це така, що відповідає на запитання про те, що буде кінцевим досягненням?
- MEASURABLE – це особливість, що означає вимірюваність. Кожна ціль має бути сформульована таким чином, щоб її прогрес можна було виміряти, тобто, дізнатися, що ціль досягнута.
- ACTIONABLE – означає, що ціль повинна бути можливою для досягнення (реальною), тому вимагає визначення того, які часткові дії необхідно виконати для досягнення мети.
- RELEVANT – означає, що ціль повинна бути цінністю, тому в цьому випадку слід відповісти на запитання, хто і які вигоди
- TIME-BOUND – означає, що мета має бути визначена в часі, тобто, до якого часу проєкт має бути завершений?
- Чітко сформульована ціль повинна мати *всі* вищезгадані характеристики.

Визначення цілей є дуже важливим, але сам по собі опис не може замінити розробку повної дорожньої карти та вказівку щодо способів досягнення цілей. Тому, якщо ми хочемо підходити до цілей стратегічно, вони повинні бути частиною цілісної Стратегії розвитку.

Практичні завдання

Завдання № 1. Робота в групах

Учасники продовжують працювати в тих самих малих групах по п'ять-сім осіб, у яких вони виконували попереднє завдання, та з напрацьованими під час його виконання успішними кейсами/прикладними міжвідомчої або командної взаємодії, а також напрацьованими висновками, що саме допомогло реалізувати вказані кейси.

Крок 1

Кожна група обирає один кейс та аналізує його за моделлю SMART.

Крок 2

Кожна група по черзі презентує напрацювання.

Загальне обговорення

Пропонується обговорити з учасниками відповіді на наступні запитання.

- *Що саме потрібно для побудови якісної міжвідомчої взаємодії?*
- *Що з того, що потрібно, вже є і є в колі їхнього впливу? (У фокусі уваги Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність).*
- *Чого бракує? Які перешкоди?*
- *Що допоможе заповнити те, чого бракує?*
- *Які висновки про перевірку за моделлю SMART?*

Завдання № 2. Робота в групах

Учасники на прикладі наскрізного кейсу в малих групах прописують та презентують алгоритми міжвідомчої взаємодії.

Для прикладу:

- *як провести упізнання за фото з потерпілою неповнолітньою Юлією;*
- *як замінити законного представника малолітньому Михайлу;*
- *як провести слідчий експеримент з малолітнім Михайлом.*

Загальне обговорення

Пропонується обговорити з учасниками відповіді на наступні запитання.

- *Про що для вас ця справа?*
- *Які виклики в процесі реалізації на практиці ситуацій, про які йшлося в активності, можуть мати місце?*
- *Як подолати зазначені виклики?*
- *Один-два висновки за результатами участі в активності.*

1. Проактивний підхід у вирішенні складних завдань під час стратегування – це про...

а) скерування своїх зусиль до «кола впливу». Фокус уваги та діяльність у тих справах, де люди можуть щось змінити і розширюють своє «коло впливу», при цьому беруть відповідальність за ефективне використання свого впливу;

б) скерування своїх зусиль в коло проблем. Фокус уваги на слабкостях інших людей, проблемах середовища й обставинах, які не можливо змінити.

2. На які питання слід звернути увагу під час формулювання/постановки цілей?

а) Що? (Що саме планується зробити?) Для кого? (Хто є нашою цільовою аудиторією?)

б) Як? (В який спосіб планується виконання? Як вимірюватимемо результати?)

в) На коли? (Які проміжні та кінцеві дедлайни?)

г) Всі вказані варіанти є правильними.

МОДУЛЬ 3. ВПРОВАДЖЕННЯ ДИТИНОЦЕНТРОВАНИХ ПІДХОДІВ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕДУР І ПРАКТИК, ДРУЖНИХ ДО ДІТЕЙ, НА ОСНОВІ КОНКРЕТНИХ СЦЕНАРІЇВ

Сесія 1. Роль і функції прокурорів, поліції та служби в справах дітей на етапі первинного реагування та на початку досудового розслідування

Інформаційне повідомлення

Первинне реагування

На даному етапі ключову роль відіграють такі підрозділи органів Національної поліції, як: оператори «102», чергові частини, мобільні групи поліції реагування на факти вчинення домашнього насильства, ювенальна превенція, служба освітньої безпеки.

Поліцейські кожного із підрозділів мають серйозно ставитися до звернень, які надходять від дитини, дотримуватися принципу найкращих інтересів дитини під час реагування на інцидент і в подальших заходах. Важливо, щоб поліцейські були добре обізнані з інструкціями реагування на такі виклики.

До уваги викладача/тренера!

Приклади операційних інструкцій операторів «102», а також поліцейських підрозділів, які здійснюють первинне реагування на виклики дітей або на інциденти за участі дітей, містяться в [Методичних рекомендаціях щодо опитування дітей у межах розслідування, згадка про які розміщена в корисних посиланнях.](#)

Доцільно рекомендувати учасникам навчальних занять/тренінгів детально ознайомитися з ними під час самостійної підготовки до даної сесії.

Початок досудового розслідування

На даному етапі основну роль відіграють слідчі, дізнавачі та прокурори, які, відповідно до ч. 1 ст. 214 КПК України, *невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ними з*

будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язані внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування³³.

Слід пам'ятати, що як перебування дитини в конфлікті із законом, так і жорстоке поводження з нею свідчать про перебування такої дитини у складних життєвих обставинах. Тому в цих випадках слід керуватися, зокрема Порядком забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження³⁴. Відповідно до даного Порядку виявлення дитини, що перебуває у складних життєвих обставинах, може здійснюватися, зокрема шляхом самозвернення дитини (в усній та (або) письмовій формі, зокрема із застосуванням засобів електронної комунікації, зокрема щодо порушення її прав і свобод, жорстокого поводження, домашнього насильства) до будь-якого суб'єкта. Право дітей звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їхніх посадових осіб із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їхнє порушення передбачено також ч. 2 ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства»³⁵.

Важливо, що відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається (ч. 4 ст. 214 КПК України)³⁶.

Недотримання вимог КПК України, що визначають особливості проведення слідчих дій за участю дитини, може призвести до недопустимості отриманих у процесі таких слідчих дій доказів і, як наслідок, особа, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні зазначених вище злочинів, уникне покарання.

³³ Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення 01.07.2024).

³⁴ Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження: постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення 07.07.2024).

³⁵ Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>. (дата звернення 07.07.2024).

³⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення 01.07.2024).

До уваги викладача/тренера!

Слід звернути окрему увагу учасників на те, що, згідно з положеннями Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, а також Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII, дитиною, яка постраждала від домашнього насильства, визнається особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі *або стала свідком (очевидцем)* такого насильства.

Важливо підкреслити, що наведену вимогу необхідно враховувати на початковому етапі досудового розслідування, оскільки вказані положення інколи ігноруються, внаслідок чого такі діти, в межах досліджуваної категорії проваджень, мають виключно статус свідків.

Збір і збереження доказів у справах сексуального насильства щодо дітей

Розуміння видів доказів має особливо важливе практичне значення в роботі фахівців з розслідування сексуального насильства стосовно дітей і допомагає у формуванні стратегії збору доказів та розслідуванні, належному поведженні із потерпілими (свідками) сексуального насильства та сприяє захисту прав дитини.

КПК України в ч. 2 ст. 84 визначає джерелом доказів: показання; речові докази; документи; висновки експертів³⁷.

Верховний Суд визначив види доказів залежно від їхнього змісту, поділивши їх на:

- прямі – безпосередньо вказують на наявність або відсутність конкретної обставини, що входить до предмета доказування;
- непрямі – прямо не вказують на ці обставини, але за їхньою допомогою можна зробити висновки про можливість (або неможливість) існування цих обставин³⁸.

³⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 01.07.2024).

³⁸ Постанова Верховного Суду від 03 жовтня 2019 року, справа № 138/3715/16-к (провадження № 51 - 97км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84814517> (дата звернення 02.07.2024).

Такий поділ доказів і розуміння їхніх видів має значення і для справ, пов'язаних із сексуальним насильством щодо дітей, при документуванні яких дуже часто актуальним стає використання непрямих доказів.

У Міжнародному протоколі з документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті усі докази сексуального насильства об'єднано в чотири групи: свідчення свідків; документальні докази; електронні докази; фізичні докази (зокрема судово-медичні докази). У справах щодо сексуального насильства, особливо в умовах війни, важливого значення набуває «інформація, отримана з відкритих джерел», які є загальнодоступними для громадськості (новини, публічні звіти, академічні праці, соціальні мережі, онлайн-відео та засоби обміну зображеннями тощо). У багатьох випадках така інформація може бути прийнятою як доказ, проте можуть існувати питання щодо її надійності, які ставлять під сумнів її доказову силу. Тому перевірка має вирішальне значення, вона завжди має бути першим кроком при роботі з інформацією з відкритих джерел³⁹. У цьому аспекті в нагоді може стати [Протокол Берклі](#)⁴⁰, який окреслює мінімальні стандарти для пошуку, збирання, зберігання, перевірки та аналізу відкритих джерел і може стати своєрідним орієнтиром пошуку і використання такого особливого виду доказів.

Прикладом щодо оцінки відеозапису події злочину, який виконувався не органом слідства, є справа, яка була на розгляді в касаційній інстанції і в якій [Верховний Суд](#) зробив наступний висновок: *Колегія суддів відхилила твердження захисника про те, що відеозапис події злочину є недопустимим доказом. Вказавши, що даний запис виконувався не органами слідства, а свідком у справі і в подальшому був розміщений в мережі Інтернет. На вказаному відеозаписі зафіксовано події, на які вказує потерпіла і які жодним чином не оспорювалися захистом. Так, захистом і обвинуваченими жодного разу ні на досудовому розслідуванні, ні в судовому засіданні не ставилася під сумнів достовірність вказаного запису, його джерело походження, а висновок про винуватість обвинувачених ґрунтується не лише на відомостях, що містяться на відео, а й на інших доказах, які в своїй сукупності дозволяють відтворити цілісну картину події*⁴¹.

³⁹ Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права. 2017. С. 141-144.

⁴⁰ Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення 02.07.2024).

⁴¹ Постанова Верховного Суду від 18 січня 2022 року по справі № 404/2468/17 (провадження № 51-2894км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102705035> (дата звернення 02.07.2024).

Роль висновків судово-медичних експертів у розслідуваннях CSA

Незаперечні судово-медичні висновки щодо CSA присутні лише в невеликій частині всіх випадків CSA⁴².

Це пов'язано щонайменше з наступним:

- а) багато випадків CSA є безконтактними або неінвазивними;
- б) тривалий характер CSA з ескалацією;
- с) відносно висока ймовірність несвоєчасного розкриття інформації через низку перешкод, з якими стикаються постраждалі діти (зокрема, діти не завжди розуміють, що щодо них вчиняється насильство чи експлуатація; не завжди здатні висловити побоювання дорослим; відсутні дорослі, яким дитина довіряє; дітям можуть не повірити).

Вкрай важливо, щоб звинувачення ґрунтувалося на свідченні дитини як основного джерела доказів.

У випадках CSEA, коли є дані судово-медичної експертизи, важливо забезпечити, щоб судово-медична експертиза проводилася з урахуванням інтересів дитини та не призводила до повторної її віктимізації.

Зокрема рекомендується, щоб стандартний протокол судовомедичної експертизи дітей, у разі підозри на CSEA, передбачав:

- згоду на експертизу (слід запитувати згоду постраждалої дитини на додачу до згоди дорослого, який несе за це відповідальність);
- диференціацію протоколів обстеження залежно від віку дитини за розвитком її статевої зрілості;
- документування, зокрема фотодокументування, зокрема татуювання та інших знаків на тілі;
- направлення на додаткові аналізи (наприклад, збір слідових доказів наявності захворювань, що передаються статевим шляхом, токсикологічні аналізи тощо);
- безпеку інформації;
- зведення до мінімуму обстежень в умовах лікарні.

⁴² Джерела в США свідчать про те, що «[м]едичні дані є менше ніж у 5% зареєстрованих випадків CSA, і звинувачення часто має ґрунтуватися на свідченнях дитини» (С. Д. Блок і Л. М. Вільямс. Звинувачення в сексуальному насильстві щодо дітей: співпраця з метою поліпшення результатів (2019). URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/252768.pdf> (дата звернення 02.07.2024).

Для судово-медичної експертизи дітей, які стали жертвами CSEA, за замовчуванням рекомендується центр «Барнахус» або аналогічний заклад, адаптований до потреб дітей.

Практичні завдання

Завдання № 1. Робота в групах з наскрізним кейсом

Дійові особи:

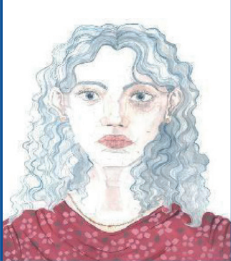
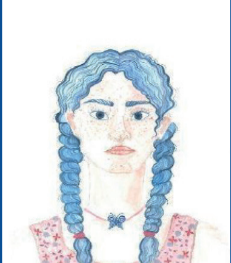
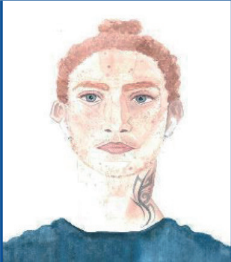
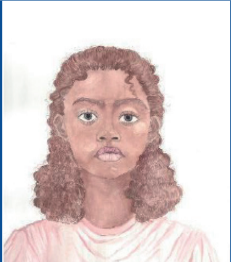
Сім'я 1:

Петренко Світлана — жінка, мати дітей і членкиня прийомної сім'ї;
Петренко Геннадій — чоловік, батько дітей і член прийомної сім'ї;
Тарасенко Анастасія, 11.01.2016 року народження — прийомна малолітня дитина;
Петренко Руслан, 8.02.2007 року народження — неповнолітній член сім'ї;
Петренко Максим, 3.05.2010 року народження — малолітня дитина, член сім'ї;
Петренко Вікторія, 22.07.2013 року народження — малолітня дитина, членкиня сім'ї.

Сусідка: Олександра Дорошенко.

Наскрізнний кейс тренінгу:

Дійові особи:

	Петренко Світлана – жінка, мати дітей і членкиня прийомної сім'ї		Петренко Максим – 3.05.2010 року народження – малолітній член сім'ї
	Петренко Геннадій – чоловік, батько дітей і член прийомної сім'ї		Петренко Вікторія – 22.07.2013 року народжен- ня – малолітня членкиня сім'ї
	Петренко Руслан – 8.02.2007 року народження – неповнолітній член сім'ї		Тарасенко Анастасія – 11.01.2016 року народження – приймона мало- літня дитина

Сім'я Петренків жила в районному центрі, місті А., після переїзду з Луганська у 2015 році.

Сім'я має трьох (3) біологічних дітей (Руслана, Максима та Вікторію), а з 2022 року – також прийомну дочку Анастасію.

За сім'єю вже зафіксовано випадки небального ставлення до навчання дітей (у 2017-2018 роках на Геннадія та Світлану Петренків було тричі складено протоколи за ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з тим, що Руслан та Максим пропускали заняття в школі).

Сім'я також має історію домашнього насильства. У 2018 році Геннадій Петренко двічі притягувався до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства щодо своєї дружини Світлани.

Однак в обох випадках Світлана вирішила відкликати заяви, внаслідок чого справу було закрито.

У 2023 році сусідка, Олександра Дорошенко, зателефонувала на гарячу лінію поліції з повідомленням про Геннадія Петренка, коли її 10-річна донька (однокласниця та подруга Вікторії) привела додому перелякану та явно травмовану Вікторію, яка розповіла Олександрі, що Геннадій «торкався [її] під спідницею», а «Руслан зараз торкається Анастасії. Тато сміється й дістав телефон, щоб зняти відео». До помешкання Петренків було направлено групу швидкого реагування поліції.

Завдання (для всіх груп)

Група 1

Розробіть операційні інструкції/СОП для оператора «102» у випадках виклику служби на інциденти за участю постраждалих дітей. У СОП зазвичай мають міститися наступні відомості.

- Пріоритетність викликів (наприклад, пріоритетний – звичайний – низький) та критерії для її визначення.
- Кого має направити диспетчерська група (наприклад, співробітник поліції, відповідальний за вказаний район, найближчий доступний поліцейський незалежно від територіальної відповідальності, співробітник поліції з відповідною підготовкою/кваліфікацією тощо; залежно від типу інциденту та встановленого пріоритету).
- Спілкування з метою отримання відповідної інформації у випадках, коли заявник є а) дорослим або б) дитиною.
- Убезпечення заявника, зокрема у випадках, коли заявник є дитиною.
- Як довго диспетчер має залишатися на лінії.

Група 2

Розробити операційні інструкції/СОП для відправлення групи реагування поліції та подальших дій на місці інциденту. У СОП зазвичай мають міститися наступні відомості.

- Порядок дій на місці інциденту у випадках: а) сексуального насильства над дітьми; б) смертельного або близького до смертельного випадку з дитиною; с) інших видів інцидентів за участю дітей як постраждалих; d) інцидентів за участю дітей як свідків.
- Ідентифікація та оцінка ризиків.
- Початкове розслідування (серед іншого, забезпечення від вторинної віктимізації та псування доказів).
- Збереження місця злочину.

- Планування безпеки дітей.
- Перенаправлення/передання дитини в разі потреби.

Тестові запитання для самоконтролю

Тест 1

Дайте відповідь ПРАВДА або НЕПРАВДА.

1. Особи, які надають першу допомогу, повинні бути навчені спілкуванню, дружньому до дітей.
(ПРАВДА)
2. На місці злочину важливо не ставити дитині запитань, які можуть призвести до забруднення доказів.
(ПРАВДА)
3. Якщо дитина не є очевидцем або іншим чином безпосередньо не постраждала від інциденту, зазвичай немає необхідності ставити їй запитання на місці події.
(ПРАВДА)
4. Екстрене кризове втручання – це те ж саме, що і стабілізація жертви.
(НЕПРАВДА)
5. Особи, які надають першу допомогу, повинні приділяти першочергову увагу забезпеченню безпеки дитини на місці події.
(ПРАВДА)

Тест 2

Оберіть правильний варіант

1. Диспетчери поліції повинні бути навчені...

- а) оцінювати, чи не є дзвінок розіграшем;
- б) оцінювати, чи безпечно залишати абонента на лінії;**
- в) оцінити, чи достатньо компетентний абонент, щоб відповісти на запитання;
- г) оцінці стану здоров'я абонента.

2. Команда реагування на інциденти, до яких потенційно можуть бути залучені діти...

а) в ідеалі має складатися з офіцерів різної статі;

- б) може включати лише одного офіцера;
- в) завжди має включати людину з медичною освітою;
- г) має включати професійного психолога.

3. Свідчення малолітньої дитини...

- а) не можуть бути прийнятним доказом;
- б) є допустимим доказом лише тоді, коли вони підтверджуються зізнанням підозрюваного;
- в) є допустимим доказом, якщо отримані з дотриманням належних процесуальних гарантій;**
- г) зазвичай є ненадійним.

4. Речові докази...

- а) наявні в усіх або майже в усіх випадках контактного сексуального насильства;
- б) будуть наявними в усіх або майже в усіх випадках сексуального насильства;
- в) будуть наявними лише в невеликій частині випадків сексуального насильства;**
- г) будуть виявлені, якщо судово-медична експертиза буде проведена достатньо швидко.

5. Судово-медичну експертизу...

- а) завжди мають проводити, якщо є підозра на сексуальне насильство;
- б) проводять лише в постпубертатному віці;
- в) слід проводити, якщо є підозра на контактне сексуальне насильство, яке, ймовірно, залишило тілесні ушкодження та/або біологічні сліди;**
- г) проводять на вимогу батьків дитини.

Сесія 2. Роль фахівців пробації та правничої допомоги на етапі первинного реагування та на початку досудового розслідування

Інформаційне повідомлення

Використання генограми та екокарти сім'ї для індивідуальної оцінки дітей, які перебувають у конфлікті з законом

Генограма

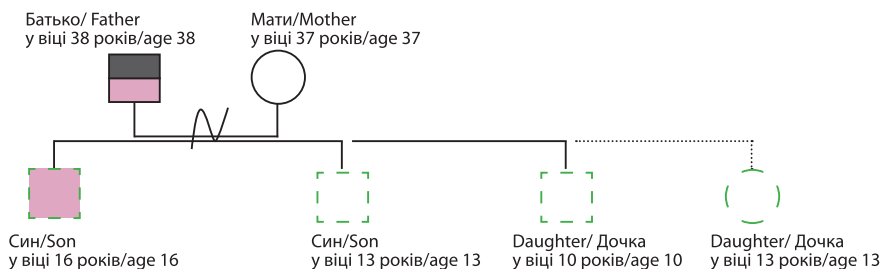
Генограма – це, по суті, генеалогічне дерево, яке показує походження та взаємозв'язки в сім'ї, а також характер різних відносин між членами сім'ї.

Генограми дають швидке візуальне уявлення про склад і структуру сім'ї. Вони є важливим інструментом для забезпечення ідентифікації всіх членів сім'ї та встановлення, хто є біологічно важливим для дитини.

Генограми особливо добре підходять для роботи з сім'ями, щоб прояснити складні стосунки, вказати на прогалини в знаннях і зробити видимими проблеми між поколіннями та порушення життєвого циклу. Їх можна використовувати для збору інформації та терапевтичної роботи.

Важливо, щоб суб'єкт пробації та його сім'я брали активну участь у створенні генограми. Нижче наведено приклад заповненої генограми.

Генограма

Легенда

Чоловік/ Male

Покійний/deceased (2022)

Жінка/ Female

Кримінальна віктимізація/
Criminal victimization

Судимість / Criminal justice
involvement

Зловживання алкоголем
психоактивними речовинами/
Alcohol/ substance abuse

Міжособистісне насильство/
Interpersonal violence

Екокарти

Екокарти – це схеми у формі діаграми, які показують мережу людей, котрі оточують дитину або сім'ю. Дитину ставлять у центрі діаграми; ім'я чи назва кожної особи та організації, що входять до оточення дитини або молодшої людини, записують в окремому колі.

Як правило, пряма лінія позначає нейтральні стосунки, подвійна лінія – міцні позитивні стосунки, а зубчаста або зигзагоподібна – складні стосунки. Також можна вказати тип відносин між різними суб'єктами (якщо вони відомі).

Екокарти можуть бути більш відповідним способом запису інформації для демонстрації ширших мереж підтримки.

Як створити екокарту

Потенційні зв'язки для складання екокарти можна виявити за допомогою мотиваційної співбесіди та допоміжних методів опитування клієнта пробації.

Не буде зайвим спершу розповісти клієнту про те, що екокарта відображає його/її життєвий шлях. Ставте відкриті запитання та підказуйте людині в разі потреби.

Наприклад:

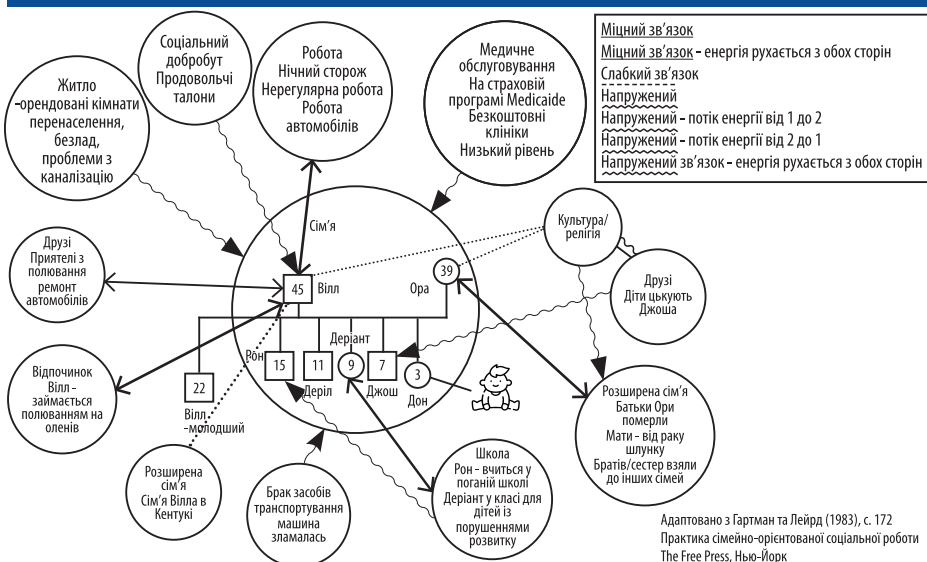
- Що ви робите після школи?
- Що ви робите на вихідних? На свята?
- Коли ви востаннє були у лікаря? Де ви були?
- Хто ваші друзі? Де ви зустрічаєтесь?
- До кого ви звертаєтесь, коли вам потрібна допомога? Коли у вас бувають проблеми з батьками?
- Чи є люди, які звертаються до вас по допомозі? Хто вони?
- Чи хтось допомагає вашим батькам доглядати дітей? Хто вони?

Екокарта може відображати такі зв'язки:

- школа (в яку ходить опитуваний, його/її брати/сестри);
- друзі;
- сім'ї друзів;
- дорослі, до яких дитина дослухається (вчитель, дядько/тітка, батьки друзів);
- місце роботи батьків.

Сімейні карти, такі як генограми та екокарти, можуть бути ефективними інструментами для людей, за якими ви здійснюєте нагляд. Коли ці люди бачать свої зв'язки, візуально подані на цих сімейних картах, їх це часто дивує і вони, побачивши такі схеми, можуть уперше усвідомити всіх людей/організації/суб'єктів, з якими пов'язані.

Адаптована екокарта за Гартман

Завдання № 1 для роботи в групах з наскрізним кейсом

Дійові особи:

Сім'я 1:

Петренко Світлана — жінка, мати дітей і членкиня прийомної сім'ї;
Петренко Геннадій — чоловік, батько дітей і член прийомної сім'ї;
Тарасенко Анастасія, 11.01.2016 року народження — прийомна малолітня дитина;
Петренко Руслан, 8.02.2007 року народження — неповнолітній член сім'ї;
Петренко Максим, 3.05.2010 року народження — малолітня дитина, член сім'ї;
Петренко Вікторія, 22.07.2013 року народження — малолітня дитина, членкиня сім'ї.

Сім'я 2 (ВПО):

Григорук Анастасія: мати, вдова (чоловік загинув у бою; див Генограму);
Григорук Сергій: син, 16 років;
Григорук Юлія: донька, 12 років;
Григорук Михайло: син, 10 років.

Сім'я Петренків жила в районному центрі, місті А., після переїзду з Луганська у 2015 році.

Сім'я має трьох (3) біологічних дітей (Руслана, Максима та Вікторію), а з 2022 року – також прийомну дочку Анастасію.

За сім'єю вже зафіксовано випадки недбалого ставлення до навчання дітей (у 2017-2018 роках на Геннадія та Світлану Петренків було тричі складено протоколи за Статтею 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з тим, що Руслан та Максим пропускали заняття в школі). Сім'я також має історію домашнього насильства. У 2018 році Геннадій Петренко двічі притягувався до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства щодо своєї дружини Світлани. Однак в обох випадках Світлана вирішила відкликати заяви, внаслідок чого справу було закрито.

У 2023 році сусідка, Олександра Дорошенко, зателефонувала на гарячу лінію поліції з повідомленням про Геннадія Петренка, коли їй 10-річна донька (однокласниця та подруга Вікторії) привела додому перелякану та явно травмовану Вікторію, яка розповіла Олександрі, що Геннадій «торкався [її] під спідницею», а «Руслан зараз торкається Анастасії. Тато сміється й дістав телефон, щоб зняти відео».

У січні 2023 року Руслан та Максим Петренки скоїли дрібну крадіжку в магазині господарчих товарів, після чого було складено протокол про адміністративне правопорушення.

Пізніше, у березні 2023 року, Руслан та Максим Петренки за попередньою змовою вкрали металеві труби із залізничної станції, внаслідок чого було відкрито кримінальне провадження. В ході досудового розслідування було подано клопотання про обрання запобіжного заходу Руслану Петренку та передання Максима Петренка під нагляд батьків.

Руслан Петренко має негативну характеристику від школи, часто прогулює уроки, б'ється з іншими учнями. У характеристиці Максима Петренка сказано, що він розумний хлопчик, але має низьку академічну успішність. До навчання особливого інтересу не виявляє. Максим має дещо інтровертований характер, але не сором'язливий. Він також дуже уважний до деталей, і Руслан вважає його корисним співником, оскільки Максим терплячий і зовсім не імпульсивний, на відміну від самого Руслана. Максим не виявляв жодних агресивних нахилів.

Сім'я ВПО (Григорук) живе по сусідству з Сім'єю 1 (Петренків).

Старший син Сергій ходить до однієї школи з Русланом Петренком. Спочатку вони конфліктували, але згодом потоваришували, оскільки Сергій сприймає Руслана як захисника від шкільного булінгу (Сергій відносно невисокий для свого віку й розмовляє українською з сильним акцентом, через що однокласники спочатку цькували його). Руслан тисне на Сергія з метою його залучення до антисоціальної діяльності.

Сергій не дуже здібний у гуманітарних науках, але технічно обдарований та добре розуміється на комп'ютерах. Він зумів монетизувати свій талант, розробляючи застосунки для малого бізнесу.

Завдання для роботи в групі

- Розробіть генограми для Сім'ї 1 та Сім'ї 2.
- Розробіть екокарти для Руслана та Максима Петренків. У процесі розробки проведіть рольову гру з окремим опитуванням обох хлопців (10 хвилин на кожного), щоб краще зрозуміти динаміку їхніх стосунків у сім'ї та громаді.
- Визначте інформацію, яка буде актуальною для плану батьківського нагляду за Максимом Петренком.

До уваги викладача/тренера!

Напрацьовані групами матеріали доцільно зберегти, оскільки вони знадобляться для виконання практичного завдання до Сесії 5 цього модуля.

Завдання № 2. Робота в групах

Крок 1

- Учасники знайомляться/продовжують працювати з наскрізним кейсом (родина Петренків).
- Учасники об'єднуються в кілька груп по п'ять-сім осіб.
- Кожна група отримує однакове завдання, яке включає три короткі ситуації.

Завдання для роботи в групах

З урахуванням ситуації, яка описана в наскрізному кейсі, необхідно в малих групах надати відповіді на запитання:

- 1. Яке рішення мають прийняти працівники системи БПД щодо надання чи ненадання правової допомоги?** *Якщо буде прийнято рішення про надання безоплатної правової допомоги, зазначити правову підставу таких рішень та вид правової допомоги;*
- 2. Скласти перелік документів, які необхідно подати, за умови, що до системи БПД звернулась:**

Варіант 1

- Тарасенко Анастасія (дитина, якій 7 років), вона зайшла до місцевого центру надання БПД разом із учителькою продовженого дня зі школи і вчителька розповіла в центрі про те, що дитина в школі повідомила, що зазнає вдома насильства, зокрема сексуального.

Варіант 2

- Орган опіки та піклування, який в інтересах дівчинки звернувся до центру, оскільки дитина статусна, позбавлена батьківського піклування та передана до прийомної сім'ї. У зверненні вказано, що дитина зазнає домашнього насильства в прийомній родині.

Варіант 3

- Тарасенко Анастасія написала листа на електронну пошту відповідного центру БПД, в якому вказано, що в родині, де вона перебуває, відносно неї чинять насильство і попросила про допомогу.

ВАЖЛИВО! Учасники розміщують свої напрацювання на фліпчарті або на модераційних картках.

Крок 2

Групи презентують свої напрацювання.

Крок 3

Коротке загальне обговорення вправи.

До уваги викладача/тренера!

Відповідно до п. 2) ст. 14 ЗУ «Про безоплатну правничу допомогу»⁴³ діти мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, а саме право на всі види правничих послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону.

До видів правничих послуг, передбачених ч.2 ст.13 ЗУ «Про безоплатну правничу допомогу» належать:

- захист;
- здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- складання документів процесуального характеру.

Тобто, основний фокус уваги щодо переліку документів – це документи, які підтверджують той факт, що Анастасія є дитиною, тобто свідоцтво про народження Анастасії.

⁴³ «Про безоплатну правничу допомогу»: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#n78> (дата звернення 02.07.2024)

Окрема увага має бути приділена повноваженням представника Анастасії. Законними представниками Анастасії є її батьки, але, враховуючи ситуацію, яка описана в кейсі, тут законним представником Анастасії може бути працівник служби в справах дітей та/чи представник органу опіки чи піклування.

Завдання № 3. Робота в групах з наскрізним кейсом (родина Петренків)

Алгоритм виконання

Крок 1

- Учасники продовжують працювати з наскрізним кейсом (родина Петренків).
- Учасники продовжують працювати в тих самих групах.
- Кожна група отримує однакове завдання, яке включає три короткі ситуації.

Завдання для роботи в групах:

1. у кожному з наведених випадків **скласти внутрішній алгоритм реагування на випадок домашнього насильства;**
2. за необхідності – **скласти алгоритм перенаправлення до належного суб'єкта чи інституції.**

До центру БПД звернулась:

Варіант 1

- Тарасенко Анастасія (дитина, якій 7 років), вона зайшла до місцевого центру надання БПД разом із учителькою продовженого дня зі школи. Дитина мала синці та садна на обличчі та на руках. Вчителька говорила замість дитини, оскільки дівчинці було складно щось сказати крім слів, що «мене вдома дуже б'ють, бо я покинута і нікому не потрібна». Вчителька попросила призначити дитині адвоката, оскільки в поліцію без адвоката немає сенсу йти. Вчителька сказала, що вона не є законним представником дитини, її поліція слухати не буде.

Варіант 2

- Орган опіки та піклування, який в інтересах дівчинки направив до центру письмове звернення з проханням надати адвоката дитині, оскільки дитина статусна,

позбавлена батьківського піклування та передана до прийомної сім'ї. Причина – повідомлення зі школи, що дитина в синцях.

Варіант 3

- Тарасенко Анастасія прийшла особисто в центр безоплатної правової допомоги, просила їй допомогти, захистити її, показала на телефоні фото з оголеними частинами кількох тіл (без облич). Дівчинка просила захисту.

ВАЖЛИВО! Учасники розміщують свої напрацювання на фліпчарті або на модераційних картках.

Крок 2

Групи презентують свої напрацювання.

Крок 3

Коротке загальне обговорення вправи.

До уваги викладача/тренера!

Відповідно до ст. 6 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству», центри з надання безоплатної правничої допомоги належать до інших органів та установ, на які покладаються функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Відповідно, дізнавшись таку інформацію, центр, як мінімум, має повідомити уповноважений підрозділ органів Національної поліції України та службу в справах дітей, задокументувати випадок в середині системи, за потреби пояснити, які саме документи ще потрібно додати та організувати надання правничої допомоги Анастасії (призначити їй адвоката).

Завдання № 4. Робота в групах з наскрізним кейсом (родина Петренків)

Крок 1

- Учасники продовжують працювати з наскрізним кейсом (родина Петренків).
- Пропонується сформувати інші групи, по 5-7 осіб.
- Кожна група отримує однакове завдання, яке включає три короткі ситуації.

Завдання для роботи в групах

Змоделюємо ситуацію, що Тарасенко Анастасії так і не був призначений адвокат, центр БПД відмовив, оскільки дитина не є суб'єктом звернення за віком (їй 7, а не 14 років) та до центру БПД так і не звернулись законні представники дитини. У подальшому правоохоронним органам стало відомо про злочини щодо дитини, вони порушили кримінальне провадження.

У справу на боці дитини вступила адвокатка, яка практикує в питаннях захисту прав та інтересів дітей.

Під час допиту/опитування дитини Анастасія Тарасенко розповіла, що 6 місяців тому приходила в центр БПД, просила допомоги, проте про цей похід дізналися прийомні батьки і Анастасія тривалий час піддавалася фізичному та сексуальному насильству (як покаранню за вчинене і за невдячність).

Адвокатка направила до центру БПД та до Координаційного центру адвокатські запити із наступними запитаннями.

- *Чи були повідомлені правоохоронні органи про насильство щодо дитини 6 місяців тому? Якщо так, то в який спосіб?*
- *Якщо правоохоронні органи повідомлені не були, пояснити підставу такого неповідомлення.*
- *Надати відповідь, через які правові підстави 6 місяців тому дитині не був призначений адвокат.*

Група працює над відповідями та над алгоритмом дій.

ВАЖЛИВО! Учасники розміщують свої напрацювання на фліпчарті або на модераційних картках.

Крок 2

Групи презентують свої напрацювання.

Крок 3

Коротке загальне обговорення вправи.

До уваги викладача/тренера!

Відповідно до ст. 6 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству», центри з надання безоплатної правничої допомоги належать до інших органів та установ, на які покладаються функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

Відповідно, дізнавшись таку інформацію, центр, як мінімум, мав би повідомити уповноважений підрозділ органів Національної поліції України та службу в справах дітей, задокументувати випадок в середині системи, за потреби пояснити, які саме документи ще потрібно додати та організувати надання правничої допомоги Анастасії (призначити їй адвоката).

Якщо цього зроблено не було, то, відповідно, Координаційний центр має організувати перевірку/внутрішнє розслідування та встановити причини, чому цього зроблено не було. Якщо правоохоронні органи та служба в справах дітей були повідомлені центром надання безоплатної правничої допомоги вчасно, проте реагування не було, то у відповіді на запит адвоката важливо зазначити, що відповідний уповноважений підрозділ Національної поліції та служба в справах дітей – були повідомлені. Важливо: відповідно до ч. 2 ст. 24 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»⁴⁴, *«Орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, керівники підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, яким направлено адвокатський запит, **зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту надати адвокату відповідну інформацію, копії документів**, крім інформації з обмеженим доступом і копій документів, в яких міститься інформація з обмеженим доступом»*.

Загальне обговорення

Пропонується обговорити з учасниками відповіді на наступні запитання.

- *Про що для вас ця справа?*
- *Які виклики в процесі доступу дитини до правової допомоги можуть мати місце на практиці?*
- *Як подолати зазначені виклики?*
- *Один-два висновки за результатами участі в активності.*

⁴⁴«Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення 02.07.2024).

Тестові запитання для самоконтролю

1. Генограма – це:

- а) генеалогічне дерево, яке показує походження та взаємозв'язки в сім'ї, а також характер різних відносин між членами сім'ї;**
- б) схеми у формі діаграми, що показують мережу людей, які оточують дитину або сім'ю;
- в) інструмент оцінки ризиків вчинення насильства відносно дитини.

2. Екокарта – це:

- а) генеалогічне дерево, яке показує походження та взаємозв'язки в сім'ї, а також характер різних відносин між членами сім'ї;
- б) схема у формі діаграми, що показує мережу людей, які оточують дитину або сім'ю;**
- в) алгоритм реагування на випадок домашнього насильства відносно дитини.

3. На які види правничих послуг у контексті безоплатної вторинної правничої допомоги мають право діти?

- а) На захист;
- б) на здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
- в) складання документів процесуального характеру;
- г) всі відповіді правильні.**

Сесія 3. Міжвідомча співпраця в контексті захисту дітей-постраждалих і підтримки постраждалих/свідків на кожній стадії досудового розслідування

Інформаційне повідомлення

У контексті захисту та підтримки постраждалих дітей, а також дітей-свідків особливий фокус уваги має бути спрямований на належну організацію проведення їхнього опитування/допиту під час досудового розслідування, що, зокрема, потребує міжвідомчої співпраці.

Приміщення, в якому проводиться опитування/допит дитини, має бути дружнім до неї, спеціально обладнаним та прилаштованим для цих цілей. На цьому наголошено, зокрема в [Керівних принципах Комітету Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини](#)⁴⁵, а також в ст. 35 [Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства](#)⁴⁶. Якщо в громаді функціонують «Зелена кімната» або «Барнахус», то допит/опитування постраждалих дітей та дітей-свідків доцільно проводити на їхній базі. Якщо такої можливості немає, приміщення, де відбуватиметься опитування/допит, має якомога більше відповідати стандартам дружньої до опитування дітей методики, з якими можна ознайомитись у [Методичних рекомендаціях щодо опитування](#).

Міжнародні та європейські стандарти проведення опитування/допиту дітей також наголошують на:

- важливості використання аудіо-/відеозапису з метою документування бесіди з дитиною;
- врахуванні найкращих інтересів дитини під час вирішення питання щодо присутності під час опитування/допиту дитини батьків чи інших осіб, які супроводжують дитину (можливість обмеження їхньої участі передбачена, зокрема ч. 3 ст. 227 КПК України);
- доцільності використання [Протоколу слідчого опитування досліджен-ня Національного інституту здоров'я дитини та розвитку людини \(NICHD\)](#), особливо під час опитування дітей, які постраждали від сексуального та/чи фізичного насильства;

⁴⁵ Керівні принципи Комітету Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення 05.07.2024).

⁴⁶ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення 05.07.2024).

- дотриманні послідовності *етапів (фаз) проведення опитування/допиту*:
 - *підготовча* – первинний збір інформації про дитину та її оточення (важливо дослідити всі можливі джерела інформації, зокрема матеріали поліції, соціальних служб, закладів освіти, медичні висновки тощо), а також розробка стратегії опитування/допиту, зокрема розподіл ролей між слідчим та психологом, формулювання запитань відповідно до рівня розвитку дитини;
 - *вступна* – пояснення дитині мети зустрічі та ролі осіб, які проводять опитування, встановлення контакту з нею, з'ясування можливостей дитини у сфері вербалізації сприйнятих вражень;
 - *вільної розповіді* – розповідь дитини про хід подій вільно, у своєму темпі, згідно з послідовністю згадуваного змісту;
 - *детальних запитань* – доповнення викладу подій, зроблених дитиною під час фази вільної розповіді, та їхнього впорядкування для з'ясування обставин справи;
 - *кінцева (завершальна)* – емоційна стабілізація дитини, орієнтування її щодо подальших подій;
- дотриманні особою, яка проводить опитування/допит дитини, рекомендацій щодо: розслабленої атмосфери спілкування; утримання від емоційних реакцій на заяви дитини, а також обіцянок, яких не зможе виконати; врахування як вербального, так і невербального мовлення дитини тощо. У методичних рекомендаціях містяться приклади запитань, як рекомендованих, так і таких, яких варто уникати під час опитування/допиту дітей, з відповідними поясненнями⁴⁷.

До уваги викладача/тренера!

Доцільно рекомендувати учасникам навчальних занять/тренінгів детально ознайомитися під час самостійної підготовки до даної сесії з [Методичними рекомендаціями щодо опитування дітей у межах розслідування](#) та [Керівними принципами та методикою документування порушень прав дитини внаслідок сексуального насильства, згадки про які містяться у корисних посиланнях.](#)

⁴⁷ Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування: Метод. посіб. / Авторіупоряд.: Г. Попов, І. Урумова, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: 2021. 112 с. Частина III. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/Metod_recomendations_opytuvanya_ditey_UKR.pdf (дата звернення 01.09.2024).

У такому разі інформаційне повідомлення з цих питань можна замінити на загальне обговорення передбачених міжнародними та європейськими стандартами вимог до:

- приміщення, в якому проводиться опитування/допит дитини;
- кола осіб, залучених до його проведення;
- кількості та тривалості опитувань/допитів дитини;
- документування процесу опитування/допиту;
- фаз (етапів) проведення допиту/опитування;
- специфіки опитування/допиту дітей із розладами спілкування й іншими розладами нервово-психічного розвитку, а також можливості їхнього виконання українськими спеціалістами з урахуванням положень національного законодавства та ресурсів громади.

Підготовка до судового процесу. Прийняття рішень про необхідність участі та форму участі

Вразливі потерпілі від злочинів, яскравим прикладом яких є діти, потребують особливої підтримки для забезпечення того, щоб їх було почуто і щоб їхній добробут було захищено.

Директива 2012/29/EU Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів⁴⁸, яка є важливим стандартом для України як країни-кандидата до ЄС, вимагає ставитися до потерпілих від злочинів «шанобливо, чуйно та професійно без будь-якої дискримінації за будь-якою ознакою, як-от раса, колір шкіри, етнічне чи соціальне походження, генетичні особливості, мова, релігія чи переконання, політична чи будь-яка інша позиція, приналежність до національної меншини, майно, народження, інвалідність, вік, стать, гендерне самовираження, гендерна ідентичність, сексуальна орієнтація, статус проживання чи стан здоров'я. В ході будь-яких контактів з компетентним органом в рамках кримінального провадження і будь-якою службою, яка контактує з постраждалими, як-от служби підтримки постраждалих або служби відновного правосуддя, слід брати до уваги особисту ситуацію та невідкладні потреби, вік, стать, можливу інвалідність і зрілість постраждалих від злочинів при повній повазі до їхньої фізичної, психічної та моральної недоторканності.

⁴⁸ Директива 2012/29/EU Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів від 25 жовтня 2012 року. URL: <https://jurfem.com.ua/wpcontent/uploads/2023/09/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0-2012-92.pdf> (дата звернення 15.07.2024).

Право дітей-постраждалих бути почутими в кримінальному провадженні не повинно бути виключеним лише тому, що постраждала особа є дитиною, або на основі віку цієї постраждалої особи».

Директива 2012/29/EU, зокрема передбачає, що всі потерпілі від злочинів мають право на:

- доступну й зрозумілу інформацію;
- підтримку;
- участь у кримінальному провадженні;
- заходи захисту, зокрема:
 - заходи щодо уникнення візуального контакту між потерпілими та правопорушниками, зокрема під час надання свідчень, за допомогою відповідних засобів, зокрема з використанням комунікаційних технологій;
 - заходи щодо забезпечення того, щоб потерпілий міг бути заслуханий в залі суду віддалено, зокрема через використання відповідних комунікаційних технологій;
 - заходи щодо уникнення непотрібних розпитувань про особисте життя потерпілої особи, не пов'язаних із кримінальним правопорушенням;
 - заходи щодо забезпечення можливості проведення слухання без присутності громадськості.

Щодо власне дітей держави-члени повинні забезпечити, щоб «у ході кримінальних розслідувань усі опитування за участі постраждалої дитини могли бути записані аудіовізуальним способом, і такі записані опитування могли використовуватися як докази в кримінальному провадженні»⁴⁹.

З огляду на викладене вище, **для прийняття рішення про режим участі потерпілих дітей і дітей-свідків рекомендується така процедура.** До початку судового розгляду слід запитати індивідуальну оцінку потерпілої дитини або дитини-свідка у справі про тяжкі та/або насильницькі злочини, на підставі якої слід прийняти рішення про те, чи повинна дитина безпосередньо брати участь у судовому розгляді. Якщо результат оцінки свідчить про те, що пряма участь дитини цілком імовірно призведе до повторної ві-

⁴⁹ Директива 2012/29/EU Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів від 25 жовтня 2012 року. URL: <https://jurfem.com.ua/wpcontent/uploads/2023/09/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0-2012-92.pdf> (дата звернення 15.07.2024).

ктимізації або в інший спосіб суперечитиме найкращим інтересам дитини, дитина має брати участь у розгляді через надання свідчень.

При цьому аудіовізуальний запис свідчень дитини має бути допустимим доказом у суді. У разі, якщо дитина допущена до безпосередньої участі, вона може взяти участь, але не бути присутньою фізично, тобто скористатись засобами відеозв'язку з віддаленого місця (розташованого на території будівлі суду чи (бажано) в іншому місці, наприклад, у центрі «Барнахус»).

До уваги викладача/тренера!

Слід звернути увагу учасників на положення ч.1 ст. 225 КПК України, відповідно до яких, у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їхньої тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи вірогідність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, щодо якої виконується провадження, мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, зокрема одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому разі допит свідка чи потерпілого проводиться в судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого за присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду⁵⁰.

При цьому слід підкреслити, що за ст. 225 КПК України небезпеку для життя та здоров'я особи можна означити як можливість заподіяння смерті, тілесних ушкоджень, виникнення захворювання особи, заподіяння шкоди здоров'ю особи, внаслідок чого буде неможливо провести допит свідка або потерпілого в судовому засіданні⁵¹.

⁵⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 01.07.2024).

⁵¹ Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями» від 6 червня 2016 року. URL: https://kievskisud.od.ua/images/docs/doc1/vityag_slid.pdf (дата звернення 03.09.2024).

Завдання № 1. Робота в групах з наскрізним кейсом

Дійові особи:

Сім'я 1:

Петренко Світлана — жінка, мати дітей і членкиня прийомної сім'ї;
Петренко Геннадій — чоловік, батько дітей і член прийомної сім'ї;
Тарасенко Анастасія, 11.01.2016 року народження — прийомна малолітня дитина;
Петренко Руслан, 8.02.2007 року народження — неповнолітній член сім'ї;
Петренко Максим, 3.05.2010 року народження — малолітня дитина, член сім'ї;
Петренко Вікторія, 22.07.2013 року народження — малолітня дитина, членкиня сім'ї.

Сім'я 2 (ВПО):

Григорук Анастасія: мати, вдова (чоловік загинув у бою; див Генограму);
Григорук Сергій: син, 16 років;
Григорук Юлія: донька, 12 років;
Григорук Михайло: син, 10 років.

У 2023 році сусідка, Олександра Дорошенко, зателефонувала на гарячу лінію поліції з повідомленням про Геннадія Петренка, коли їй 10-річна донька (однокласниця та подруга Вікторії) привела додому перелякану та явно травмовану Вікторію, яка розповіла Олександрі, що Геннадій «торкався [її] під спідницею», а «Руслан [Петренко] зараз торкається Анастасії. Тато сміється й дістає телефон, щоб зняти відео».

У мобільному телефоні, вилученому у Геннадія Петренка, було виявлено 2 відеозаписи, що містять матеріали сексуального насильства над дітьми. В одному з відео 16-річний Руслан Петренко вступає в статевий контакт із 7-річною Анастасією Тарасенко. На іншому відео 10-річну Вікторію Петренко примушують до вчинення дій сексуального характеру щодо себе. На жорсткому диску комп'ютера, вилученому з будинку Петренків, містилося понад 20 відеозаписів, зроблених прихованою камерою, на яких різні діти, включно з Анастасією та Вікторією, а також низка невстановлених постраждалих, зняті під час перодягання або користування ванною кімнатою.

На двох відеозаписах на вилученому жорсткому диску неідентифіковані старші діти здійснюють сексуальні дії з неідентифікованими молодшими дітьми в іншому місці, не в будинку Петренків.

Під час слідчої бесіди Руслан Петренко спочатку заперечував, що вступав у сексуальний контакт з Анастасією чи хоча б знав про існування цих відео. Однак згодом він визнав, що йому було відомо про матеріали із зображенням сексуального насильства. Він також назвав свого 16-річного сусіда Сергія Григорука, якого місцеві вважають технічно обдарованим і комп'ютерним вундеркіндом, ініціатором схеми продажу матеріалів із зображенням сексуального насильства за участю Анастасії та інших дітей через даркнет. Із Сергієм було проведено бесіду, в якій він розповів наступне: він визнав, що одного разу Руслан показав йому відеозапис, на якому Руслан вступає в статевий контакт з Анастасією Тарасенко (Руслан не сказав, хто саме зняв цей епізод). Руслан запропонував Сергію так звану «вигідну угоду»: Сергій продасть матеріали з сексуальним насильством за участю Анастасії в даркнеті та отримає частку прибутку. Сергій був шокований, але коли спробував відмовитися, Руслан погрожував йому, кажучи, що його сестра буде наступною. Він також змушувався з Сергія, кажучи, що чув, нібито Юлія добровільно вступала в сексуальний контакт зі своїм нападником під час окупації. Сергій поступився й погодився допомогти Руслану, але відчуває провину й не знає, що робити. Сергій продемонстрував послідовність у своїй розповіді, і його виклад подій вважається правдивим.

Хоча це не пов'язано з розслідуваною справою, у бесіді із Сергієм також містилася інформація про ймовірне сексуальне насильство над його 12-річною сестрою Юлією Григоруку, яка зазнала сексуального нападу (зґвалтування) з боку військовослужбовця збройних сил ворога перед евакуацією. Її молодший 10-річний брат Михайло був удома і став свідком нападу, сховавшись у шафі. За словами Сергія, Руслан шантажував його через чутки про те, що Юлія не намагалася чинити опір зґвалтуванню. Сергій пояснює це надзвичайним страхом Юлії перед військовослужбовцем. Зґвалтування Юлії зараз розслідується в іншій справі після того, як сусідка, яка була свідком цього епізоду, розповіла про це матері Юлії, яка після евакуації повідомила про це поліцію. Михайло підтвердив, що бачив, як солдат напав на його сестру, проте Юлія відмовляється говорити про цей інцидент.

Алгоритм виконання

Працюючи в групі, виконайте наступні завдання.

- Розробіть операційну інструкцію/СОП та окресліть порядок дій (який має відповідати СОП) у випадку звинувачень у створенні та зберіганні

матеріалів із зображенням сексуального насильства над дітьми та спробі поширення таких матеріалів. У СОП, серед іншого, мають міститися такі відомості:

- заходи убезпечення щодо ідентифікованих постраждалих дітей;
 - дії у випадку невстановлених постраждалих дітей (зокрема кроки для встановлення особи дитини);
 - критерії віднесення зображень до матеріалів, які містять сексуальне насильство над дітьми;
 - узгодження дій з іншими зацікавленими сторонами (психологами, медичними працівниками тощо) при розслідуванні.
- Розробити операційну інструкцію для випадків, пов'язаних із постраждалими дітьми та свідками сексуального насильства, зумовленого конфліктом. Сюди мають входити, серед іншого, такі питання:
 - заходи убезпечення постраждалих дітей та свідків;
 - дії у випадках небажання розкривати інформацію.
 - Разом із психологом-посередником сплануйте проведення процесуального опитування Анастасії Тарасенко. Зокрема вирішіть, хто має ставити запитання (слідчий чи психолог), хто ще має/може бути присутнім під час опитування, а також, де ці особи мають перебувати (в одній кімнаті з особою, що проводить опитування, та дитиною чи в сусідній кімнаті).
 - Проведіть рольову гру з процесуальним опитуванням Анастасії Тарасенко.

Тестові запитання для самоконтролю

Відповідайте ПРАВДА або НЕПРАВДА

1. Діти до 5 років не можуть бути допитані в рамках досудового розслідування.
(НЕПРАВДА)
2. Якщо дитині повторювати одне й те саме запитання, вона менш схильна до брехні.
(НЕПРАВДА)
3. Повторне опитування може бути джерелом вторинної віктимізації, але зазвичай воно допомагає слідчому.
(НЕПРАВДА)
4. Навички інтерпретації невербальної мови є важливими для інтерв'юера, оскільки вони дозволяють йому оцінити, чи може дитина зробити розкриття за допомогою застосовуваної тактики інтерв'ювання.
(ПРАВДА)

Сесія 4. Міжвідомча співпраця в контексті захисту дітей в конфлікті з законом на кожній стадії досудового розслідування

Інформаційне повідомлення

Що змушує дітей скоювати злочини?

Фактор ризику – досвід, стан або особиста характеристика, що підвищує ймовірність учинення правопорушення вказаною дитиною.

Важливо розуміти, що жоден окремий фактор ризику не призводить до правопорушення; чимало молодих людей, які зазнали впливу різних факторів ризику, ніколи не вчиняють злочинів.

Дитяча злочинність, як правило, виникає в результаті складної взаємодії між широким спектром факторів ризику та захисних факторів, які варіюються від дитини до дитини.

Фактори ризику можна умовно згрупувати в такі категорії: індивідуальні фактори, фактори впливу сім'ї, однолітків, громади та шкільні фактори.

Індивідуальні фактори ризику виникнення дитячої злочинності:

- ранній вияв агресії;
- емоційні фактори, такі як висока поведінкова активація та низьке поведінкове гальмування, а також схильність до ризикованої поведінки;
- зловживання психоактивними речовинами;
- дефіцит розвитку мозку, спричинений внутрішньоутробним впливом психоактивних речовин та іншими факторами навколишнього середовища (наприклад, поганим харчуванням);
- синдром дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ);
- когнітивний та неврологічний дефіцит, серед іншого, низький інтелект, слабкі вербальні здібності та проблеми з навчанням.

ВАЖЛИВО! Соціально-когнітивний розвиток є особливо важливим, оскільки він впливає на здатність засвоювати соціальні норми та очікування.

Дослідження показали, що діти-правопорушники частіше, ніж їхні однолітки, вважають поведінку інших дітей навмисно ворожою навіть якщо це не відповідає дійсності.

Хоча дослідження не є остаточними, вони припускають, що такі когнітивні дефіцити зазвичай передують розвитку делінквентності, а не навпаки.

Сімейні фактори ризику виникнення дитячої злочинності:

- відсутність батьківського нагляду;
- ворожий стиль виховання або такий, що відштовхує дитину;
- жорстоке поводження;
- вплив домашнього насильства на дитину;
- антисоціальна поведінка в сім'ї, серед іншого, наявність брата чи сестри з антисоціальною поведінкою;
- низький соціально-економічний статус.

Фактори впливу однолітків:

- спілкування з антисоціальними однолітками;
- спілкування зі старшими однолітками;
- насильницька віктимізація з боку однолітків;
- відторгнення з боку однолітків.

ВАЖЛИВО! Агресивні діти, яких повсюдно відштовхують однолітки, мають більший ризик стати хронічними правопорушниками, ніж агресивні діти, яких не відштовхують.

Фактори впливу спільноти:

- бідні житлові масиви, особливо ті, що мають високу плінність населення;
- вплив злочинної поведінки всередині громади.

Шкільні фактори:

- низька академічна успішність;
- низький рівень освітніх прагнень;
- негативне ставлення до школи/низький рівень шкільних зв'язків.

ВАЖЛИВО! Як виявилось, така шкільна політика, як відсторонення від занять та виключення, посилює делінквентну поведінку серед молоді з груп ризику.

Також існують фактори, які допомагають дітям утримуватися від вчинення правопорушень – захисні фактори.

Захисний фактор – характеристика або стан, що сприяє зменшенню негативних наслідків, пов'язаних із факторами ризику, і допомагає дитині краще справлятися з ситуацією, в якій вона опинилася.

Важливо пам'ятати, що захисні фактори не обов'язково є протилежністю факторів ризику. Наприклад, зростання в бідному районі може пом'якшуватися залученням, участю та підтримкою батьків.

Захисні фактори, що запобігають дитячій злочинності

Сімейні фактори:

- належний батьківський нагляд;
- стосунки, засновані на родинних зв'язках;
- позитивна підтримка в сім'ї;
- повага до друзів з боку батьків;
- прихильність між батьками та дітьми;
- послідовні дисциплінарні методи;
- адекватна батьківська поведінка та практики;
- стабільність у сім'ї;
- фінансова стабільність.

Фактори впливу спільноти:

- інтеграція сім'ї до життя громади;
- позитивні стосунки з сусідами.

У районах, де молодіжні банди становлять особливу проблему, правоохоронцям корисно розуміти, чому діти вступають у банди. Це допомагає розробляти стратегії розформування банд і запобігання дитячій злочинності.

Чому діти вступають у банди?

Щоб відповісти на це запитання, спершу необхідно зрозуміти концепцію факторів, які притягують і підштовхують.

Деякі фактори ризику **підштовхують** дітей до бандитського середовища.

Інші фактори ризику роблять середовище банди привабливим для дітей (**втягають** їх). Наприклад, молодь може вважати, що банди пропонують безпеку, захист, оточення, що нагадує сім'ю, доступ до грошей, привілейований статус та доступ до нелегальних наркотиків.

Існують також фактори, які **відштовхують і відвертають** дітей від банд та сприяють їхній відмові від участі в них. Наприклад, деякі діти можуть

зрештою вийти зі складу банди через страх і погрози насильства або через те, що вони «переростають» стиль життя банди.

Як згадувалося вище, розуміння факторів, що притягують і відштовхують, є важливим для розробки стратегій ефективної відмови від насильства.

Важливо оцінити, що така відмова є **непростим** процесом. Щоб краще зрозуміти процес виходу з банди, потрібно спершу усвідомити різницю між деідентифікацією як члена банди та ефективним припиненням правопорушень, також відомим як **утримання** (відмова) від участі в банді.

Відмова – припинення правопорушень або іншої антисоціальної поведінки. Хоча особа може відмовитися від ідентифікації себе як члена банди, цей акт як такий не вимагає відмови від злочинної діяльності або розриву соціальних та/або емоційних зв'язків з бандою. Іншими словами, хоча особа може більше не вважати себе членом банди, вона може продовжувати брати участь у злочинній діяльності, такий як вандалізм або вживання незаконних наркотичних речовин, самотійно або разом з іншими однолітками.

Вступ до моделі злочинності з погляду суспільного здоров'я

Модель злочинності з погляду суспільного здоров'я ґрунтується на розумінні поширення злочинності та насильства як поширення інфекційних хвороб. Тому для запобігання злочинності важливо розуміти фактори, які захищають людей або наражають їх на ризик зазнати або вчинити насильство, а також зміцнювати «імунітет» людей до злочинів, посилюючи або зменшуючи ці фактори залежно від ситуації.

Модель суспільного здоров'я розставляє такі **пріоритети**:

- **профілактика**, а не реагування;
- **зменшення факторів ризику/посилення захисних факторів**, а не недієздатність правопорушника.

Традиційно виділяють чотири **ключові етапи** у розробці реакції системи суспільного здоров'я на будь-яку загрозу благополуччю:

- визначення та моніторинг масштабу проблеми;
- визначення причин виникнення проблеми;
- формулювання й тестування способів розв'язання проблеми;
- широке застосування заходів, які виявилися ефективними.

Заходи громадського здоров'я традиційно описуються в термінах трьох **рівнів профілактики**: первинної, вторинної та третинної. При застосуванні до профілактики протиправної поведінки, зокрема насильства, ці рівні втручання можуть набувати таких **форм**:

- *універсальні втручання (первинний рівень)* – підходи, спрямовані на великі групи або населення в цілому, без урахування індивідуального ризику. Серед прикладів можна відзначити навчальні програми з профілактики насильства для всіх учнів школи або кампанії в засобах масової інформації, що охоплюють усю громаду;
- *вибіркові втручання (середній рівень)* – підходи, спрямовані на тих, хто вважається схильним до підвищеного ризику вчинення правопорушень (має один або більше факторів ризику скоєння правопорушень). Для прикладу можна навести навчання батьківським навичкам, що надається малозабезпеченим батькам у бідних районах, або навчання навичкам розв'язання конфліктів, що надається учням, які отримали дисциплінарне напращення за бійку;
- *втручання за показаннями (третинний рівень)* – підходи, спрямовані на тих, хто вже продемонстрував протиправну поведінку. Прикладом такого втручання може бути планування повернення/перехідного періоду та підтримка у плануванні самостійного життя для осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі для неповнолітніх.

Вступ до ситуативного запобігання злочинності

Успішне запобігання злочинності, зокрема злочинності неповнолітніх, не завжди означає роботу над зниженням мотивації правопорушників. Оскільки можливості відіграють важливу роль у злочинності, ефективне усунення факторів, що створюють ці можливості (час доби, світло/темрява, місцезнаходження, структурний дизайн/захист від злочинів тощо), може мати велике значення для відвернення неповнолітніх від злочинів. Робота над зменшенням мотивації правопорушників та робота над зменшенням можливостей для вчинення злочинів є взаємодоповнювальними, а не взаємовиключними підходами.

Ситуативна профілактика злочинності (СПЗ) – превентивний підхід, який ґрунтується не на вдосконаленні суспільства або його інститутів, а просто на зменшенні можливостей для вчинення злочинів (Кларк, 1992)⁵². Первинною концепцією СПЗ є «зменшення можливостей».

⁵² Clarke, RV (1992). Situational crime prevention: Successful case studies. New York, NY: Harrow & Hesto

СПЗ не намагається з'ясувати, **чому** правопорушники скоюють злочини. Натомість вона займається виключно практичним питанням, **як** злочинцям вдається успішно скоювати свої злочини.

Розуміння того, як правопорушник здійснює злочин, використовується для розробки заходів, які усувають можливості для вчинення злочину й у такий спосіб запобігають правопорушенням.

Роль місця вчинення злочину.

Брантінгем і Брантінгем (1981)⁵³ запровадили в кримінології поняття «географії злочинності» через теорію структури злочинності. Згідно з цією теорією, злочинність ніколи не буває випадковою. Злочинні події та злочинна поведінка пов'язані з певним часом і місцем (часові та просторові моделі злочинності).

З розвитком технології також розвинулося картографування та з'явилася концепція **«гарячих точок»**. Сьогодні поліція значною мірою керується різними концепціями «гарячих точок» злочинності.

Детальне знання цієї інформації дає можливість зрозуміти, де в ланцюг подій, розташованих у часі та просторі, можуть втрутитися поліція або фахівці зі запобігання злочинам.

Ключові концепції СПЗ

Раціональність і готовність – дії правопорушника зумовлені його сприйняттям як можливостей, так і обмежень.

Приклад. Порушник усвідомлює потребу в грошах для купівлі наркотиків. Він також сприймає навколишнє середовище як можливість отримати гроші. На основі цих уявлень він обирає, як діяти, та вирішує пограбувати перехожого, а не будинок.

Особливості – СПЗ зосереджується на втручаннях, спрямованих на зниження рівня конкретних злочинів (наприклад, зниження рівня крадіжок автомобілів на автостоянках, а не зниження рівня злочинності в цілому або навіть скорочення автомобільних злочинів). Це пов'язано з тим, що конкретні ситуації, в яких відбуваються злочини, дають конкретні підказки як щодо поведінки злочинців, так і щодо того, як можна змінити середовище

⁵³ Paul J. Brantingham, Patricia L. Brantingham, *Environmental Criminology*, SAGE Publications, 1981.

(як соціальне, так і фізичне), щоб воно вплинуло на злочинну поведінку. Ці підказки не обов'язково можуть бути корисними в ширшому контексті злочинності.

Структура можливостей – вивчаючи конкретні ситуації, в яких відбуваються злочини, аналітики здатні визначити можливості, які ситуації надають правопорушнику або особі, що має намір вчинити злочин, для вчинення злочину певного виду. Аналітики починають із ситуації, в якій відбувається злочин, і розбивають загальні умови на дедалі дрібніші частини (як було скоєно злочин, що сприяло його вчиненню, яких бар'єрів уникає чи які долає злочинець тощо). Загалом аналіз структури можливостей відповідає на запитання «як», а не «чому», але іноді може враховувати й друге (наприклад, чому злочинець обрав конкретну ціль).

Приклад. Злочинець із попереднього прикладу, який вирішив пограбувати перехожого, щоб дістати гроші на наркотики, можливо, ухвалив таке рішення тому, що перебував у погано освітленому районі з незначною кількістю пішоходів та камер відеоспостереження (що полегшує вчинення пограбування), а також не був достатньо підготовлений і не знав район досить добре, щоб обрати конкретне житло для пограбування й успішно здійснити вторгнення в житло/пограбування (більша ймовірність успішного подолання бар'єрів на шляху до пограбування).

Він також вирішив напасти на конкретного перехожого, оскільки це була невисока жінка (з меншою ймовірністю чинити ефективний фізичний опір, тобто нижчий бар'єр для злочину), яка мала явний вигляд іноземки (отже, з більшою ймовірністю матиме при собі готівку, тобто вищу очікувану винагороду, і з меншою ймовірністю матиме зв'язки в громаді, тобто злочин був менш ризикованим з погляду можливої помсти).

Загальне обговорення

Що б ви зробили для зменшення кількості злочинів, подібних до наведеного: *17-річний правопорушник, який вживає наркотики, грабує іноземку в погано освітленому районі з невеликою кількістю перехожих та камер відеоспостереження?*

Наскільки конкретним був би ваш підхід?

Інформаційне повідомлення (продовження)

Шляхи, за допомогою яких СПЗ зменшує ймовірність кримінального/делінквентного вибору

Посилення сприйняття зусиль, необхідних для вчинення правопорушення, – це досягається не лише внаслідок посилення контролю над цілями та доступом, але й шляхом контролю над «засобами, що сприяють злочинам», такими як зброя, кредитні картки та телефони.

Посилення сприйняття ризиків скоєння злочину – цього можна досягти шляхом поліпшення нагляду за «гарячими точками» з боку поліції та охоронців, встановлення камер відеоспостереження, а також шляхом покращення вуличного освітлення та заохочення використання вулиць і парків пішоходами.

Зменшення очікуваної винагороди за правопорушення – наприклад, негайне видалення графіті зі стін і транспортних засобів створює ситуацію, коли автори графіті більше не отримують задоволення від демонстрації своїх робіт широкому загалу.

Усунення виправдань для правопорушень – вчинення багатьох «повсякденних» правопорушень, таких як псування шкільного майна або булінг, легітимізується такими виправданнями, як «усі так роблять» або «мені сказали, що я повинен це зробити, інакше всі вважатимуть мене слабачком». Для зменшення кількості виправдань важливим є встановлення чітких правил поведінки в певних ситуаціях (наприклад, шкільна політика протидії булінгу).

Успішні стратегії СПЗ залежать від наведеного нижче:

- зосередження на **дуже специфічній категорії злочинів** (наприклад, кишенькові крадіжки на переповнених автобусних зупинках);
- чітке розуміння **типів злочинців та методів, які вони використовують;**
- ретельний вибір **найкращих засобів для блокування можливості** вчинення злочинів;
- **методичне впровадження** обраних превентивних заходів.

Планування та впровадження стратегій СПЗ часто може потребувати співпраці з суб'єктами, що не належать до правоохоронних органів. Відомо, що поєднання цілеспрямованого підходу правоохоронних органів до «гарячих точок» злочинності з міською політикою, скерованою на подолання

та деконцентрацію бідності, є найкращим рішенням для досягнення стійкого зниження рівня злочинності в містах. Для досягнення цієї мети поліція повинна співпрацювати з органами місцевого самоврядування та містобудування.

Віктимізація дітей

СПЗ успішно застосовується не лише для боротьби зі злочинністю **серед** дітей, але й для боротьби зі злочинами **проти** дітей.

Діти та неповнолітні часто є «зручними мішенями» для злочинів через такі фактори:

- діти часто є легкодоступними для злочинця (наприклад, насильство в сім'ї або з боку родичів чи друзів сім'ї);
- діти менш здатні захиститися фізично (вони менші та слабші);
- діти (особливо молодшого віку) рідше розуміють, що зазнають насильства;
- діти менш схильні скаржитися або розповідати іншим дорослим, якщо вони усвідомлюють насильство над собою;
- дітям з меншою ймовірністю повірять, якщо вони все ж комусь розкажуть.

Отже, неповнолітні можуть постраждати від багатьох видів злочинів, зокрема від знущання, жорстокого поводження з боку членів сім'ї та сексуального насильства з боку дорослих.

Шляхи зменшення можливостей для цих форм віктимізації:

- узвичаєні запобіжні заходи, яких можуть вживати неповнолітні та їхні батьки для зменшення ризиків віктимізації;
- ситуативні превентивні заходи, яких можуть вживати органи влади.

Вступ до заміни покарання

Затримання дітей, які перебувають у конфлікті з законом, слід розглядати як крайній захід. У зв'язку з цим постає питання: як мінімізувати затримання, забезпечуючи при цьому притягнення дитини до відповідальності та задоволення її потреб у реабілітації? Це можливо за допомогою заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, таких як нагляд на рівні громади (зокрема батьківський нагляд).

Однак іноді для роботи з неповнолітнім в умовах громади доцільніше взагалі

уникнути кримінального переслідування. Це стосується неповнолітніх правопорушників з низьким рівнем ризику, оскільки робота з ними в рамках формальної системи правосуддя фактично призводить до підвищення ризиків повторного вчинення правопорушень через стигматизацію та кримінальне «забруднення» у разі затримання.

Стратегія втручання, яка виводить неповнолітніх з формального розгляду в системі ювенальної юстиції, водночас притягуючи їх до відповідальності за їхні дії, називається **заміною покарання**.

Заміна покарання – заходи, спрямовані на виведення дітей із судової системи в будь-який час до або впродовж відповідного провадження⁵⁴.

Нижче наведено основні зауваження щодо заміни покарання, надані Комітетом ООН з прав дитини у Загальному коментарі № 24.

16. Заміні покарання як способу роботи з дітьми має надаватися перевага в більшості випадків. Держави-учасниці повинні постійно розширювати коло правопорушень, щодо яких можлива заміна покарання, включаючи серйозні правопорушення, де це доречно. Можливості заміни покарання повинні бути доступними якомога раніше після контакту із системою та на різних етапах протягом процесу. Заміна покарання має бути невід'ємною частиною системи правосуддя щодо дітей; крім того, відповідно до ст. 40(3)(b) Конвенції про права людини та правові гарантії дітей необхідно поважати й захищати в усіх процесах і програмах заміни покарання.

17. На розсуд держав-учасниць може бути залишено рішення щодо точного характеру та змісту заходів заміни покарання, а також вжиття необхідних законодавчих та інших заходів для їхньої реалізації. Комітет зазначає, що можуть бути розроблені різноманітні програми на рівні громад, як-от, громадські роботи, нагляд і наставництво з боку призначених посадових осіб, сімейні конференції та інші варіанти відновного правосуддя, включно зі сплатою відшкодування постраждалим особам.

18. Комітет наголошує на такому:

(а) заміну покарання слід застосовувати лише тоді, коли є переконливі докази того, що дитина вчинила передбачуване правопорушення, що вона вільно й добровільно визнає відповідальність, без залякування чи тиску, і що зізнання не буде використано проти дитини в будь-якому

⁵⁴ Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 24 (2019) про права дитини у системі правосуддя щодо дітей. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/275/59/PDF/G1927559.pdf?OpenElement>

подальшому судовому провадженні;

(b) вільна та добровільна згода дитини на заміну покарання має ґрунтуватися на адекватній та конкретній інформації про характер, зміст і тривалість заходу, а також на розумінні наслідків відмови співпрацювати або виконувати захід;

(c) у законі мають бути визначені випадки, коли можливо застосувати заміну покарання, а відповідні рішення поліції, прокуратури та/або інших органів мають регулюватися та підлягати перегляду. Усі державні службовці та особи, які беруть участь у процесі заміни покарання, повинні отримати необхідну підготовку та підтримку;

(d) дитині повинна бути надана можливість звернутися по юридичну чи іншу належну допомогу, пов'язану із заміною покарання, запропоновану компетентними органами, а також можливість перегляду цього заходу;

(e) заміна покарання не повинна включати позбавлення волі;

(f) завершення заміни покарання має призвести до остаточного закриття справи. Попри те, що конфіденційні записи про заміну покарання можуть зберігатися для адміністративних, оглядових, слідчих і дослідницьких цілей, вони не повинні розглядатися як кримінальні вирoki або призводити до судимостей.

Заміна покарання має такі переваги:

- заміна покарання є менш затратною;
- програми заміни покарання зосереджені на роздумах, а не на покаранні як такому. Їхня мета – дати дитині можливість усвідомити наслідки своїх дій, взяти на себе відповідальність за них і відшкодувати заподіяну шкоду;
- заміна покарання відбувається швидше, ніж формальний судовий процес, і дозволяє правопорушникам краще побачити негайні наслідки порушення закону та реакцію суспільства;
- заміна покарання запобігає отриманню дитиною судимості, зменшує стигматизацію від формальних санкцій кримінального правосуддя й дає більше шансів на реабілітацію;
- заміна покарання зменшує навантаження на суди, дозволяючи судді краще зосередитися на потребах тих дітей, які все ж потрапляють до формальної системи правосуддя.

Чим НЕ Є заміна покарання

Заміна покарання – це **не** безкарність. Вона застосовується не для того, щоб дозволити дитині втекти від правосуддя. Навпаки, вона спрямована на забезпечення відповідальності та реабілітації за допомогою нестигматизуючих засобів.

Заміна покарання – це **не** «пом'якшення» покарання за тяжкі злочини або рецидивізм. Заміна покарання не підходить для найтяжчих злочинів, таких як вбивство, зґвалтування або інші тяжкі насильницькі злочини. Також цей метод не застосовується до рецидивістів. Зазвичай він обмежується тими, хто вчинив злочин уперше. Дуже рідко цей метод може застосовуватися до правопорушників, які вчинили ненасильницьке правопорушення вдруге, якщо оцінка показує, що дитина з високою ймовірністю позитивно відреагує на заміну покарання. Він ніколи не застосовується до рецидивістів.

Заміна покарання – це **не** встановлення вини там, де її немає. Якщо проти обвинуваченого немає обґрунтованих доказів, жодні правові заходи чи заміна покарання не вживаються, і справа має бути закрита.

Заміна покарання **не** є примусом до визнання вини. Заміна покарання є суто добровільним заходом. Вона не підходить для випадків, коли дитина не бажає визнавати свою відповідальність або брати участь у запропонованому заході. У таких випадках доцільно повернути справу до формальної системи правосуддя.

Розслідування злочинів, скоєних дітьми

У дитячому та підлітковому віці підвищується ризик неправдивих зізнань. Цей підвищений ризик може бути пов'язаний з особливостями підліткового розвитку, серед іншого, зі сприйнятливістю до зовнішнього впливу, підвищеною сугестивністю та незрілістю суджень. Це потребує особливого підходу до допиту неповнолітніх підозрюваних.

Рекомендується розробити спеціальні операційні інструкції для поліції щодо проведення допитів неповнолітніх як вразливих підозрюваних.

Також рекомендується організувати для слідчих, які проводять допити неповнолітніх підозрюваних, навчання з відповідних, дружніх до дітей, методів проведення допитів; посібники з проведення допитів мають бути ухвалені як офіційні керівні принципи щодо роботи поліції з дітьми як

вразливими підозрюваними. Зокрема рекомендовано, що такі посібники мають сприяти налагодженню взаєморозуміння та застерігати від проблемних методів, які, як відомо, підвищують ризик неточностей та неправдивих зізнань, таких як викликання почуття провини, обвинувальна тактика, навідні запитання, запитання з примусовим вибором, гіпотетичні сценарії тощо.

Держави можуть також розглянути можливість створення посад консультантів з проведення допитів, роль яких полягатиме у спостереженні за фізичним та емоційним станом неповнолітніх під час допиту та забезпеченні належної тривалості кожного допиту. Слід зауважити, що консультанти не повинні самі допитувати дітей, а мають надавати експертну допомогу в оцінці психічного та емоційного стану дитини, щоб переконатися, що будь-які свідчення, які вона дає, є добровільними. Такий консультант має діяти на додачу до вже підготовленого й досвідченого спеціаліста з допиту неповнолітніх та доповнювати його роботу.

Рекомендується встановити законодавчі обмеження на тривалість допитів, щоб запобігти надмірно довгим допитам неповнолітніх підозрюваних, а також заборонити проведення допитів у певний час, наприклад, нічний.

Також рекомендується, щоб у загальноорганізаційних інструкціях щодо проведення допитів неповнолітніх як вразливих підозрюваних були враховані гендерні фактори. В ідеалі гендерні міркування слід розглядати в ширшому культурному контексті. Наприклад, у деяких культурах для отримання найкращих доказів слідчий має бути тієї ж статі, що й неповнолітній, тоді як в інших громадах стать особи, яка веде допит, є менш чутливим фактором.

Приклади передової практики

У **Сполученому Королівстві** Оновлений кодекс практики затримання, поведіння та допиту осіб співробітниками поліції вимагає особливої обережності при допиті неповнолітніх, зокрема неповнолітніх підозрюваних. Він також вимагає залучення відповідної дорослої особи. Нарешті, він підкреслює важливість отримання підтвердження будь-яких визнаних фактів. Також у Сполученому Королівстві існує посада радника з питань проведення допитів, який може здійснювати додатковий нагляд у випадках затримання неповнолітніх. Радник також може звернутися до медичного працівника (клінічного дитячого психолога), який буде присутній під час допиту як незалежний спостерігач. Роль радника полягатиме у спостереженні за фізичним і емоційним благополуччям

неповнолітнього. Він також консультуватиме щодо тривалості кожного допиту, забезпечуючи регулярні перерви та зменшуючи втому.

У **Північній Македонії** неповнолітніх підозрюваних дозволяється допитувати не більше чотирьох годин на день, і кожна сесія не може тривати довше двох годин.

В **Албанії** Кодекс кримінального правосуддя для дітей забороняє проводити допити неповнолітніх у нічний час, тобто з 22:00 до 08:00.

У **Норвегії** на додачу до традиційних поліцейських допитів існує підхід під назвою «розмовне втручання», який використовується як інструмент для виявлення факторів, що стоять за проявами небажаної та/або злочинної поведінки неповнолітнього, яка може перерости в злочинну кар'єру. Варто зазначити, що перший норвезький посібник з поліцейського «розмовного втручання» був розроблений на основі досвіду, отриманого поліцією під час протистояння з насильницькою бандою ультраправих екстремістів в Осло в 1995-1997 роках.

Практичні завдання

Завдання № 1. Робота в групах з наскрізним кейсом

До уваги викладача/тренера!

Для виконання цього завдання необхідні результати роботи в групах, які були напрацьовані під час виконання практичного завдання до Сесії 2 цього модуля.

Сім'я 1:

Петренко Світлана — жінка, мати дітей і членкиня прийомної сім'ї;

Петренко Геннадій — чоловік, батько дітей і член прийомної сім'ї;

Тарасенко Анастасія, 11.01.2016 року народження — прийомна малолітня дитина;

Петренко Руслан, 8.02.2007 року народження — неповнолітній член сім'ї;

Петренко Максим, 3.05.2010 року народження — малолітня дитина, член сім'ї;

Петренко Вікторія, 22.07.2013 року народження — малолітня дитина, членкиня сім'ї.

За сім'єю Петренків уже зафіксовано випадки недбалого ставлення до навчання дітей (у 2017-2018 роках на Геннадія та Світлану Петренків було тричі складено протоколи за ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з тим, що Руслан та Максим пропускали заняття в школі).

Сім'я також має історію домашнього насильства. У 2018 році Геннадій Петренко двічі притягувався до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства щодо своєї дружини Світлани. Однак в обох випадках Світлана вирішила відкликати заяви, внаслідок чого справу було закрито.

У 2023 році сусідка, Олександра Дорошенко, зателефонувала на гарячу лінію поліції з повідомленням про Геннадія Петренка, коли її 10-річна донька (однокласниця та подруга Вікторії) привела додому перелякану та явно травмовану Вікторію, яка розповіла Олександрі, що Геннадій «торкався [її] під спідницею», а «Руслан зараз торкається Анастасії. Тато сміється й дістав телефон, щоб зняти відео».

У мобільному телефоні, вилученому в Геннадія Петренка після дзвінка Олександри Дорошенко до поліції, було виявлено 2 відеозаписи, що містять матеріали сексуального насильства над дітьми. В одному з відео 16-річний Руслан Петренко вступає в статевий контакт із 7-річною Анастасією Тарасенко. На іншому відео 10-річну Вікторію Петренко примушують до вчинення дій сексуального характеру щодо себе. На жорсткому диску комп'ютера, вилученому з будинку Петренків, містилося понад 20 відеозаписів, зроблених прихованою камерою, на яких різні діти, включно з Анастасією та Вікторією, а також низка невстановлених постраждалих, зняті під час переодягання або користування ванною кімнатою. На двох відеозаписах на вилученому жорсткому диску неідентифіковані старші діти здійснюють сексуальні дії з неідентифікованими молодшими дітьми в іншому місці, не в будинку Петренків.

У січні 2023 року Руслан та Максим Петренки скоїли дрібну крадіжку в магазині господарчих товарів, після чого було складено протокол про адміністративне правопорушення.

Пізніше, в березні 2023 року, Руслан та Максим Петренки за попередньою змовою вкрали металеві труби із залізничної станції, внаслідок чого було відкрито кримінальне провадження. В ході досудового розслідування було подано клопотання про обрання запобіжного заходу Руслану Петренку та передання Максима Петренка під нагляд батьків.

Руслан Петренко має негативну характеристику від школи, часто прогулює уроки, б'ється з іншими учнями. У характеристиці Максима Петренка сказано, що він розумний хлопчик, але має низьку академічну успішність. До навчання особливого інтересу не виявляє. Максим має дещо інтровертований характер, але не сором'язливий. Він також дуже уважний до деталей, і Руслан вважає його корисним співником, оскільки Максим терплячий і зовсім не імпульсивний, на відміну від самого Руслана. Максим не виявляв жодних агресивних нахилів.

Завдання:

Учасники або тренер/викладач мають принести на сесію такі результати роботи, отримані під час попереднього виконання практичного завдання до Сесії 2 цього модулю:

- *генограму Сім'ї 1 (Петренки);*
- *екокарту для Максима Петренка;*
- *інформацію, яку група визначила як актуальну для плану батьківського нагляду за Максимом Петренком.*

Працюючи в групі, виконайте наступні завдання.

- На основі нової інформації у справі та результатів вправи, яка виконувалася під час сесії 2, перегляньте питання доцільності передання Руслана Петренка під батьківський нагляд. Вирішіть, чи батьківський нагляд досі доречний у світлі нових обставин, та обґрунтуйте своє рішення.
 - Якщо за вашим рішенням батьківський нагляд досі є доцільним, розробіть план нагляду, який би, серед іншого, мінімізував негативний вплив факторів ризику сім'ї на Максима.
 - Якщо за вашим рішенням батьківський нагляд уже не є доцільним, запропонуйте альтернативу батьківському нагляду, не пов'язану з позбавленням волі, та розробіть план нагляду для Максима.
- З погляду розслідування, розробіть план слідчого опитування для Максима, використовуючи, зокрема екокарту, надану вашими колегами з групи.

Підгрупа пробації та підгрупа розслідування можуть працювати окремо в межах часу, відведеного на групову роботу, однак уся група повинна працювати разом щонайменше 20 хвилин із загального часу, відведеного на роботу

Міні-тести

Тест 1

Дайте відповідь ПРАВДА або НЕПРАВДА

1. Фактори ризику слід оцінювати в повному обсязі, враховуючи всі відповідні фактори та обставини, що стосуються дитини.
(ПРАВДА)
2. Наявність фактору ризику означає, що дитина рано чи пізно вчинить правопорушення.
(НЕПРАВДА)
3. Захисні фактори існують лише на рівні сім'ї та громади, але не на індивідуальному рівні.
(НЕПРАВДА)
4. Відсутність соціальних навичок не може бути фактором ризику.
(НЕПРАВДА)
5. Фактори ризику поділяються на статичні та динамічні.
(ПРАВДА)

Тест 2

Оберіть правильний варіант:

1. Динамічні фактори ризику – це...

а) те саме, що й криміногенні потреби;

- б) чинники, які неможливо оцінити, оскільки вони змінюються занадто швидко;
- в) фактори, які пов'язані з більшими ризиками;
- г) фактори, які пов'язані з меншими ризиками.

2. Ситуаційне запобігання злочинності...

- а) є альтернативою моделі громадського здоров'я;

б) доповнює модель громадського здоров'я;

- в) є кращою за інші моделі запобігання злочинності;
- г) була широко дискредитована.

3. Дивергенція – це...

- а) залишення злочину безкарним;
- б) неефективно;
- в) робота з дитиною, яка перебуває в конфлікті з законом, за допомогою служб психічного здоров'я;

г) підхід, який сприяє реабілітації, уникаючи при цьому стигми засудження.

4. Дивергенція повинна бути...

а) заснована на добровільній згоді дитини;

- б) призначена судом;
- в) неформальною;
- г) здійснюватися без будь-якого втручання суб'єктів сектору правосуддя.

Сесія 5. Міжвідомча співпраця в контексті захисту прав дітей і підтримки постраждалих і свідків на кожній стадії судового розгляду

Загальне обговорення

1. Які особливості опитування дітей під час судового розгляду?
2. Які проблеми опитування дітей під час судового розгляду виникають на практиці?
3. Чи можливо подолати наявні проблеми щодо опитування дітей під час судового розгляду без законодавчих змін?
4. Як учасники уявляють собі залу судових засідань, дружню до дітей, чи бачили вони такі зали в своїй практичній діяльності?

Інформаційне повідомлення

Міжвідомча співпраця фахівців починається задовго до потрапляння дитини до суду, а її наслідком є те, як будуть забезпечені якнайкращі інтереси дитини, зокрема і під час судового розгляду.

Важливим аспектом у питанні міжвідомчої співпраці є організація проведення опитування дитини, яка потрапляє у сферу дії правосуддя, на чому було наголошено в попередніх навчальних блоках. При цьому процес опитування має тісний взаємозв'язок із досудовим розслідуванням і подальшим судовим розглядом, у зв'язку з чим потрібно наголосити на його правовому регулюванні та практиці проведення.

Правові основи опитування дитини

Стаття 12 Конвенції ООН про права дитини⁵⁵ наголошує:

Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

⁵⁵ Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України за 1990 рік, № 1, стор. 205.

З цією метою дитині, зокрема *надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.*

Даючи подальше тлумачення принципу статті 12 Конвенції, Комітет ООН з прав дитини у своїх Зауваженнях загального порядку № 12 від 20 липня 2009 року «Право дитини бути заслуханою»⁵⁶ наголошує на таких важливих принципах:

- *можливість бути заслуханим повинна забезпечуватися «під час будь-якого судового чи адміністративного розгляду»;*
- *пропонується запроваджувати законодавчі заходи, що вимагають від осіб, відповідальних за ухвалення рішень у межах судових чи адміністративних розглядів, пояснювати, якою мірою думці дитини було приділено належну увагу і які наслідки мають рішення для цієї дитини;*
- *заслуховування дитини не може бути ефективним, якщо воно відбувається в умовах залякування, у ворожій обстановці або без урахування особливостей та віку дитини.*

Комітет підкреслює, що в статті 12 **не встановлюється будь-якого вікового обмеження щодо права дитини висловлювати свої погляди і вона не заохочує держави-учасники до запровадження в законодавстві або на практиці вікових обмежень**, які б ущемляли право дитини бути почутою, з усіх питань, які стосуються її інтересів (пункт 21).

Наводиться такий важливий **алгоритм:**

- **підготовка до процесу заслуховування думки дитини.** Інформування дитини про її право виражати свою думку з усіх питань, що стосуються дитини, особисто або через представника;
- **саме заслуховування думки дитини.** Обстановка, де відбувається взаємодія з дитиною, має бути дружньою до дитини та сприйматись нею як безпечна, думка дитини може бути заслухана через залученого посередника;
- **оцінка можливостей дитини висловити свою думку.** Вік дитини не повинен бути перешкодою для реалізації права дитини на участь;

⁵⁶ Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 12, Право дитини бути заслуханою, CRC/C/GC/12, 20 липня 2009 р. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F12&Lang=en (дата звернення: 22.08.2024).

- **надання дитині зворотнього зв'язку.** Дитина має отримати інформацію про результати самого процесу та роз'яснення про те, як враховуватимуться її погляди при ухваленні рішень;
- **забезпечення дитині можливості подання скарг.** Має бути передбачена можливість подання дитиною (особисто або через свого представника) скарги в разі ігнорування чи порушення її права бути заслуханою чи ненадання належної уваги поглядам дитини.

У практичному аспекті реалізації статті 12 Конвенції ООН про права дитини Комітет ООН з прав дитини у своїх міркуваннях щодо справи «Y.B. and N.S. v. Belgium»⁵⁷ зробив висновки, які можна узагальнити наступним чином:

- «у статті 12» не встановлюється будь-якого вікового обмеження щодо права дитини висловлювати свої погляди і вона не заохочує держави-учасниці до запровадження в законодавстві або на практиці вікових обмежень, які б ущемляли право дитини бути почутою;
- будь-яке рішення, яке ухвалюється без урахування поглядів дитини і не надає їй належної значущості, згідно з її віком і ступенем зрілості, означає, що дитині або дітям не надано можливості вплинути на процес визначення їхніх найкращих інтересів;
- малий вік дитини або вразливість її становища (наприклад, інвалідність, приналежність до тієї чи іншої меншини, до числа мігрантів тощо) не перешкоджають здійсненню її права на вираження своїх поглядів і не знижують значущості, яка надається поглядам дитини при визначенні її найкращих інтересів.

Конвенція Ради Європи № 201 про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція)⁵⁸ містить наступні принципи.

Стаття 35 «Опитування дитини» вказує, що кожна держава має вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

- проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки, одразу після повідомлення фактів компетентним органам;
- проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;

⁵⁷ Міркування Комітету ООН з прав дитини у справі «Y.B. and N.S. v. Belgium» від 27 вересня 2018 року, повідомлення № 012/20178.6.

⁵⁸ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) // Офіційний вісник України від 14.12.2012-2012 р., № 93, / № 52, 2012, ст. 2071 /, стор. 364.

- проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;
- проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;
- якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;
- можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама обирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше.

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини⁵⁹, наголошують на наступних важливих правилах.

Підрозділ «Свідчення та заяви дітей» зазначає: **опитування** дітей з метою отримання інформації та доказів по справі має бути проведено спеціально навченим фахівцем.

6. Свідчення та заяви дітей

67. Кількість опитувань повинна бути максимально обмежена, а їхня тривалість повинна бути адаптована до віку та можливості концентрації уваги дитини.

68. Слід уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-жертвою або дитиною-свідком і підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-жертва не вимагає цього.

72. З урахуванням найкращих інтересів і добробуту дітей повинна існувати можливість для судді дозволяти дитині не давати свідчення.

Керівні принципи щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів, ухвалені резолюцією 2005/20 ЕКОСОС від 22 липня 2005 року⁶⁰, закріплюють такі підходи до опитування:

⁵⁹ Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, і пояснювальна записка: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

⁶⁰ Керівні принципи щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів, прийняті резолюцією 2005/20 ЕКОСОС від 22 липня 2005 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/guidelines_justice_inv_child.shtml.

13. Щоб уникнути створення додаткових труднощів, опитування, допит та інші форми розслідування повинні проводитися підготовленими фахівцями, які виконують такі дії з урахуванням, повагою та всебічним вивченням інтересів дитини.

31. Фахівцям слід також застосовувати заходи з метою:

а) обмеження кількості опитувань: *повинні застосовуватися спеціальні процедури отримання свідчень дітей-жертв і свідків з метою скорочення кількості опитувань, заяв та заслуховувань, а також, особливо, таких контактів із процесом відправлення правосуддя, які не є необхідними, зокрема шляхом запису відеоматеріалів.*

Узагальнюючи міжнародні стандарти у сфері захисту прав дитини, можна виділити такі **універсальні рекомендації для різних видів процесу:**

- проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки;
- проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;
- проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;
- проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно;
- проведення якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним;
- можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама обирає.

Таким чином, ми можемо побачити, що як загальні, так і регіональні міжнародні стандарти містять схожі підходи до опитування дітей, які потрапляють до сфери дії правосуддя, вони є частиною національного законодавства і застосовними в практичній діяльності, що можна прослідкувати з огляду судової практики.

Європейський Суд з прав людини

Справа «Р. Б. проти Естонії» (R. B. v. Estonia)⁶¹

Основу засудження батька-кривдника склали свідчення дівчинки, яку, згідно з національним законодавством, не попередили про те, що вона повинна говорити лише правду, і що вона має право не свідчити проти її батька, хоча ця вимога мала загальний характер і поширювалася на свідків-дітей. Верховний Суд вирішив, що свідчення дівчинки не є допустимими через зазначені порушення і виправдав її батька. Суд наголосив, що свідчення заявниці були визнані неприйнятними саме через суворе застосування процесуальних норм, що не робили різниці між дорослими і дітьми, і, як наслідок, було встановлено порушення Конвенції:

- держава на законодавчому рівні не визначила відмінностей між допитом дитини та дорослої особи;
- практика «жорсткого формалізму» застосування законодавства не змогла усунути відповідний недолік, що призвело до порушення прав дитини.

Справа «С. Н. проти Швеції» (S. N. v. Sweden)⁶²

Дбаючи про обопільне гарантування прав потерпілого та підозрюваного/обвинуваченого, Суд обґрунтовано підкреслив:

- що провадження часто сприймається потерпілим як випробування, зокрема, коли останній зустрічається з підсудним. Такі особливості є ще помітнішими в справі щодо неповнолітніх;
- під час оцінки питання про те, чи отримав обвинувачений в такому провадженні справедливий судовий розгляд, слід враховувати право на повагу до приватного життя жертви.

Тому Суд визнає, що в кримінальному провадженні щодо сексуального насильства можуть бути вжиті певні заходи з метою захисту потерпілої людини за умови, що такі заходи можна узгодити з адекватним та ефективним здійсненням прав захисту.

⁶¹ Рішення ЄСПЛ по справі «Р. Б. проти Естонії» (R. B. v. Estonia). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-210466%22%7D> (дата звернення 01.07.2024).

⁶² Рішення ЄСПЛ по справі «С. Н. проти Швеції» (S. N. v. Sweden). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22tabview%22%3A%22document%22%2C%22itemid%22%3A%22001-60564%22%7D> (дата звернення 01.07.2024).

Щоб забезпечити право на захист, від судових органів можуть вимагати вжиття заходів, які врівноважують недоліки, з котрими стикається захист.

Так, неможливість поставити запитання обвинуваченим при судовому розгляді не завжди може спричиняти порушення права на справедливий суд.

Верховний Суд

Допит неповнолітнього в режимі відеоконференції⁶³

- Отже, судом першої інстанції дотримано згаданих законодавчих приписів, оскільки допит малолітнього потерпілого проводився в режимі відеоконференції з іншого приміщення, в присутності його законних представників і психологині, де остання не виступала спеціалістом у розумінні статті 71 КПК.
- Крім того, як встановив суд апеляційної інстанції, допит малолітнього потерпілого, з урахуванням його психологічного стану внаслідок вчиненого щодо нього злочину та присутності при допиті незнайомих йому осіб, проведений з дотриманням вимог ч. 10 статті 352 КПК, з таким висновком суду погоджується і Верховний Суд.

Порушення допиту неповнолітніх потерпілих у режимі відеоконференції⁶⁴

- Розглянувши клопотання неповнолітніх потерпілих про їхній допит з іншого приміщення суду, які були обґрунтовані побоюванням незаконного впливу на них з боку товаришів та знайомих обвинуваченого, суд першої інстанції, незважаючи на заперечення сторони захисту, без постановлення мотивованої ухвали прийняв рішення про задоволення клопотання потерпілих.
- При цьому допит потерпілих здійснювався з іншого приміщення суду шляхом лише аудіоконференції в умовах, які не надали можливості стороні захисту бачити осіб, які допитуються.
- Рішення про забезпечення безпеки учасників кримінального провадження і проведення їхнього допиту в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких осіб неможливо впізнати, як це передбачено ч. 8 статті 336 КПК, судом першої інстанції не приймалося.

⁶³ Постанова Верховного Суду від 6 березня 2018 року, справа № 686/12914/16-к, провадження № 51-173 км 18.

⁶⁴ Постанова Верховного Суду від 3 червня 2020 року, справа № 754/3011/17, провадження № 51-3456 км 19.

- Таким чином, місцевим судом при допиті неповнолітніх потерпілих допущено порушення, принаймні, двох вимог ст. 336 КПК: 1) неприйняття мотивованої ухвали у випадках, прямо передбачених КПК та 2) недотримання принципу гласності та відкритості судового провадження.

Врахування допиту в «Зеленій кімнаті»⁶⁵

- ...судом було досліджено відеозапис допиту свідка за правилами «Зеленої кімнати», в якому вона детально розповіла про обставини вчиненого злочину.
- Таке дослідження доказу-відеозапису допиту малолітнього свідка й прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді дозволяє уникнути необхідності повторних викликів та допитів дитини та її ревіктимізації, що відповідає міжнародним вимогам до опитування дитини-свідка чи жертви злочинних посягань, а саме статті 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р.), яка була ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 р. і набула чинності з 1 грудня 2012 р., вимогам Конвенції ООН про права дитини та Керівним принципам ООН щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних із участю дітей-жертв і свідків злочинів.

Порушення при допиті в «Зеленій кімнаті»⁶⁶

56. У цій справі сторона захисту не навела доводів, **яким чином сам факт того, що опитування потерпілої було проведено психологом, істотно порушив права сторони захисту в обставинах цієї справи.** Таким чином, Суд не вважає саме по собі те, що показання потерпілої отримані «неналежним суб'єктом», достатньою підставою для визнання показань потерпілої під час опитування в «Зеленій кімнаті» недопустимими.

82. У той же час відеозапис інтерв'ю показує, що на встановлення контакту з дитиною психолог витратила менше 1 хвилини, не представилася дитині і не пояснила, для чого вона хоче з нею говорити. **Внаслідок цього дитина на 6-й хвилині висловила чітке бажання припинити розмову, оскільки психолог «погано вередує» і «не подобається», і така відмова розмовляти, що переходила навіть в плач дитини, повторювалась кілька разів протягом опитування.**

⁶⁵ Постанова Верховного Суду від 23 листопада 2021 року, справа № 369/1044/ 19.

⁶⁶ Постанова Верховного Суду від 17 січня 2023 року, справа № 753/13113/18, провадження № 51-6 км 21.

83. Крім того, в процесі опитування важливо з'ясувати здатність дитини описувати події і свої враження, а також відрізнати правду від брехні (фантазії). Однак суд у вирокі не дослідив, чи були задані відповідні запитання і наданий достатній час, щоб дитина продемонструвала таку здатність.

Допит потерпілого в порядку статті 225 КПК України⁶⁷

- Зокрема, суд апеляційної інстанції не вбачав підстав вважати недостовірними показання потерпілого, отримані згідно зі статтею 225 КПК, оскільки з протоколу допиту неповнолітнього потерпілого в судовому засіданні убачається, що допит проведено слідчим суддею за участю законного представника потерпілого, засудженого та його захисника, у присутності яких потерпілому були поставлені питання щодо подій, які стосуються цього кримінального провадження.
- На допиті потерпілого засуджений мав можливість задавати йому запитання, чого він не заперечував під час апеляційного розгляду, захисник також брав активну участь у допиті потерпілого і задавав запитання, пов'язані з обставинами справи, які мають значення в цьому кримінальному провадженні.

Постанова Верховного Суду від 25 вересня 2023 року, справа № 165/93/22, провадження № 51-3601 км 23

Як убачається з матеріалів справи та оскаржуваних судових рішень, малолітня потерпіла була допитана слідчим суддею на досудовому розслідуванні в порядку статті 225 КПК України, що є виключенням із загального порядку дослідження доказів, передбаченого статтею 95 КПК України. Крім того, суд першої інстанції обґрунтовано відмовив у задоволенні відповідного клопотання захисників про повторний допит потерпілої, зважаючи на її вік, обставини справи, особливості категорії цієї справи та рекомендацію, яка викладена у висновку судово-психіатричного експерта № 339, не залучати малолітню дитину до участі в судових засіданнях. Таким чином, вказане судові рішення узгоджується із приписами КПК України та переслідує легітимну мету – захист психічного здоров'я малолітньої потерпілої і запобігання її повторній травматизації.

⁶⁷ Ухвала Верховного Суду від 23 вересня 2019 року, справа № 346/164/18, провадження № 51-3561 ск 19

Ухвали слідчих суддів щодо допиту дитини із використанням моделі «Барнакус» (позитивна практика)

- Миколаїв - <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113475856>
- Тернопіль - <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112622531>
- Вінниця - <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112280462>
- Житомирська область - <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113314516>
- Чернівці - <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109411860>

Обмеження права на перехресний допит⁶⁸

Однак колегія суддів Верховного Суду зазначає, що засаді безпосередності, як і будь-якій іншій загальній засаді, притаманна певна гнучкість при застосуванні в конкретних обставинах. На переконання колегії суддів Верховного Суду, перехресний допит у суді малолітньої дитини допустимий лише у виняткових випадках, коли вичерпано всі інші способи встановлення істини.

Висновок психолога як спеціаліста⁶⁹

Отже, КПК не містить заборони брати до уваги пояснення, усні консультації та письмові роз'яснення спеціаліста у сукупності з доказами у справі.

Таким чином, посилання судів на висновок спеціаліста в цьому конкретно-кримінальному провадженні не призвело до істотних порушень кримінального процесуального закону, зважаючи на те, що вказаний висновок спеціаліста узгоджується зі всіма доказами у справі, зокрема і з висновком судово-психіатричної експертизи.

Узагальнюючи викладене, зробимо такі висновки:

- одним із базових прав дитини у сфері правосуддя, дружнього до дитини, є її право вільно висловити свої погляди з усіх питань, що стосуються дитини;
- є недоцільним закріплення граничного віку, з якого можливе опитування дитини в системі правосуддя;
- міжнародні стандарти орієнтують на застосування при опитуванні дитини принципів, які будуть відмінними від принципів щодо опитування дорослих та зможуть забезпечити якомога меншу травматизацію дитини, котра потрапляє до сфери дії правосуддя;

⁶⁸ Постанова Верховного Суду від 30 листопада 2021 року, справа № 601/473/20, провадження № 51-3269 км 21.

⁶⁹ Постанова Верховного Суду від 25 вересня 2023 року, справа № 165/93/22, провадження № 51-3601 км 23.

- опитування дитини в суді може мати місце у виключних випадках і поряд із цим для з'ясування думки дитини можуть бути використані різні підходи, які зменшують випадки потрапляння дитини в судове засідання;
- думка дитини не є абсолютною, що вимагає серйозної мотивації рішення у випадку його прийняття всупереч думці дитини.

Загальне обговорення

1. Чи можливо на практиці організувати дружній до дитини простір під час судового розгляду? Поділіться власним досвідом.

Зал судових засідань, дружній до дитини

Міжнародні стандарти відносять до складових елементів правосуддя, дружнього до дитини, зокрема й питання створення максимально комфортних умов для дитини у приміщенні суду та безпосередньо під час слухання справи⁷⁰.

Стаття 14 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), які охоплюють сферу кримінальної юстиції, передбачає, що судовий розгляд має здійснюватися в атмосфері розуміння з тим, щоб неповнолітній міг брати участь у ньому й вільно висловлювати свою точку зору. Принцип врахування віку та зрілості дитини може також передбачити зміну процедур і практики організації та ведення судових засідань.

У свою чергу, статтею 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) передбачено проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні.

Продемонструємо організацію простору, дружнього до дитини, на прикладі Бахмацького районного суду Чернігівської області.

⁷⁰ Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (некримінальний аспект). // редактор Р. Куйбіда. – 2020. – 85 с.

Загальний підхід щодо приміщення суду повинен орієнтуватися на наявність рецепції для прийому дитини, враховувати розташування судової зали, зони очікування, забезпечувати інтер'єр судової зали. У Бахмацькому районному суді, попри обмежені можливості, забезпечили організацію зали судових засідань, дружньої до дитини, яка передбачає:

- відсутність спеціальної кабіни для обвинуваченого;
- особливі світлі кольори та дизайн меблів;
- розміщення спеціальних картинок та пам'яток, які роз'яснюють права та обов'язки;
- перебування учасників процесу на одному рівні (без підвищень);
- перебування дитини у безпосередній близькості до батьків, законного представника.

Такому підходу позитивну оцінку надали діти, які були запрошені до суду і які мали можливість порівняти загальний зал судових засідань і спеціальний.

Зал судових засідань, дружній до дитини, організований в Бахмацькому районному суді Чернігівської області

1. Які стандарти є характерними для опитування дитини, котра стала постраждалою чи свідком злочину?

- а) проведення опитувань дитини без необґрунтованої затримки одразу після повідомлення фактів компетентним органам;
- б) проведення опитувань дитини, якщо це необхідно, у спеціально обладнаному та прилаштованому для цих цілей приміщенні;
- в) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей;
- г) проведення опитувань лише у випадку, якщо дитина досягла 14 років;
- д) проведення якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;

е) варіанти а, б, в, д є правильними.

2. Яким є вік, з якого можливо опитувати дитину в кримінальному провадженні?

- а) 10 років;

б) є недоцільним закріплення граничного віку, з якого можливе опитування дитини в системі правосуддя;

- в) 14 років;
- г) 8 років у присутності батьків;
- д) 16 років.

Сесія 6. Міжвідомча співпраця в контексті захисту прав дітей і підтримки постраждалих і свідків на кожній стадії судового розгляду

Інформаційне повідомлення

Для розуміння того, яким чином необхідно організувати судовий розгляд, щоб він був дружнім до дитини, важливо дослідити питання про те, яким чином взагалі відбувається судовий розгляд, обговорити його складові елементи та роль кожного з учасників, які долучаються до судового розгляду.

Кримінальні провадження за участі дітей, незалежно від їхнього статусу, вимагають залучення різних фахівців, які повинні взаємодіяти між собою та розуміти своє місце й компетенцію на стадії судового розгляду.

Наприклад, у КПК України в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх передбачена участь у судовому розгляді представників служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції (стаття 496), а при допиті участь законного представника, педагога, психолога або лікаря (стаття 491).

На практиці часто бувають випадки, коли не всі учасники залучаються до участі у справі, їхня роль є формальною та незрозумілою для інших суб'єктів.

Для розкриття особливостей судового розгляду важливим є виділення окремих стадій судового розгляду і ролі кожного залученого суб'єкта на відповідній стадії, що можливо зробити **під час групової роботи**.

Практичні завдання

Завдання №1. Робота в групах

Алгоритм виконання

Крок 1

Тренер/викладач згуртовує учасників у групи. Варіанти об'єднання учасників в групи можуть бути різними, наприклад, робота в окремій групі лише

представників прокуратури як основного суб'єкта на стадії судового розгляду, так і змішані групи за участі всіх учасників.

Крок 2

Учасники працюють у групах над завданням.

Завдання:

- *виділити стадії судового розгляду;*
- *визначити коло учасників, які залучаються до судового розгляду;*
- *визначити роль кожного із учасників на кожній стадії судового розгляду.*

Крок 3

Презентація учасниками результатів роботи в групах та загальне обговорення.

Під час обговорення учасники, які не залучаються до судового розгляду або не часто контактують із судом, дізнаються про особливості судового розгляду; інші учасники узагальнюють відповідну інформацію та систематизують свій досвід, що допомагає зрозуміти і роль кожного із учасників на відповідній стадії.

Дане обговорення сприяє створенню загальної картини про стадії судового розгляду, що можна використати при вирішенні подальших практичних ситуацій.

Завдання №2. Робота в групах

Алгоритм виконання

Крок 1

Тренер/викладач згуртовує учасників у групи за цільовою аудиторією, наприклад, прокурори + поліція; служби у справах дітей (орган опіки та піклування) + представники системи безоплатної правової допомоги; інші установи.

Крок 2

Учасники працюють у групах над завданням.

Завдання:

- визначити та обговорити роль іншого суб'єкта, з яким працюють у групі.

Такий підхід допомагає посилити розуміння представниками одного відомства ролі представника іншого відомства та розібрати відповідну компетенцію під час обговорення.

Завдання № 3. Робота в групах з кейсом

Алгоритм виконання

Крок 1

Тренер/викладач згуртовує учасників у 2 групи:

перша група – опрацьовує ситуацію в інтересах потерпілих;

друга група – опрацьовує ситуацію в аспекті дотримання якнайкращих інтересів дитини щодо обвинувачених.

Крок 2

Учасники працюють у групах над виконанням завдання:

- ознайомитися з обставинами справи;
- розробити алгоритм дій під час судового розгляду, залучення всіх необхідних суб'єктів і порядку реалізації прав відповідних суб'єктів (обвинувачених, потерпілої).

Обставини справи

Неповнолітні обвинувачені у підвальному приміщенні, знаючи достовірно про те, що потерпіла є неповнолітньою, із застосуванням фізичного насильства, умисно, усвідомлюючи, що вчиняють дії сексуального характеру, не пов'язані з проникненням у тіло потерпілої, без добровільної згоди останньої та бажаючи цього, з метою задоволення своєї статевої пристрасті, групою осіб вчинили стосовно неї сексуальне насильство, чим спричинили своїми діями їй моральні та фізичні страждання, порушили її статеву недоторканність, нормальний психічний та соціальний розвиток.

Обвинувачений 1 свою вину у вчиненому визнав, щиро розкався. Пояснив, що частково відшкодував потерпілій завдану шкоду та просив вибачення. Цивільний позов визнає частково на суму 10 000 гривень.

Обвинувачений 2 свою вину у вчиненому визнав, щиро розкався. Пояснив, що частково відшкодував потерпілій завдану шкоду та просив вибачення. Цивільний позов визнає частково на суму 10 000 гривень.

Законний представник неповнолітніх обвинувачених під час розгляду справи повідомила, що пояснити причину вчинення злочину її синами не може. Вони виховуються в хороших умовах, забезпечені усім необхідним для життя та навчання, з потерпілою перебували в дружніх стосунках.

Обвинувачений 3 вину визнав, щиро розкався, просив суд суворо його не карати. Пояснив, що частково відшкодував потерпілій завдану шкоду та просив вибачення. Цивільний позов визнає частково на суму 10 000 гривень.

Законний представник неповнолітнього обвинуваченого під час розгляду справи повідомила, що пояснити причину вчинення злочину її сином не може. За характером він є спокійним та врівноваженим, ніколи не виявляв схильності до протиправних дій, виховується в хороших побутово-матеріальних умовах.

Законний представник потерпілої просив обрати обвинуваченим сувору міру покарання за вчинене та задовольнити цивільний позов.

Представник служби у справах дітей пояснила, що неповнолітні обвинувачені на обліку в службі не перебувають, скарг щодо їхньої поведінки чи умов проживання не надходило. У зв'язку з тим, що злочин вчинено ними вперше, у неповнолітньому віці, що наявне щире каяття, вважає за можливе обрати міру покарання, не пов'язану з позбавленням волі.

Свідок пояснила, що вона є класним керівником класу, в якому навчаються неповнолітні обвинувачені. Про факт насильства їй стало відомо 14.09.2021 року, коли до навчального закладу прийшли працівники поліції. Схильність до насильницьких дій чи іншої протиправної поведінки за учнями виявлено не було. Вони мають середній рівень успішності, беруть участь у спортивних заходах школи.

Свідок повідомила, що працює практичним психологом у школі, де навчається потерпіла та обвинувачені. Про вчинення злочину щодо неповнолітньої їй стало відомо 14.09.2021 року за наслідками того, що до школи прийшли працівники поліції. До того часу їй нічого відомо не було, до неї як психолога не зверталися. Потерпілу після події може охарактеризувати як тиху, спокійну дівчину, яка навчається на середньому рівні, схильна до художньо-образотворчих здібностей. На відносини у сім'ї не скаржиться, в майбутньому планує обрати професію перукаря-візажиста. Про подію не говорить. Неповнолітні обвинувачені дружать між собою, надати їм характеристику не має можливості, оскільки безпосередньо з ними індивідуальної роботи не проводила.

Крок 3

Презентація результатів роботи в групі та загальне обговорення.

Під час обговорення можна буде прослідкувати особливості поведінки як з обвинуваченими, так і з потерпілими. Запропоновані учасниками заходи продемонструють особливості різних статусів дитини під час судового розгляду, інформації, яку необхідно з'ясувати і, що важливо, підходи суб'єктів, які цьому допомагають.

Подальша деталізація судового розгляду та опрацювання міжвідомчої взаємодії можуть бути здійснені на основі реальних судових справ із акцентом на заходах, які необхідно застосувати до неповнолітніх за результатами судового розгляду.

Завдання № 4. Робота в групах з кейсом

Алгоритм виконання

Крок 1

Тренер/викладач згуртовує учасників у групи.

Крок 2

Учасники працюють у групах над виконанням завдання:

- *ознайомитися з обставинами справи;*
- *розробити алгоритм залучення відповідної цільової групи на стадії судового розгляду від підготовчого засідання до ухвалення вироку;*
- *обґрунтувати, які заходи впливу необхідно застосувати до обвинуваченого.*

Обставини справи

1 серпня 2020 року близько 23 години 30 хвилин неповнолітній обвинувачений, перебуваючи неподалік поліклінічного відділення КНП «Бахмацька ЦРЛ», що розташоване по вулиці Соборності, б. 66 м. Бахмач Чернігівської області, на ґрунті особистих неприязних відносин, які раптово виникли, не передбачаючи настання суспільно-небезпечних наслідків від вчиненого ним діяння, хоча повинен був і міг їх передбачати, діючи з більшою обачливістю (злочинна недбалість), умисно завдав один удар кулаком руки в ліву половину обличчя іншого неповнолітнього, який стояв на тротуарі, від якого він впав спиною на асфальтобетонне покриття проїжджої частини вулиці Соборності та вдарився правою тям'яно-потиличною ділянкою голови об поверхню, внаслідок чого помер в анестезіологічному відділенні КНП «Чернігівська обласна лікарня».

Обвинувачений, допитаний у судовому засіданні, вину у пред'явленому обвинуваченні визнав повністю, погодившись з усіма фактичними обставинами справи, та пояснив, що у нього був конфлікт із потерпілим, якого він вдарив кулаком в ліву частину обличчя, внаслідок чого останній впав на землю.

Мама загиблого хлопця (потерпіла) в судовому засіданні підтвердила фактичні обставини справи та пояснила, що мама обвинуваченого знала її сина. До примирення у неї немає бажання, у зв'язку з чим вона поштовий переказ від родини обвинуваченого відправила назад.

Цивільний позов потерпіла підтримала в повному обсязі, а представники потерпілої в судових дебатах наголосили, що в даній справі підстав для застосування статті 75 КК немає, зазначили, що наявною є обтяжуюча для покарання обставина вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння.

Крок 3

Презентація результатів роботи в групі та загальне обговорення.

До уваги викладача/тренера!

Під час загального обговорення слід підкреслити, що дана справа, з однієї сторони, відображає поширену ситуацію, за якої неповнолітні притягуються до кримінальної відповідальності, а, з іншої сторони, показує проблематику визначення заходів, які можуть бути застосовані до неповнолітнього, фактори, які впливають на них, а роль різних суб'єктів у цьому процесі свідчить про важливість міжвідомчої співпраці і на стадії судового розгляду. В обговорюваному прикладі судом першої інстанції було підкреслено, що міжнародні стандарти в сфері правосуддя, дружнього до дитини, закріплюють загальноприйнятий міжнародний принцип «економія кримінальної репресії».

За своїм змістом система правосуддя щодо неповнолітніх спрямована, в першу чергу, на забезпечення благополуччя неповнолітнього і на те, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди сумірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення (п. п. 5.1 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)).

А Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням («Токійські правила») в п. п. 8.1. містять положення про те, що судовий орган, маючи в своєму розпорядженні вибір непов'язаних з тюремним ув'язненням заходів, повинен при винесенні свого рішення брати до уваги потреби правопорушника з точки зору його повернення до нормального життя в суспільстві, інтереси захисту суспільства та інтереси жертви, з якою в належних випадках слід консультуватися.

У всіх рішеннях, ухвалених у контексті здійснення правосуддя у справах неповнолітніх, головним міркуванням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини. Діти відрізняються від дорослих своїм фізичним і психологічним розвитком, і своїми емоційними та освітніми потребами. Такі відмінності складають основу для визнання меншою провини за дітьми, які перебувають у конфлікті з законом (пункт 10 Зауважень загального порядку № 10 (2007) Комітету ООН з прав дитини «Права дітей в рамках відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх»).

За таких обставин, враховуючи, що в даному конкретному випадку Судом було встановлено декілька обставин, що пом'якшують покарання, які з урахуванням особи неповнолітнього обвинуваченого істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, виправлення останнього можливе без ізоляції від суспільства, але в умовах здійснення контролю за його поведінкою під час іспитового строку, тобто його було звільнено від відбуття покарання з випробуванням на підставі статті 75 КК України⁷¹.

Відповідний підхід не був підтриманий вищими судовими інстанціями і неповнолітнього було засуджено до реального строку відбуття покарання⁷².

⁷¹ Вирок Бахмацького районного суду Чернігівської області від 26 лютого 2021 року, єдиний унікальний номер 728/2017/20, номер провадження 1-кп/728/31/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95192419>

⁷² Вирок Чернігівського апеляційного суду від 21 травня 2021 року, провадження № 11-кп/4823/355/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97092386>; постанова Верховного Суду від 21 жовтня 2021 року, справа № 728/2017/20, провадження № 51-2700км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544891>

Суди наголосили, що, вирішуючи питання про звільнення обвинуваченого від відбування покарання з випробуванням, відповідно до вимог статті 75 КК, суд першої інстанції не дав належної оцінки встановленій ним обставині, що протиправні дії призвели до тяжких непоправних наслідків у вигляді смерті людини, тоді як, відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя, здоров'я та безпека належать до найвищих соціальних цінностей, не повною мірою врахував тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, поведінку обвинуваченого до та під час вчинення злочину, позицію потерпілої, яка наполягала на суворій мірі покарання, а тому безпідставно дійшов висновку про можливість виправлення обвинуваченого без відбування покарання, із застосуванням статей 75, 76 КК.

Вказані судом першої інстанції обставини, на підставі яких він дійшов висновку про можливість звільнення обвинуваченого від відбування покарання з випробуванням, не є переконливими аргументами, які б свідчили про можливість його виправлення в разі звільнення від відбування покарання на підставі статті 75 КК.

Отже, різні підходи судів першої, другої та третьої інстанцій свідчать про складність питання, демонструють особливості розгляду справ за участі неповнолітніх, показують місце суб'єктів і їхню роль щодо неповнолітніх.

Різні підходи судів першої, другої та третьої інстанцій свідчать про складність питання, демонструють особливості розгляду справ за участі неповнолітніх, показують місце суб'єктів і їхню роль щодо неповнолітніх, на чому можна акцентувати увагу під час групового обговорення.

Огляд судової практики про призначення покарання та звільнення від покарання

Важливим питанням у правосудді, дружньому до дитини, є обрання заходів, які застосовуються до дитини, котра потрапляє в конфлікт із законом.

Ряд міжнародних стандартів орієнтовані на сприяння розвитку процесу непритягнення до відповідальності і посередництва на рівні органу, що притягує до відповідальності (відмова від порушення кримінальної справи) або на рівні поліції – у країнах, де поліція здійснює функції обвинувачення, – для того, щоб запобігти притягненню неповнолітніх до відповідальності за системою кримінального судочинства з відповідними наслідками; залучення до цієї справи служб або комісій у справах захисту дітей.

З метою поступової відмови від ув'язнення та збільшення кількості альтернативних заходів слід надавати перевагу тим із них, які дають більше можливостей для соціальної інтеграції неповнолітніх шляхом навчання і професійної освіти, а також шляхом використання дозвілля чи інших видів діяльності.⁷³

Нижче розглянемо підходи найвищої судової інстанції в питаннях призначення неповнолітнім покарань.

Мета покарання неповнолітнім⁷⁴

При призначенні покарання неповнолітнім суд повинен суворо дотримуватися принципів законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання, *маючи на увазі, що метою покарання такого засудженого є його виправлення, виховання та соціальна реабілітація.*

⁷³ Наприклад, Рекомендація № R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (Прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 17 вересня 1987 року на 410-му засіданні заступників міністрів). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text

⁷⁴ Постанова Верховного Суду від 27 травня 2021 року, справа № 566/1387/18, провадження № 51-745 км 20.

Особливості призначення покарань⁷⁵

Той факт, що особа досягла повноліття під час провадження, не виключає застосування до нього особливостей, що поширюються на неповнолітніх осіб, оскільки такий статус набувається особою виключно на момент вчинення злочину.

Особливості призначення покарань:⁷⁶

- якщо санкцією статті Особливої частини КК визначено тільки максимальну межу покарання, то мінімальною є та нижча його межа, що встановлена в нормах Загальної частини КК для відповідного виду покарання, а стосовно неповнолітніх *мінімальний розмір покарання призначається із врахуванням особливостей, передбачених статтями 99-102 цього Кодексу;*
- якщо ж санкцією статті визначено мінімальну та максимальну межі покарання, то *суд може призначити особі (як повнолітній, так і неповнолітній) покарання нижче від найнижчої межі, передбаченої санкцією цієї статті, тільки застосувавши положення статті 69 КК, за наявності для цього правових підстав;*
- у даному кримінальному провадженні обвинувачених визнано винуватими у вчиненні тяжкого злочину, передбаченого частиною третьою статті 185 КК, санкцією якої передбачено один вид покарання – позбавлення волі та визначено як його мінімальну, так і максимальну межу;
- призначення покарання обвинуваченим, незважаючи на те, що вони є неповнолітніми, поза межами санкції, встановленої частиною третьою статті 185 КК, у виді позбавлення волі на строк один рік, з посиланням тільки на норми Загальної частини цього Кодексу є неправильним тлумаченням закону України про кримінальну відповідальність, який регулює призначення покарання.

Застосування штрафу⁷⁷

Позбавлені підстав і доводи прокурора про те, що суд апеляційної інстанції не перевіряв доводів скарги прокурора, з огляду на положення статті 99 КК, стосовно відсутності законних підстав застосуванням місцевим судом остаточного покарання у виді штрафу, оскільки вона є неповнолітньою і

⁷⁵ Постанова Верховного Суду від 9 квітня 2019 року, справа № 400/1/18, провадження № 51-9795 км 18.

⁷⁶ Постанова Верховного Суду від 23 квітня 2020 року, справа № 566/1387/18, провадження № 51-745 км 20

⁷⁷ Постанова Верховного Суду від 27 червня 2022 року, справа № 165/2885/19, провадження № 51-5535 км 21.

на момент постановлення вироку не мала власних коштів та майна, на яке могло бути звернуто стягнення, а тому таке покарання не відповідає вимогам статей 50, 65 КК та є несправедливим внаслідок м'якості.

Застосування статті 75 КК України⁷⁸

Стаття 103 КК передбачає, що при призначенні покарання неповнолітньому суд, крім обставин, передбачених у статтях 65-67 цього Кодексу, враховує умови його життя і виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього.

Суд, оцінюючи зазначені вище доводи, бере до уваги, що засуджений скоїв злочини у неповнолітньому віці, раніше до кримінальної відповідальності не притягувався, протягом 5 місяців перебував під вартою, що, безумовно, вплинуло на його виправлення, позитивно характеризується за місцем навчання та місцем відбуття покарання, у судовому засіданні суду касаційної інстанції мати засудженого запевнила, що забезпечить законслухняну поведінку сина, згідно з досудовою доповіддю органу пробачії його виправлення можливе без ізоляції від суспільства.

Крім цього, як встановлено судами попередніх інстанцій, засуджений активно сприяв розкриттю злочинів, запевняв, що більше злочинів скоювати не буде, каявся у вчиненому.

На переконання колегії суддів, усі наведені дані про особу засудженого та обставини, які визнані такими, що пом'якшують покарання, в цьому конкретному випадку свідчать про можливість виправлення засудженого без відбування реального ним покарання, тобто із застосуванням положень статей 75, 76, 104 КК в умовах здійснення за ним контролю при звільненні від відбування покарання з випробуванням.

Застосування примусових заходів виховного характеру⁷⁹

Особа є неповнолітньою не тільки на час вчинення злочину, але й на час розгляду справи.

Оскільки застосування примусових заходів виховного характеру щодо особи, яка вже досягла повноліття, є недоцільним, тому що ці заходи не в змозі справити на неї очікуваного впливу.

⁷⁸ Постанова Верховного Суду від 4 листопада 2020 року, справа № 226/231/18, провадження № 51-3273 км 20.

⁷⁹ Постанова Верховного Суду від 12 квітня 2018 року, справа № 198/8/17.

Застосування примусових заходів виховного характеру⁸⁰

Постановивши вирок про звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру з одночасним визначенням виду та розміру покарання за вчинене кримінальне правопорушення, суд апеляційної інстанції неправильно тлумачив положення частини першої статті 105 КК, що суперечить їх точному змісту та, відповідно до пункту 3 частини першої статті 413 КПК, є неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність і, у силу пункту 2 частини першої статті 438 КПК, є підставою для зміни судового рішення.

Застосування примусових заходів виховного характеру:⁸¹

- неповнолітній вчинив два аналогічні кримінальні правопорушення, які утворюють повторність. Відповідно до статті 12 КК України (у редакції Закону, яка діяла на час вчинення кримінального правопорушення), кримінальне правопорушення, передбачене частиною першою статті 185 КК, є злочином невеликої тяжкості, а кримінальне правопорушення, передбачене частиною другою статті 15, частиною другою статті 185 КК, – злочином середньої тяжкості;
- стаття 105 КК не містить заборони щодо використання інституту звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру в разі вчинення неповнолітнім двох аналогічних кримінальних правопорушень невеликої або середньої тяжкості, які утворюють повторність.

Узагальнюючи викладене, зробимо висновки про те, що заходи, які застосовуються до неповнолітніх, відрізняються від заходів, які застосовуються до дорослих, їхньою метою також є виховання та соціальна реабілітація, а залучення різного кола фахівців допомагає обрати вид заходу, який відповідатиме якнайкращим інтересам дитини.

Після огляду судової практики опрацювати проблематику застосування відповідних заходів до неповнолітнього, який потрапив у конфлікт із законом, можливо за допомогою практичної ситуації на основі реальної судової справи.

⁸⁰ Постанова Верховного Суду від 10 червня 2020, справа № 161/7253/18, провадження № 51-2615 км 19.

⁸¹ Постанова Верховного Суду від 11 лютого 2021 року, справа № 161/20070/19.

Завдання № 5. Робота в групах із кейсом

Алгоритм виконання

Крок 1

Тренер/викладач згуртовує учасників у групи.

Крок 2

Учасники працюють у групах над виконанням завдання:

- *ознайомитися з обставинами справи;*
- *визначити, які заходи можна застосувати до неповнолітньої;*
- *визначити, які чинники впливають на визначення обраного виду заходів;*
- *систематизувати коло суб'єктів, які сприяють визначенню відповідних заходів і з'ясувати, яким саме чином сприяють.*

Обставини справи

Неповнолітня Б., 2003 року народження, обвинувачується в тому, що 18 серпня 2017 року близько 12 год. 00 хв., під час перебування в магазині «Єва», який розташований за адресою вулиця Соборності, б. 62, м. Бахмач Чернігівської області, таємно від оточуючих, шляхом вільного доступу, здійснила крадіжку нової косметики: парфумів Versace» Bright Crystal, ємністю 30 мл, вартістю 1 058 грн. 78 коп.; підводки для контуру очей марки L'Oreal Volume Millions Lashes Fatale Noir, вартістю 236 грн. 00 коп., чим завдала матеріальної шкоди ТОВ «Руш» магазину «Єва» на загальну суму 1 478 грн. 78 коп.

Органами досудового розслідування дії Б. кваліфіковані за частиною першою статті 185 КК як таємне викрадення чужого майна (крадіжка).

Представником уповноваженого органу з питань пробації надано досудову доповідь, яка містить інформацію про історію правопорушення, соціально-побутові умови, освіту, стан здоров'я, стосунки у суспільстві та сім'ї, дозвілля та відпочинок, особисті якості та поведінку неповнолітньої, її ставлення до правопорушення, вплив криміногенних факторів на поведінку, висновок про можливість виправлення без обмеження або позбавлення волі, рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення кримінальних правопорушень.

Крок 3

Групи презентують результати роботи в групах, після чого тренер/викладач презентує обґрунтування рішення суду:

«В даній справі місцевим судом⁸² було наведено такі обґрунтування:

- для Суду важливим в даній ситуації є те, що міжнародні стандарти в сфері правосуддя, дружнього до дитини, закріплюють загальноприйнятий міжнародний принцип – «економія кримінальної репресії»;*
- за своїм змістом система правосуддя щодо неповнолітніх направлена, в першу чергу, на забезпечення благополуччя неповнолітнього і забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди сумірні як із особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення (п. п. 5.1 Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»);*
- компетентний орган влади повинен мати право в будь-який момент припинити судовий розгляд (п. п. 17.4 «Пекінських правил»);*
- право на припинення в будь-який момент судового розгляду (Правило 17.4) є відмінною рисою, притаманною практиці поводження з неповнолітніми правопорушниками на відміну від дорослих. У будь-який час компетентним органам влади можуть стати відомі обставини, які дозволять вважати повне припинення провадження найкращим рішенням у справі;*
- а Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила»), в п. п. 8.1. містять положення про те, що судовий орган, маючи в своєму розпорядженні вибір не пов'язаних із тюремним ув'язненням заходів, повинен при винесенні свого рішення брати до уваги потреби правопорушника з точки зору його повернення до нормального життя в суспільстві, інтереси захисту суспільства і інтереси жертви, з якою в належних випадках слід консультуватися;*
- Суд звертає увагу, що неповнолітня обвинувачена протягом провадження вже мала контакт з правоохоронними органами і брала участь при розгляді справи в суді, що, на думку Суду, здійснює негативний вплив на особу дитини, яка знаходиться в конфлікті із законом і*

⁸² Ухвала Бахмацького районного суду Чернігівської області від 6 березня 2018 року, єдиний унікальний номер 728/11/18, номер провадження 1-кп/728/53/18.129

вимагає від Суду застосування заходів «не карального характеру» і навіть припинення провадження;

- важливо, що дії Суду «щодо відмови в ухваленні вироку» з постановленням відповідного процесуального рішення будуть відповідати інтересам дитини та спрямовані на уникнення негативного впливу на неповнолітню;*
- в даному випадку загальні норми КК передбачають можливість звільнення обвинуваченої від кримінальної відповідальності, що буде відповідати саме інтересам дитини, а їх застосування буде свідчити про недискримінаційний характер по відношенню до дитини.*

Крок 4

Після заслуховування позицій груп та обговорення судового рішення, ухваленого в даній справі місцевим судом, необхідно звернути увагу на такі особливості справ за участі дітей:

- розгляд справи було проведено в закритому судовому засіданні;
- справа розглядалася за участі прокурора, законного представника, служби у справах дітей, представника відділу поліції, що свідчить про залучення широкого кола суб'єктів, інформація від яких у підсумку вплинула на вид заходу, який було застосовано до неповнолітньої;
- у судовому засіданні було допитано педагогічну працівницю, яка працює в навчальному закладі, де навчається обвинувачена;
- представником уповноваженого органу з питань пробації надано досудову доповідь, яка містить інформацію про історію правопорушення, соціально-побутові умови, освіту, стан здоров'я, стосунки в суспільстві та сім'ї, дозвілля та відпочинок, особисті якості та поведінку неповнолітньої, її ставлення до правопорушення, вплив криміногенних факторів на поведінку, висновок про можливість виправлення без обмеження або позбавлення волі, рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення кримінальних правопорушень;
- на виконання вимог статті 485 КПК при судовому розгляді щодо неповнолітньої обвинуваченої крім обставин, передбачених статтею 91 цього Кодексу, було з'ясовано такі обставини:
 - повні і всебічні відомості про особу неповнолітньої: її вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи;
 - ставлення неповнолітньої до вчиненого нею діяння;
 - умови життя та виховання неповнолітньої;
 - відсутність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення;

- крім того, враховуючи приписи статті 487 КПК, при дослідженні умов життя та виховання неповнолітньої з'ясовано:
 - склад сім'ї неповнолітньої, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими й дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітньої, форми контролю за її поведінкою, морально-побутові умови сім'ї;
 - обстановку в школі, де навчається неповнолітня, її ставлення до навчання, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до неї;
 - зв'язки і поведінку неповнолітньої поза домом, навчальним закладом.

Наведене обговорення демонструє важливість мультидисциплінарного підходу і міжвідомчої взаємодії.

Тестові запитання для самоконтролю

1. Якою є мета покарання неповнолітнім?

- а) позбавлення волі правопорушника;
- б) забезпечення відшкодування шкоди потерпілому;
- в) виправлення, виховання та соціальна реабілітація засудженого;**
- г) кара засудженого;
- д) зобов'язання щодо читання книг.

2. Якщо особа досягла повноліття під час провадження в суді...

- а) їй необхідно призначити покарання як дорослій;
- б) цей факт не виключає застосування до неї особливостей, що поширюються на неповнолітніх осіб, оскільки такий статус набувається особою виключно на момент вчинення злочину;**
- в) покарання призначається як дорослій, але лише за згодою органу пробації;
- г) покарання призначається з урахуванням висновку органу опіки та піклування;
- д) особа звільняється від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Сесія 7. Індивідуалізована оцінка як інструмент правосуддя, дружнього до дитини

Інформаційне повідомлення

Індивідуалізована оцінка є конче необхідною при виборі заміни покарання або диспозитивного варіанту (призначення покарання або спеціального виховного заходу) для дитини, оскільки вона дозволяє визначити конкретні фактори ризику та захисту, на яких необхідно зосередитися при розробці плану реабілітації дитини.

Існує чимало доказових інструментів для проведення індивідуалізованої оцінки, і жоден універсальний інструмент не є застосовним за будь-яких обставин. Вибір інструменту залежить від цілей оцінки, особистості дитини, її поведінкових проблем тощо. Наприклад, два наведених нижче випадки потребують застосування явно різних інструментів оцінки.

Дитина А. Дитина, яка підозрюється у вчиненні насильницького злочину з особливою жорстокістю.

При оцінці дитини необхідно першочергово враховувати її схильність до насильства, антисоціальні установки та наявність особистісних патологій.

Дитина В. Дитина, яка неодноразово вчиняла дрібні крадіжки та, як відомо, легко підпадає під маніпуляції з боку старших дітей.

Оцінку слід зосередити на когнітивному функціонуванні та ризику повторного скоєння злочину.

Навіщо оцінювати ризики та потреби?

Оцінка ризиків дозволяє точно, надійно та справедливо класифікувати осіб за ймовірністю вчинення ними правопорушень у майбутньому.

Принцип ризику. Рецидив злочинів можна зменшити, якщо рівень послуг з лікування, що надаються правопорушнику, пропорційний ризику вчинення ним повторного злочину.

Цей принцип має два основні елементи:

1. Рівень послуг з лікування;
2. Ризик вчинення правопорушником повторного злочину.

«Статичні» та «динамічні» фактори ризику

Статичні фактори – це, як правило, показники попередньої злочинності. Вони не змінюються з плином часу (тобто судимість неповнолітнього не може бути змінена).

Динамічні фактори – це умови чи обставини, які з часом можуть змінюватися й навіть поліпшуватися. Наприклад, у неповнолітнього може сформуватися позитивніше ставлення до школи, він може припинити спілкуватися з однокласниками-правопорушниками або позбутися наркозалежності. Динамічні фактори зазвичай називають **«криміногенними потребами»**.

Оцінка потреб дозволяє розробити план втручання та лікування, адаптований до криміногенних потреб конкретної особи.

ВАЖЛИВО! Регулярно здійснюйте переоцінку ризиків і потреб під час проходження дитиною реабілітації. Регулярна переоцінка також дозволяє раціональніше використовувати ресурси установи, виходячи з обсягу роботи.

ВАЖЛИВО! Багато підлітків, які стикаються з законом, не вчиняють повторного правопорушення, навіть якщо до них буде застосовано лише мінімальне втручання, оскільки більшість із них мають низький ризик скоєння повторного правопорушення.

Навпаки, **посилення контакту із системою ювенальної юстиції збільшує ризик** для підлітків із низьким рівнем ризику.

Тому дуже важливо чітко розмежовувати випадки високого, середнього та низького ризику, а також **уникати націлювання на випадки низького ризику**, щоб запобігти надмірному залученню дітей та марнуванню ресурсів.

Основний фактор ризику/потреби	Показники	Цілі втручання
Антисоціальна модель особистості	Імпульсивність, авантюризм, прагнення задоволень, негнотомна агресивність і дратівливість.	Розвивати навички самоконтролю, навчати управління гнівом.
Прокримінальна поведінка	Виправдання злочину, негативне ставлення до закону.	Протидіяти раціоналізації за допомогою просоціальних установок; формувати просоціальну ідентичність.
Соціальна підтримка злочинності/ делінквентності	Друзі-правопорушники, ізоляція від просоціальних однолітків.	Замінити прокримінальних друзів та знайомих на просоціальних друзів та знайомих.
Зловживання психоактивними речовинами	Зловживання алкоголем та/ або наркотиками.	Зменшити зловживання психоактивними речовинами, розширити альтернативи вживанню психоактивних речовин.
Сімейні/шлюбні стосунки	Неналежний батьківський контроль і дисципліна, погані сімейні стосунки.	Навчити батьків кращим батьківським навичкам, посилити тепле ставлення та турботу в сім'ї.
Школа	Низька успішність у школі, низький рівень задоволення.	Покращити навчальні навички, розвивати міжособистісні стосунки у шкільному середовищі.
Рекреаційна діяльність	Відсутність участі у просоціальних рекреаційних заходах/дозвіллі.	Заохочувати участь у просоціальних рекреаційних заходах, навчати просоціальним хобі та видам спорту.

Які рішення можуть бути ухвалені за результатами оцінки?

- Тип нагляду (серед іншого, нагляд, пов'язаний чи не пов'язаний із позбавленням волі).
- Рівень нагляду (наприклад, рівень та інтенсивність пробації).
- Інтенсивність послуг.
- Рішення щодо розміщення та зобов'язань.
- Планування лікування/справи.
- Рішення про звільнення (для неповнолітніх у місцях позбавлення волі).

Матриця перенаправлення для отримання послуг (розроблена для ініціативи «Моделі Макартурів для змін»)⁸³

	Деструктивна поведінка	Зловживання психоактивними речовинами	Проблеми в сім'ї	Школа/Освіта
НИЗЬКИЙ ризик/потреба	Низький ризик вказує на низьку ймовірність ризику насильства та/або злочинної поведінки в майбутньому. Посилити захисні фактори, активно визнаючи сильні сторони та стратегічно спираючись на вже виявлені сильні сторони. Пам'ятайте, що частий контакт із системою ювенальної юстиції збільшує ризик для неповнолітніх з низьким рівнем ризику.			
ПОМІРНИЙ ризик/потреба	Втручання у когнітивно-поведінкові навички на рівні громади	Коротка цілеспрямована виховна робота; перенаправлення на оцінку	Практики на рівні громади	Втручання та плани на рівні школи
ВИСОКИЙ ризик/потреба	Інтенсивні виховні заходи в громаді або в інтернатах	Зверніться до відповідного закладу щодо можливого амбулаторного або стаціонарного лікування	Послуги інтенсивного сімейного втручання	Інтенсивні заходи у школі та/або в альтернативних освітніх закладах

Чим НЕ Є оцінка ризику:

- стандартні інструменти оцінки ризиків не годяться для визначення **ризиків вчинення сексуального насильства**; Сексуальне насильство та сексуальні злочини належать до іншої категорії, яка потребує психологічної оцінки або більш спеціалізованих інструментів оцінки ризиків;
- оцінка ризиків **не є оцінкою психічного здоров'я**. Вона не може замінити психологічної оцінки, яку все одно необхідно проводити для деяких молодих людей;
- інструменти оцінки ризиків **не передбачають юридичних приписів**. Ці інструменти розроблені не для визначення заходів, які повинен вжити суд. Вони радше надають додаткову інформацію для підтримки процесу ухвалення рішень судом.

⁸³ Філіппі С., Вінсент Г. та Шуфельт Дж. (2011). Матриця послуг: Зв'язок результатів перевірки та оцінки з відповідними послугами. Луїзіанські моделі змін: короткий огляд.

Знання факторів ризику та криміногенних потреб дитини не завжди є достатнім для розробки індивідуального плану виправлення/лікування для цієї дитини. Іноді діти зі схожими ризиками та потребами можуть по-різному реагувати на один і той самий метод/програму реабілітації через інші, некриміногенні потреби. Ці потреби називаються **факторами чутливості** (реагування).

Вступ до моделі «ризик-потреби-чутливість» (РПЧ)⁸⁴

Фактори чутливості – це зазвичай **некриміногенні потреби**, які недоцільно включати до загального балу оцінки ризику, але які важливо враховувати при плануванні втручання. Іншими словами, це особистісні характеристики дитини та її індивідуальні обставини, які позитивно чи негативно впливають на здатність дитини до участі в певних втручаннях та її мотивацію щодо такої участі.

Чутливість має відображати готовність дитини до змін та оцінювати здатність дитини **реагувати на певні виправні методи та програми**.

Стисло про РПЧ: залежить від багатьох факторів

Ризик. Доберіть інтенсивність втручання, відповідну рівню ризику.

Потреба. Визначте виправні заходи, спрямовані на конкретні криміногенні потреби вказаної особи (динамічні фактори ризику).

Чутливість. Обирайте послуги, які враховують унікальні особливості дитини (наприклад, недостатнє володіння місцевою мовою, розлад навчання, готовність до змін або проблеми з психічним здоров'ям), що можуть вплинути на її реакцію на лікування/виправні заходи.

При виборі правильного інструменту оцінки ризику важливо враховувати точку ухвалення рішення та мету/тип рішення, яке ви прагнете обґрунтувати за допомогою оцінки.

На різних етапах ухвалення рішень у системі ювенальної юстиції (наприклад, направлення на заміну покарання, винесення судового рішення, пробація,

⁸⁴ Brogan, L., Haney-Caron, E., NeMoyer, A., & DeMatteo, D. (2015). Applying the Risk-Needs-Responsivity (RNR) Model to Juvenile Justice. Criminal Justice Review, 40(3), 277-302. <https://doi.org/10.1177/0734016814567312>

переведення до інтернатного закладу) виникають різні питання щодо поводження з неповнолітніми правопорушниками. Тому вони потребують різних типів інструментів оцінювання.

Оцінка ризику завершена. Що далі?

Впровадження інструменту оцінки ризиків не зупиняється після вибору інструменту оцінки та навчання персоналу, як проводити оцінку.

Наступним кроком є затвердження організаційної політики/процедур, що окреслюють структурований процес повсякденної інтеграції результатів оцінки в рішення.

Деякі з таких політик, які слід розглянути, звертають увагу на наступне:

- як рівень ризику використовуватиметься для визначення рівня нагляду за дітьми;
- хто заповнюватиме інструмент оцінки ризиків;
- яку кваліфікацію/підготовку повинен мати персонал для проведення оцінки ризиків;
- як оцінка ризиків враховуватиметься в індивідуальному плануванні роботи з дитиною;
- як часто проводитимуться повторні оцінки;
- (якщо оцінка ризиків призначена для обґрунтування судових рішень), як результати оцінки ризиків доводитимуться до відома суду.

Стандартизовані тести індивідуалізованої оцінки

Серед стандартизованих тестів, які можуть бути прийняті/адаптовані для використання в Україні, можуть бути наступні.

Для загального використання:

- Міннесотський багатофакторний особистісний опитувальник – підлітковий MMPI-A;
- Шкала підліткової депресії Рейнольдса (RADS);
- Опитувальник для діагностики психопатії: Молодіжна версія (PCL:YV). *Інструменти для оцінки поведінкових та емоційних розладів або патологій*;
- Діагностичний опитувальник для дітей (DISC);
- Шкала функціональної оцінки дітей та підлітків (CAFAS);
- Контрольний список поведінки дитини для батьків, вчителів та молоді (CBCL);

- Массачусетський скринінговий інструмент для молоді (MAYSI-2).
Інструмент для оцінки когнітивних функцій:
- Шкала вимірювання інтелекту Векслера для дітей – IV (WISC-IV).

Для судово-медичної практики:

- Інструмент для оцінки ризику небезпеки, складності – зрілості та піддатливості до лікування: Опис ризику – складності лікування (RSTI);
- Інструменти для оцінки антисоціальних установок, злочинного мислення, корисливих когнітивних викривлень (HIT) та модифікована шкала кримінальних настроїв (CSS-M).

Інструменти оцінки ризиків:

- Інструмент для оцінки ризику повторного скоєння злочину/потреб/сильних сторін – Опис рівня обслуговування молоді/кейс-менеджменту (YLS/CMI);
- Інструмент оцінки ризику повторного скоєння злочину/потреб ASSET;
- Інструмент для оцінки ризику насильства серед підлітків:
Структурована оцінка ризику насильства серед молоді (SAVRY);
- Сила/вразливість/множинний ризик (заподіяння шкоди іншим, насильство, зловживання психоактивними речовинами) та завдання шкоди підлітку (самогубство, самоушкодження тощо): короткострокова оцінка ризику та можливості лікування: Версія для підлітків (START:AV).

Посібник для судово-медичних експертів **Оновлені принципи судово-психіатричної оцінки (FMNA)** **(Гейлбрун та ін., 2009) та їхні ювенальні еквіваленти⁸⁵**

Оновлений принцип судово-психіатричної оцінки	Ювенальний еквівалент
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ	
Усвідомлювати важливі відмінності між клінічною та судово-медичною сферами.	Усвідомлювати важливі відмінності між клінічною та судово-медичною сферами, які можуть бути менш вираженими через пріоритетність реабілітації в системі ювенальної юстиції.
Здобути відповідну освіту, підготовку та досвід у своїй судово-експертній спеціалізації.	Здобути відповідну освіту, підготовку та досвід у сфері судово-експертної діяльності та розвитку людського потенціалу.

⁸⁵ Гейлбрун К. та ДеМаттео Д. (2012). На шляху до встановлення стандартів практики в судово-медичній оцінці психічного здоров'я неповнолітніх. За ред. Е. Л. Григоренко, Довідник з дитячої судово-медичної психології та психіатрії (с. 145-156). Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-0905-2_10.

Ознайомитися з відповідною юридичною, етичною, науковою та практичною літературою, що стосується судово-психіатричної оцінки.	Аналогічно.
Прагнути чесності й неупередженості, активно проговорюючи обмеження та обґрунтування думки.	Аналогічно.
Контролювати потенційну упередженість оцінювача в цілому шляхом моніторингу добору справ, безперервного навчання та консультацій з досвідченими колегами.	Аналогічно.
Знати специфічні аспекти правової системи, зокрема щодо комунікації, розкриття інформації, давання показань і свідчень.	Знати специфічні аспекти правової системи, зокрема щодо комунікації, розкриття інформації, давання показань і свідчень, особливо ті, що мають конкретне застосування в системі ювенальної юстиції.
Не змагатися, а ефективно представляти та захищати свою думку.	Аналогічно.
У КОНКРЕТНИХ ВИПАДКАХ: Підготовка	
Визначити відповідні судово-медичні питання.	Визначити відповідні судово-медичні питання, приділяючи особливу увагу питанням ризику та реабілітації (потребам і відповідальності), що виникають регулярно.
Приймати направлення лише в межах своєї компетенції.	Приймати направлення лише в межах своєї компетенції, яка має включати людський розвиток, а також клінічну та судово-медичну експертизу.
Відхилити направлення, якщо є ризик упередженості експерта.	Відхилити направлення, якщо є ризик упередженості експерта, зокрема сильні переконання, які можуть порушити баланс між громадською безпекою та реабілітацією підлітків.
Обговорити з адвокатом роль оцінювача.	Аналогічно.
Обговорити фінансові домовленості.	Аналогічно.
Отримати належні дозволи.	Отримати належні дозволи, що є дещо складнішим для підлітків, які не досягли 18 років.
Уникати подвійної ролі терапевта та судово-медичного експерта.	Аналогічно.
Визначити конкретну роль, яку відіграватиме судово-медична експертиза, якщо направлення прийнято.	Аналогічно.

Обрати найвідповіднішу модель для збору, інтерпретації та передання даних.	Аналогічно.
У КОНКРЕТНИХ ВИПАДКАХ: Збір даних	
Використовувати кілька джерел інформації для кожної сфери, що оцінюється. Переглянути наявну вихідну інформацію та активно шукати важливі відсутні елементи.	Аналогічно.
Використовувати релевантність та надійність (достовірність) як орієнтири для пошуку інформації та вибору джерел даних.	Аналогічно.
Зібрати відповідну історичну інформацію.	Зібрати відповідну історичну інформацію, приділяючи особливу увагу таким сферам, як сім'я, школа та однолітки.
Оцінювати клінічні характеристики у відповідні, надійні та обґрунтовані способи.	Оцінити клінічні характеристики у відповідні, надійні та обґрунтовані способи, враховуючи меншу стабільність особистісних характеристик через зміни розвитку.
Оцінювати юридично значущу поведінку.	Оцінювати юридично значущу поведінку, компенсуючи вплив нестабільності дієздатності, пов'язаної з розвитком.
Переконатися, що оцінка здійснюється в умовах тиші, приватності та відсутності факторів, які відвертають увагу.	Аналогічно.
Надати відповідне повідомлення про мету та/або отримати відповідний дозвіл перед початком.	Надати відповідне повідомлення про мету та/або отримати відповідний дозвіл перед початком, враховуючи додаткові ускладнення, якщо молодій людині ще не виповнилося 18 років.
З'ясувати, чи розуміє особа мету оцінки та пов'язані з нею обмеження щодо конфіденційності.	З'ясувати, чи розуміє особа мету оцінки та пов'язані з нею обмеження конфіденційності, оцінити вплив незрілості розвитку, а також клінічних і когнітивних дефіцитів.
У КОНКРЕТНИХ ВИПАДКАХ: Інтерпретація даних	
Використовувати інформацію сторонніх осіб для оцінки стилю реагування.	Аналогічно.
При оцінці стилю відповіді за необхідності застосувати тестування.	Аналогічно.
Використовувати специфічні для конкретного випадку (ідіографічні) факти для оцінки клінічного стану, функціональних можливостей та причинно-наслідкового зв'язку.	Використовувати специфічні для конкретного випадку (ідіографічні) факти для оцінки клінічного стану, функціональних можливостей та причинно-наслідкового зв'язку. «Клінічний стан» включає незрілість розвитку.

Використовувати номотетичні докази для оцінки клінічного стану, функціональних можливостей та причинно-наслідкового зв'язку.	Використовувати номотетичні докази для оцінки клінічного стану, функціональних можливостей та причинно-наслідкового зв'язку. «Клінічний стан» включає незрілість розвитку.
Використовувати наукову аргументацію в оцінці причинно-наслідкового зв'язку між клінічним станом та функціональними можливостями.	Аналогічно.
Ретельно обміркувати, чи варто відповідати на остаточне юридичне питання. Якщо на нього відповідати, то в контексті ретельної оцінки з чітким описом даних і аргументацією, а також із чітким усвідомленням того, що це питання належить до компетенції особи, яка ухвалює юридичні рішення.	Аналогічно.
Описати висновки та обмеження так, щоб вони мало змінювалися під час перехресного дослідження.	Аналогічно.
У КОНКРЕТНИХ ВИПАДКАХ: Письмова комунікація	
Вказувати джерела інформації.	Аналогічно.
Використовувати просту мову; уникати технічного жаргону.	Аналогічно.
Писати звіт по розділах, відповідно до моделі та процедур.	Аналогічно.
У КОНКРЕТНИХ ВИПАДКАХ: Показання	
Базувати показання на результатах правильно проведеної судово-психіатричної оцінки.	Аналогічно.
Підготуватися.	Аналогічно.
Спілкуватися ефективно.	Аналогічно.
Контролювати повідомлення. Намагатися отримати, зберегти й відновити контроль над значенням і впливом інформації, представленій в експертних свідченнях.	Контролювати повідомлення. Намагатися отримати, зберегти й відновити контроль над значенням і впливом інформації, представленій в експертних свідченнях. Суддя може бути активнішим у допиті експерта, додаючи питання, які не є змагальними.

Перелік запитань (Бейєр, 2000), які мають бути внесені до оцінки неповнолітніх з урахуванням їхнього розвитку⁸⁶

Зрілість мислення

- На момент вчинення правопорушення в якому обсязі ця молода людина передбачала його наслідки? Реагувала на загрозу? Мінімізувала наслідки? Бачила лише один вихід?
- Чи могла ця молода людина передбачити наслідки своїх дій?
- Чи була ця молода людина здатна планувати, як доросла людина, і чи в умовах стресу реагувала так само, як доросла людина, чи інакше, якби все відбулося не за планом?

Моральні цінності

- Як ця молода людина розуміє справедливість, права та відповідальність?
- Чи вважає ця молода людина вірність вищим моральним принципом за традиційні уявлення про добро і зло?

Емпатія

- Чи здатна ця молода людина до емпатії? Чи можна інтерпретувати підліткову браваду цієї молодшої людини та/або її сприйняття правопорушення як випадковості чи як відсутність докорів сумління?

Попередня травма

- Чи є докази попередньої травми? Серйозного насильства над дитиною чи нехтування її потребами? Який зв'язок між травмою дитини та злочином, якщо такий зв'язок існує?
- Як стара травма впливає на когнітивні процеси цієї молодшої людини, і чи впливає взагалі? На її сприйняття загрози?

Проблеми з навчанням

- Чи мала ця молода людина в минулому проблеми зі школою або труднощі з навчанням? Якщо так, то який зв'язок, якщо він є, між шкільними проблемами чи труднощами в навчанні цієї людини та злочином?
- Який зв'язок, якщо він є, між проблемами в навчанні цієї молодшої людини та її когнітивними процесами? З її сприйняттям загрози?

⁸⁶ ГМ. Бейєр, (1999), «Діти інакші: Як знання теорії розвитку підлітків може допомогти в ухваленні рішень у суді», під ред. Л. М. Росадо (Розуміння підлітків. Навчальна програма для судів у справах неповнолітніх, 2000).

Цілями, які переслідує протиправна поведінка?

- Якою мірою протиправна поведінка цієї молодшої людини зумовлена потребою у схваленні? Чутливість та піддатливість до лікування?
- Чи хоче молода людина змінитися? Чи має молода людина бажання отримати схвалення, яке могло б привести до змін?

Приклади передової практики

Вторинна профілактика

Програма мультисистемної профілактичної терапії (MST-PREV): Сполучені Штати Америки⁸⁷

Програма мультисистемної профілактичної терапії Університету поведінкових асоціацій (MST-PREV) – це профілактична програма, що фінансується Адміністрацією служб у справах дітей (ACS) міста Нью-Йорк. MST-PREV – це доказова програма лікування, яка, як доведено, зменшує ризик поведінки, що наражає дітей на небезпеку.

Програма MST-PREV розроблена для допомоги сім'ям з дітьми, які стикаються з такими труднощами:

- прогулювання шкільних уроків;
- вживання наркотиків чи алкоголю;
- можлива участь у банді;
- попередні арешти;
- участь у бійках.

За сім'єю закріплюється лікар-магістр, який інтенсивно працюватиме з нею вдома та в громаді. Терапевти програми MST-PREV мають невелике навантаження – п'ять-шість сімей, щоб забезпечити свою доступність кілька разів на тиждень. Терапевт отримує ретельну оцінку унікальних потреб сім'ї, щоб спільно розробити план поведінки, спрямований на зниження ризикованої поведінки дитини та досягнення цілей сім'ї.

Терапевти MST-PREV працюють із застосуванням підходу, що базується на сильних сторонах дитини, і використовують сильні сторони сім'ї, щоб розробити реалістичні та довгострокові плани. Терапевти MST-PREV також розглядають сім'ю через призму громади й працюють над встановленням значущих стосунків із громадськими організаціями та здійснюють наведення для вирішення потреб у всіх аспектах життя сім'ї.

⁸⁷ Program website, URL: <https://www.cmocares.org/what-we-do/integrated-behavioral-health/children-family-services/mst-prev>

Такі послуги, зокрема включають:

- послуги з догляду за дітьми;
- послуги та ресурси в сфері протидії домашньому насильству;
- освітні послуги;
- медичні послуги;
- послуги у сфері психічного здоров'я (наприклад, індивідуальні/сімейні консультації для дорослих та дітей);
- лікування від зловживання психоактивними речовинами.

Третинна профілактика

Tools4U: Нідерланди⁸⁸

Tools4U – це амбулаторне поведінкове втручання, що складається з індивідуального навчання когнітивним і соціальним навичкам, яке застосовується як (карна) санкція для дітей, котрі перебувають у конфлікті з законом. Навчання призначене для дітей, визнаних правопорушниками (віком від 12 до 18 років), які вчинили одне або більше правопорушень і для яких брак когнітивних і соціальних навичок був пов'язаний із протиправною поведінкою. Окрім регулярного (індивідуального) навчання неповнолітніх існує «плюс-версія», в якій під час додаткових зустрічей розглядається брак батьківського нагляду та неадекватна здатність батьків розв'язувати проблеми.

Програма Tools4U спрямована на скорочення дефіциту когнітивних і соціальних навичок, пов'язаних із делінквентною поведінкою. Вважається, що таке зменшення дефіциту навичок запобігає подальшим правопорушенням (рецидивам). Якщо втручання успішно послаблює деякі з дефіцитів навичок, то ризик рецидиву зменшується.

Практичні завдання

Завдання № 1. Робота в групах з наскрізним кейсом

Алгоритм виконання

Крок 1

Учасники або тренер/викладач мають принести на сесію такі результати своєї попередньої роботи:

⁸⁸ Program website, URL: <https://www.nji.nl/interventies/tools4u>

- генограму Сім'ї 1 (Петренки);
- екокарти для Руслана та Максима Петренків;
- план нагляду без позбавлення волі для Максима Петренка.

Крок 2

Використовуючи наявну інформацію про сім'ю Петренків, зокрема про Руслана та Максима Петренків, проведіть бесіду з обома дітьми та складіть звіти про соціальне дослідження щодо Руслана та Максима. Кожен звіт про соціальне дослідження має містити індивідуальну оцінку статичних і динамічних факторів ризику та захисних чинників дитини, а також рекомендації щодо реабілітаційних втручань.

Працюйте в групі.

Тестові запитання для самоконтролю

1. Оцінка ризиків дозволяє класифікувати осіб за ймовірністю вчинення ними правопорушень у майбутньому:

- а) точно;
- б) надійно;
- в) справедливо;

г) всі відповіді правильні.

2. Показники попередньої злочинності – це:

- а) динамічні фактори ризику;

б) статичні фактори ризику;

- в) всі відповіді правильні.

3. Що дозволяє розробити план втручання та лікування, адаптований до криміногенних потреб конкретної особи:

а) оцінка потреб;

- б) оцінка ризиків;

- в) всі відповіді правильні.

4. Які рішення можуть бути ухвалені за результатами оцінки?

- а) тип нагляду (зокрема нагляд, пов'язаний чи не пов'язаний із позбавленням волі);

- б) рівень нагляду (наприклад, рівень та інтенсивність пробації);

- в) планування лікування/справи;

г) всі відповіді правильні.

Сесія 8. Міжвідомча співпраця у наданні необхідної підтримки дітям-постраждалим/свідкам на стадії завершення контакту дитини з системою правосуддя, дружнього до дитини

Загальне обговорення

(за результатами роботи учасників з Порядком реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність (XII розділ)

Учасники в групах опрацьовують Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність (XII розділ)⁸⁹ та проводять загальне обговорення з наступних питань.

- Які фактори (що) необхідно враховувати з точки зору міжвідомчої співпраці та надання підтримки дітям-постраждалим і дітям-свідкам на стадії завершення контакту дитини з системою правосуддя, дружнього до дитини?
- Які фактори (що) найчастіше залишається поза увагою?
- Найпоширеніша проблематика в реалізації вказаного питання для кожної інституції?
- Як покращити ситуацію?
- «Коло впливу» кожної дотичної інституції?
- Як розширити «коло впливу»?

Інформаційне повідомлення

Оцінювання ризиків

Ризики та загрози: ці терміни часто плутають

Об'єкт – те, що ми намагаємося захистити. У нашому випадку ця категорія охоплює постраждалих/свідків (клієнтів), їхні сім'ї та близьких, а також їхнє майно. Загроза – те, від чого ми намагаємося захистити.

⁸⁹Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text> (дата звернення 02.07.2024).

Загроза – те, від чого ми намагаємося захистити. Загроза – це щось, що може навмисно чи випадково скористатися вразливістю й завдати шкоди, пошкодити або знищити об’єкт.

Вразливість – слабе місце або прогалина в наших зусиллях із захисту, якою може скористатися загроза.

Ризик – результат взаємодії між об’єктами, загрозами та вразливостями. Іншими словами, це потенційна можливість заподіяння шкоди, пошкодження або знищення об’єкта в результаті загрози, яка користується вразливістю.

Імовірність	Майже певний/ неминучий					
	Дуже імовірний					
	Імовірний					
	Помірний					
	Малоімовірний					
		Не-значний	Низь-кий	Помірний	Високий	Кри-тичний
	Вплив					

Оцінка ризику

Оцінка ризику є важливою з багатьох причин, зокрема для наступних дій.

- Шляхом своєчасного втручання досягти зниження рівня тяжких тілесних ушкоджень, дитячих смертей/майже смертельних випадків та/або вбивств сексуального партнера.
- Розробити плани безпеки, які враховують обставини постраждалої особи та рівень ризику.
- Забезпечити спільну мову та єдині вихідні дані для всіх постачальників послуг у сфері протидії домашньому насильству.
- Забезпечити персонал, який надає допомогу постраждалим, необхідною інформацією для включення до планів роботи з постраждалими.
- Підвищити рівень обізнаності та готовності постраждалих до дій.
- Допомогти постраждалим у зборі доказів небезпеки для судових розглядів, включно з цивільними.

Скринінг

Пам'ятайте, що скринінг призначений не для отримання доказів або встановлення істини щодо наявності жорстокого поводження з дітьми або домашнього насильства. Він радше спрямований на виявлення страху постраждалої особи чи розкриття інформації про насильство або на професійну оцінку ризику насильства над клієнтом або його дітьми в майбутньому.

Скринінг не проводиться, якщо:

- постраждала особа недостатньо фізично або психічно здорова, щоб зв'язно відповідати на запитання;
- постраждала особа вже розповіла про домашнє насильство як наявну проблему;
- поряд із постраждалою особою присутні її партнер(ка), старші діти (віком від 3 років) чи інші члени сім'ї або друзі.

Оцінка летальності домашнього насильства

Будь-який постачальник послуг, який працює з особами, що постраждали від домашнього насильства, зокрема сексуального насильства, коли кривдник є сексуальним партнером постраждалої особи, повинен добре вміти здійснювати оцінку летальності. Особи, які зазнають домашнього насильства, можуть стикатися з вищими ризиками летальності, і їхня своєчасна оцінка має важливе значення для вжиття заходів з метою виявлення та припинення потенційно небезпечних для життя ситуацій. Зокрема поліцейські, які першими реагують на виклики, повинні володіти інструментами оцінки летальності.

Приклад міжнародної передової практики

Польща

Опитувальник з оцінки ризику загрози життю або здоров'ю людини для визначення доцільності арешту, передбаченого розділом 1 Статті 15а Закону «Про поліцію» від 6 квітня 1990 року, або видання захисного чи обмежувального припису

Приклад міжнародної передової практики
Польща

Опитувальник з оцінки ризику загрози життю або здоров'ю людини для визначення доцільності арешту, передбаченого розділом 1 Статті 15а Закону «Про поліцію» від 6 квітня 1990 року або видання захисного чи обмежувального припису

Частина В: Насильство щодо дітей

Г О Д Г О Д Х В Х В Д Д М М Р Р Р Р

Час початку втручання

Ім'я та прізвище особи,
яка постраждала від домашнього насильства

Місце проведення втручання:

Якщо фактори ризику визначені, поставте X у клітинці
Розпитайте **дорослого** про ситуацію дитини, скориставшись цими запитаннями.

1. Кривдник бив, лупцював, штовхав дитину чи кидав у неї важкі предмети? о
2. Кривдник штовхав дитину на землю? о
3. Кривдник душив дитину? о
4. Кривдник обпав дитину сигаретою чи іншим гарячим предметом? о

Степень відповіді: значення на 1 з питань 1-4:
заварештувати кривдника; ТА одразу після запитання приступити до видання захисного чи обмежувального припису.

5. Кривдник бив дитину якимсь предметом або кидав його в дитину? о
6. Кривдник поводився з дитиною агресивно? о
7. Чи доводилося вам колись захищати дитину від кривдника? о
8. Кривдник погрожував дитині смертю чи фізичним насильством? о
9. Кривдника вже засуджували за насильство в сім'ї (або поза її межами)? о
10. На вашу думку, чи здатний кривдник завдати шкоди дитині? о
11. Кривдник раніше поводився з дитиною агресивно? о
12. Вік дитини — 0-6 років? о
13. Чи є у дитини інвалідність? о

Степень відповіді: значення на 5 або більше з питань 5-13:
заварештувати кривдника; ТА приступити до видання захисного чи обмежувального припису.

165
(розбірливий підпис службовця, який заповнює опитувальник)

Планування безпеки – це процес, за допомогою якого постраждала особа та/або її батьки/законні опікуни можуть проконсультуватися з відповідними установами, щоб обговорити підвищення особистої безпеки, зокрема безпеки дітей, яких зачепила конкретна ситуація. Цей процес має бути частиною партнерського підходу між фахівцями та постраждалими (та дітьми постраждалих осіб, якщо йдеться про дорослих постраждалих). Як такий він має включати оцінку рівня ризику та розробку кризового плану, а також плану на майбутнє як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Поліція відіграє важливу роль у розробці та підтримці планів безпеки як частини процесу управління ризиками.

План безпеки постраждалих необхідно обов'язково контролювати та за потреби коригувати. Моніторинг безпеки постраждалих осіб може здійснюватися шляхом:

- співпраці зі службою підтримки постраждалих для здійснення зворотного зв'язку від постраждалих осіб;

- механізмів подальшого контролю, щоб запитати постраждалих, чи почувалися вони в більшій безпеці після втручання поліції;
- виявлення випадків повторного правопорушення, про які не повідомляється в поліцію;
- виявлення та оцінки порушення захисних приписів;
- моніторингу відвідування та завершення програм для кривдників.

Безпека постраждалих осіб в умовах збройного конфлікту

В умовах збройного конфлікту військові та поліцейські підрозділи відіграють ключову роль у забезпеченні фізичного захисту цивільного населення, зокрема захисту від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК). Конкретні заходи захисту та безпеки мають ухвалюватися з урахуванням показників раннього попередження та ситуативної обізнаності.

Координація між правоохоронними органами та збройними силами: роль збройних сил

Мобільність і превентивні операції. У більшості випадків СНПК можна запобігти за допомогою швидкого превентивного розгортання мобільних сил. Здатність швидко пересуватися повітрям, автотранспортом чи пішки в райони загострень або потенційні гарячі точки є ключовим фактором у боротьбі з СНПК.

Оточення і пошукові операції. Операції з оточення й пошуку можуть проводитися з різними цілями, серед іншого (зокрема на територіях, відвоєнованих у супротивника, або в районах, охоплених повстаннями) для стримування/затримання осіб, які вчинили СНПК, конфіскації зброї або звільнення викрадених осіб, які зазнали сексуального насильства.

Евакуація. Евакуація проводиться з метою вивезення, порятунку та звільнення осіб, які були викрадені та взяті в заручники особами, що вчинили СНПК. В евакуаційних операціях найвищим пріоритетом є безпека постраждалих осіб/жертв та заходи з пом'якшення шкоди.

Координація між правоохоронними органами та збройними силами: роль правоохоронних органів

Підвищена видимість та посилене патрулювання. Залежно від ситуації, можна розглянути можливість посилення видимості поліції та патрулювання в районах, де існує ризик СНПК, а також залучення поліцейських, які пройшли спеціальну підготовку з питань протидії сексуальному та гендерно обумовленому насильству.

Збір, реєстрація та зберігання доказів. Поліція збирає, реєструє та зберігає докази воєнних злочинів і сексуального насильства для подальшого кримінального розслідування та переслідування ймовірних злочинців на національному та/або міжнародному рівні. Ці обов'язки не слід передавати військовим, крім випадків, коли військові забезпечують безпеку периметра.

Поліція та збройні сили повинні мати СОП для направлення та передання постраждалої особи призначеному постачальнику послуг, а також суворо дотримуватися його.

Практичні завдання

Завдання № 1. Робота в групах

Дійові особи:

Сім'я 1:

Петренко Світлана — жінка, мати дітей і членкиня прийомної сім'ї;
Петренко Геннадій — чоловік, батько дітей і член прийомної сім'ї;
Тарасенко Анастасія, 11.01.2016 року народження — прийомна малолітня дитина;
Петренко Руслан, 8.02.2007 року народження — неповнолітній член сім'ї;
Петренко Максим, 3.05.2010 року народження — малолітня дитина, член сім'ї;
Петренко Вікторія, 22.07.2013 року народження — малолітня дитина, членкиня сім'ї.

За сім'єю Петренків уже зафіксовано випадки недбалоного ставлення до навчання дітей (у 2017-2018 роках на Геннадія та Світлану Петренків було тричі складено протоколи за Статтею 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з тим, що Руслан та Максим пропускали заняття в школі).

Сім'я також має історію домашнього насильства. У 2018 році Геннадій Петренко двічі притягувався до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства щодо своєї дружини Світлани. Однак в обох випадках Світлана вирішила відкликати заяви, внаслідок чого справу було закрито.

У 2023 році сусідка, Олександра Дорошенко, зателефонувала на гарячу лінію поліції з повідомленням про Геннадія Петренка, коли її 10-річна донька (однокласниця та подруга Вікторії) привела додому перелякану та явно травмовану Вікторію, яка розповіла Олександрі, що Геннадій «торкався [її] під спідницею», а «Руслан зараз торкається Анастасії. Тато сміється й дістав телефон, щоб зняти відео».

У мобільному телефоні, вилученому в Геннадія Петренка після дзвінка Олександрі Дорошенко до поліції, було виявлено 2 відеозаписи, що містять матеріали сексуального насильства над дітьми. В одному з відео 16-річний Руслан Петренко вступає в статевий контакт із 7-річною Анастасією Тарасенко. На іншому відео 10-річну Вікторію Петренко примушують до вчинення дій сексуального характеру щодо себе. На жорсткому диску комп'ютера, вилученому з будинку Петренків, містилося понад 20 відеозаписів, зроблених прихованою камерою, на яких різні діти, включно з Анастасією та Вікторією, а також низка невстановлених постраждалих, зняті під час переодягання або користування ванною кімнатою. На двох відеозаписах на вилученому жорсткому диску неідентифіковані старші діти здійснюють сексуальні дії з неідентифікованими молодшими дітьми в іншому місці, не в будинку Петренків.

Завдання

Працюючи в групі, виконайте наступні завдання.

- Виходячи з наявної інформації у справі, визначте та оцініть ризики безпеки для: а) Вікторії Петренко та б) Анастасії Тарасенко. У разі потреби запитуйте відповідну інформацію у своїх колег з інших груп (наприклад, органів пробації, служб захисту дітей тощо).
- Розробіть плани безпеки для:
 - а) Вікторії Петренко та
 - б) Анастасії Тарасенко.

Інформаційне повідомлення

Вступ до кейс-менеджменту

Кейс-менеджмент

у широкому визначенні – «процес надання допомоги окремим дітям і сім'ям шляхом безпосередньої підтримки типу соціальної роботи, а також управління інформацією»⁹⁰.

⁹⁰ Глобальна робоча група із захисту дітей (2014). Міжвідомчі керівні принципи кейс-менеджменту та захисту дітей. Місцевий кластер захисту, Європейський Союз, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID).

Кейс-менеджмент у сфері захисту дітей більше стосується справ, пов'язаних із насильством над дітьми та/або судовими провадженнями за участю дітей (зокрема за участю дітей-постраждалих та свідків злочинів, а також дітей, що перебувають у конфлікті з законом).

В інтегрованому кейс-менеджменті на рівні окремих випадків права та потреби вразливих дітей, які стикаються з численними ризиками та деприваціями (наприклад, дитина у конфлікті з законом, яка раніше зазнавала віктимізації), найкраще задовольняються в межах скоординованого та інтегрованого підходу. Інтегрований кейс-менеджмент вимагає міжсекторальної співпраці в межах спільних цілей, визначень і процесів.

Керівні принципи кейс-менеджменту

Наведені нижче принципи адаптовано з Міжвідомчих керівних принципів кейс-менеджменту та захисту дітей (Місцевий кластер захисту, Європейський Союз, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID)).

Не зашкодь!

Необхідно переконатися, що заходи та втручання, розроблені для підтримки дитини (та її сім'ї), не завдають їй ще більшої шкоди.

Найкращі інтереси дитини

Соціальні працівники та їхні керівники повинні постійно оцінювати ризики й ресурси дитини та її оточення, а також позитивні та негативні наслідки дій, забезпечуючи при цьому, щоб дитина та особи, які її доглядають, були вислухані в процесі ухвалення та щоб їхня думка враховувалася з усією серйозністю.

Відсутність дискримінації

Дотримання принципу недискримінації означає, що діти не повинні зазнавати дискримінації (поганого ставлення або відмови у наданні послуг) через їхні індивідуальні особливості або приналежність до якоїсь групи (наприклад, стать, вік, соціально-економічне походження, раса, релігія, етнічне походження, інвалідність, сексуальна орієнтація або гендерна ідентичність).

Дотримання етичних стандартів

Для установ та персоналу, які працюють з дітьми, слід розробити та застосовувати професійні етичні стандарти та практики; це можуть бути професійні кодекси поведінки та політики захисту дітей.

Одержання інформованої згоди та/або схвалення

Інформована згода – це добровільна згода дієздатної особи, яка здійснює вільний та усвідомлений вибір. Для забезпечення інформованої згоди соціальні працівники повинні переконатися, що діти та їхні сім'ї повністю розуміють: доступні послуги та варіанти (тобто процес кейс-менеджменту), потенційні ризики та переваги отримання послуг, інформацію, яка збиратиметься, як вона буде використана, а також конфіденційність та її межі.

Інформоване схвалення – це виражена готовність отримувати послуги. Цей вид згоди вимагає надання інформації, наведеної вище, в аналогічний спосіб, зрозумілий дитині. Втім, для дітей молодшого віку, які за визначенням надто малі, щоб давати інформовану згоду, але достатньо дорослі, щоб розуміти та погоджуватися отримувати послуги, потрібно одержати «інформоване схвалення» від дитини.

Конфіденційність

Конфіденційність пов'язана із поширенням інформації лише тим особам, які мають її знати для виконання службових обов'язків. Повага до конфіденційності вимагає від постачальників послуг захищати інформацію, зібрану про клієнтів, і забезпечувати доступ до неї лише з чітко вираженого дозволу клієнта. Для установ і кейс-працівників, залучених до кейс-менеджменту, це означає, що вони збирають, поширюють і зберігають інформацію про окремі випадки в безпечний спосіб та відповідно до узгодженої політики захисту даних. Важливо зазначити, що конфіденційність обмежується, коли кейс-менеджери виявляють проблеми з безпекою та мають звернутися по допомогу до інших постачальників послуг (наприклад, медичних працівників), або коли закон зобов'язує їх повідомляти про злочини.

Забезпечення підзвітності

Підзвітність означає відповідальність за свої дії та результати цих дій. Установи та особи, які здійснюють кейс-менеджмент, повинні дотримуватися національної правової та політичної бази. Вони також повинні дотримуватися професійних кодексів поведінки, якщо такі існують.

Мінімальні основні компетенції кейс-менеджера

- Цінності та етичні принципи кейс-менеджменту.
- Знання основних проблем та динаміки у сфері захисту дітей.
- Розуміння системи правосуддя та захисту дітей, дружньої до дитини.
- Знання про розвиток дитини, зокрема у сфері правосуддя, дружнього до дитини, та захисту дітей.
- Процес кейс-менеджменту та стандартні операційні процедури.

- Навички звітування та нагляду.
- Навички консультування та комунікації.
- Навички координації, налагодження зв'язків та співпраці.
- Міжособистісні навички: управління конфліктами, переконання та лідерство.
- Особистісні навички: самосвідомість, організаційні навички, управління стресом і травмами.

Кейс-менеджмент у системі ювенальної юстиції

Кейс-менеджмент у системі ювенальної юстиції має ґрунтуватися на індивідуалізованій оцінці та орієнтуватися на клієнта. Він має бути спрямований на підтримку молодих людей з метою зменшення кількості правопорушень, мінімізації майбутніх контактів із системою правосуддя та позитивної участі в житті громади.

Підхід кейс-менеджменту рекомендовано як при застосуванні заміни покарання, так і при винесенні вироків.

Практичні завдання

Завдання № 2. Робота в групах

Алгоритм виконання

Крок 1

Учасники або тренер/викладач мають принести на сесію такі результати попередньої роботи:

- *генеграму Сім'ї 1 (Петренки);*
- *екокарти для Руслана та Максима Петренків;*
- *звіти про соціальне дослідження щодо Руслана та Максима Петренків.*

Крок 2

Учасники працюють у групі над виконанням завдання.

Завдання

Використовуючи звіти про соціальні дослідження щодо Руслана та Максима Петренків, а також наявну інформацію про сім'ю Петренків, беручи до уваги рішення суду щодо Руслана та Максима Петренків, розробіть такі документи:

- а) шаблон планування справи;
- б) плани реалізації обраних судом запобіжних заходів для Руслана та Максима Петренків.

Шаблон планування справи та плани справи мають включати щонайменше наступні моменти.

- Аналіз плану справи: сильні та слабкі сторони сім'ї, розуміння сім'єю своїх сильних сторін та потреб, ставлення/переконавання дитини щодо змін та готовність до змін, якість відносин між працівником органу пробації/дитиною/сім'єю, перешкоди на шляху до змін, які необхідно буде подолати, та інша відповідна інформація.
- Цілі плану справи.
- Заходи втручання для досягнення кожної цілі (заходи повинні відповідати обраним судом варіантам покарання, але бути докладніше описаними, щоб дати чітке уявлення про покрокове виконання рішення суду).
- Індикатори та процедуру моніторингу: як здійснюватимуться моніторинг та оцінка досягнення мети.
- Потребу в перенаправленні: зазначте необхідні перенаправлення, якщо є потреба у перенаправленні до зовнішніх постачальників послуг (наприклад, для отримання медичної допомоги, серед іншого, послуги з охорони психічного здоров'я, консультації з питань зловживання психоактивними речовинами тощо).

Тестові запитання для самоконтролю

1. Скринінг призначений для:

- а) отримання доказів;
- б) встановлення істини щодо наявності жорстокого поводження з дітьми або домашнього насильства;

в) професійної оцінки ризику насильства над клієнтом або його дітьми в майбутньому.

2. Чому оцінка ризику є важливою?

- а) дозволяє досягти зниження рівня тяжких тілесних ушкоджень, дитячих смертей/майже смертельних випадків та/або вбивств сексуального партнера;
- б) дозволяє розробити плани безпеки, які враховують обставини постраждалої особи та рівень ризику;
- в) допомагає постраждалим у зборі доказів небезпеки для судових розглядів, включно з цивільними;

г) всі відповіді правильні.

3. У чому полягає роль правоохоронних органів під час забезпечення безпеки постраждалих осіб в умовах збройного конфлікту?

- а) у підвищеній видимості та посиленому патрулюванні;
- б) у зборі, реєстрації та збереженні доказів;
- в) в оточенні та пошукових операціях;
- г) всі відповіді правильні;

д) правильні відповіді а та б.

4. Виражена готовність отримувати послуги – це:

- а) інформована згода;

б) інформоване схвалення;

- в) кейс-менеджмент.

5. До керівних принципів кейс-менеджменту належать:

- а) найкращі інтереси дитини;
- б) відсутність дискримінації та дотримання етичних стандартів;
- в) забезпечення підзвітності;

г) всі відповіді правильні.

Сесія 9. Міжвідомча співпраця в контексті захисту дітей в конфлікті з законом на стадії завершення контакту дитини з системою правосуддя, дружнього до дитини

Загальне обговорення

(за результатами роботи учасників з Порядком реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність (XII розділ))⁹¹

Учасники опрацьовують Порядок реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність (XII розділ) і проводять загальне обговорення з наступних питань.

- Які фактори (що) необхідно враховувати з точки зору міжвідомчої співпраці на стадії завершення контакту дитини, яка перебуває в конфлікті з законом, з системою правосуддя, дружнього до дитини?
- Які фактори (що) найчастіше залишається поза увагою?
- Найпоширеніша проблематика в реалізації вказаного питання для кожної інституції?
- Як поліпшити ситуацію?
- «Коло впливу» кожної дотичної інституції?
- Як розширити «коло впливу»?

До уваги викладача/тренера!

За наявності часу дискусія може бути доповнена питаннями про проблематику, пов'язану з процесом відновного правосуддя на етапі укладання/виконання угод про примирення.

Практичні завдання

Завдання №1. Робота в групах

Алгоритм виконання

Крок 1

- Учасники продовжують працювати з кейсом (родина Петренків).

⁹¹ Порядок реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text> (дата звернення 02.07.2024).

- Учасники згуртовуються в кілька груп по п'ять-сім осіб.
- Кожна група отримує однакове завдання.
- На етапі презентації результатів групи порівнюють відповіді та підходи, які вони застосували. Ось Руслан Петренко, йому 16 років.

Ось Руслан Петренко, йому 16 років.

Завдання **для групи:**

- Моделюємо ситуацію, що Руслану було обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Він перебуватиме в місцевому слідчому ізоляторі.
- Завдання:
 - *виписати права Петренка Руслана, умови для реалізації яких мають бути створені в слідчому ізоляторі? (Ще варіант постановки питання: «Які права Руслан має в слідчому ізоляторі?»);*
 - *визначити, для реалізації яких прав буде потрібна міжвідомча взаємодія та прописати кілька (два-три) алгоритмів міжвідомчої взаємодії реалізації прав дитини в слідчому ізоляторі.*

До уваги викладача/тренера!

Якщо в учасників виникатимуть складнощі з прикладами, доречно запропонувати такі:

- *реалізація права на освіту, чи буде це онлайн освіта, чи до СІЗО будуть приходити вчителі. Тут так само можна згадати, що Руслан закінчує 9 клас/школу. Як можна сприяти реалізації його права на освіту в такому випадку? (Йдеться про вступ до училища, технікуму чи ВИШу);*
- *реалізація права на медичну допомогу, для прикладу – Руслану час зробити вакцинацію, яким чином буде побудована взаємодія;*
- *реалізація права на дозвілля – як створити для Руслана можливість мати якісне дозвілля;*
- *реалізація права на отримання паспорту, як забезпечити це в умовах перебування в СІЗО?*

Групи працюють над відповіддю (переліком прав) та над алгоритмами взаємодії для реалізації конкретних прав, після чого учасники розміщують свої напрацювання на фліпчарті або на модераційних картках.

Крок 2

Групи презентують свої напрацювання.

Крок 3

Коротке загальне обговорення про вправу.

Пропонується обговорити з учасниками відповіді на наступні запитання.

- *Про що для вас ця вправа?*
- *Які виклики в процесі реалізації прав дитини в СІЗО можуть мати місце?*
- *Як подолати зазначені виклики?*
- *Один-два висновки за результатами участі в активності.*

Завдання № 2. Робота в групах з наскрізним кейсом

Сім'я 1:

Петренко Світлана — жінка, мати дітей і членкиня прийомної сім'ї;

Петренко Геннадій — чоловік, батько дітей і член прийомної сім'ї;

Тарасенко Анастасія, 11.01.2016 року народження — прийомна малолітня дитина;

Петренко Руслан, 8.02.2007 року народження — неповнолітній член сім'ї;

Петренко Максим, 3.05.2010 року народження — малолітня дитина, член сім'ї;

Петренко Вікторія, 22.07.2013 року народження — малолітня дитина, членкиня сім'ї.

Сім'я 2 (ВПО):

Григорук Анастасія: мати, вдова (чоловік загинув у бою; див Генограму);

Григорук Сергій: син, 16 років;

Григорук Юлія: донька, 12 років;

Григорук Михайло: син, 10 років.

За сім'єю Петренків уже зафіксовано випадки недбалоного ставлення до навчання дітей (у 2017-2018 роках на Геннадія та Світлану Петренків було тричі складено протоколи за Статтею 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення у зв'язку з тим, що Руслан та Максим пропускали заняття в школі).

Сім'я також має історію домашнього насильства. У 2018 році Геннадій Петренко двічі притягувався до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства щодо своєї дружини Світлани. Однак в обох випадках Світлана вирішила відкликати заяви, внаслідок чого справу було закрито.

У 2023 році сусідка, Олександра Дорошенко, зателефонувала на гарячу лінію поліції з повідомленням про Геннадія Петренка, коли її 10-річна донька (однокласниця та подруга Вікторії) привела додому перелякану та явно травмовану Вікторію, яка розповіла Олександрі, що Геннадій «торкався [її] під спідницею», а «Руслан зараз торкається Анастасії. Тато сміється й дістав телефон, щоб зняти відео».

У мобільному телефоні, вилученому в Геннадія Петренка після дзвінка Олександри Дорошенко до поліції, було виявлено 2 відеозаписи, що містять матеріали сексуального насильства над дітьми. В одному з відео 16-річний Руслан Петренко вступає в статевий контакт із 7-річною Анастасією Тарасенко. На іншому відео 10-річну Вікторію Петренко примушують до вчинення дій сексуального характеру щодо себе. На жорсткому диску комп'ютера, вилученому з будинку Петренків, містилося понад 20 відеозаписів, зроблених прихованою камерою, на яких різні діти, включно з Анастасією та Вікторією, а також низка невстановлених постраждалих, зняті під час переодягання або користування ванною кімнатою. На двох відеозаписах на вилученому жорсткому диску неідентифіковані старші діти здійснюють сексуальні дії з неідентифікованими молодшими дітьми в іншому місці, не в будинку Петренків.

Під час слідчої бесіди Руслан Петренко спочатку заперечував, що вступав у сексуальний контакт з Анастасією чи хоча б знав про існування цих відео. Однак згодом він визнав, що йому було відомо про матеріали із зображенням сексуального насильства. Він також назвав свого 16-річного сусіда Сергія Григорука, якого місцеві вважають технічно обдарованим і комп'ютерним вундеркіндом, ініціатором схеми продажу матеріалів із зображенням сексуального насильства за участю Анастасії та інших дітей через даркнет. Із Сергієм було проведено бесіду, в якій він розповів наступне: він визнав,

що одного разу Руслан показав йому відеозапис, на якому Руслан вступає в статевий контакт з Анастасією Тарасенко (Руслан не сказав, хто саме зняв цей епізод). Руслан запропонував Сергію так звану «вигідну угоду»: Сергій продасть матеріали з сексуальним насильством за участю Анастасії в даркнеті та отримає частку прибутку. Сергій був шокований, але коли спробував відмовитися, Руслан погрожував йому, кажучи, що його сестра буде наступною. Він також змущувався з Сергія, кажучи, що чув, що нібито Юлія добровільно вступала в сексуальний контакт зі своїм нападником під час окупації. Сергій поступився й погодився допомогти Руслану, але відчуває провину й не знає, що робити. Сергій продемонстрував послідовність у своїй розповіді, і його виклад подій вважається правдивим.

Хоча це не пов'язано з розслідуваною справою, у бесіді із Сергієм також містилася інформація про ймовірне сексуальне насильство над його 12-річною сестрою Юлією Григоруку, яка зазнала сексуального нападу (зґвалтування) з боку військовослужбовця збройних сил ворога перед евакуацією. Її молодший 10-річний брат Михайло був удома і став свідком нападу, сховавшись у шафі. За словами Сергія, Руслан шантажував його через чутки про те, що Юлія не намагалася чинити опір зґвалтуванню. Сергій пояснює це надзвичайним страхом Юлії перед військовослужбовцем. Зґвалтування Юлії зараз розслідується в іншій справі після того, як сусідка, яка була свідком цього епізоду, розповіла про це матері Юлії, яка після евакуації повідомила про це поліцію. Михайло підтвердив, що бачив, як солдат напав на його сестру, проте Юлія відмовляється говорити про цей інцидент.

Завдання для групи

- Виходячи з наявної інформації у справі, визначте та оцініть ризики безпеки для *а) Сергія Григорука та б) Юлії Григоруку*. У разі потреби, *запитуйте відповідну інформацію у своїх колег з інших груп (наприклад, органів пробації, служб захисту дітей тощо)*.
- *Розробіть плани безпеки для:*
 - *а) Сергія Григорука;*
 - *б) Юлії Григоруку.*

1. Надайте відповіді ПРАВДА або НЕПРАВДА

Діти у конфлікті із законом потребують захисту на стадії завершення контакту дитини з системою правосуддя, дружнього до дитини.

(ПРАВДА)

Постраждалі діти та діти-свідки мають пріоритет щодо права на захист порівняно з дітьми у конфлікті із законом.

(НЕПРАВДА)

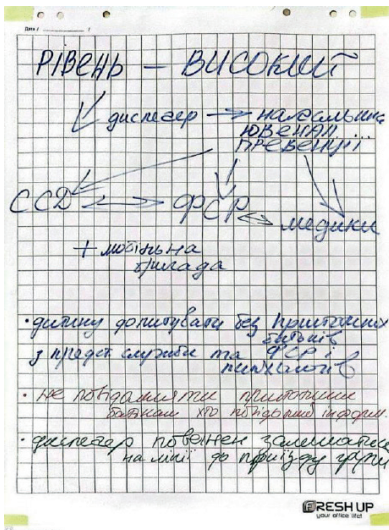
У СІЗО дітям має бути забезпечено право на дозвілля.

(ПРАВДА)

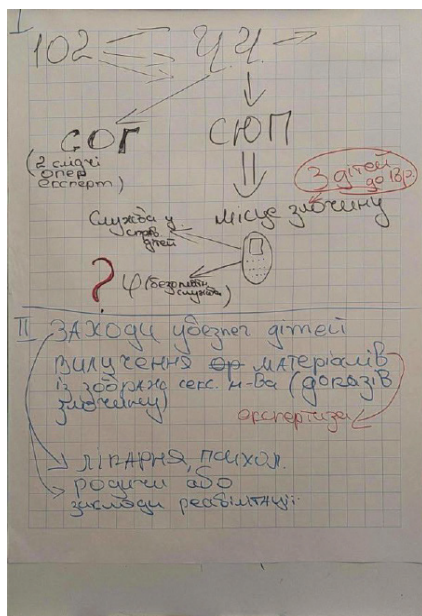
Забезпечення права на освіту не є важливим для захисту дітей у конфлікті із законом.

(НЕПРАВДА)

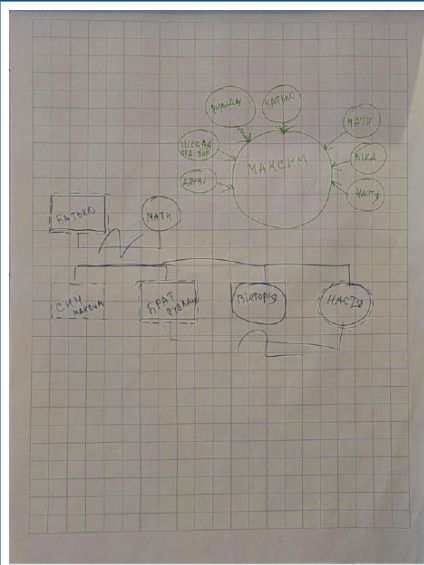
ДОДАТКИ. ВІЗУАЛІЗАЦІЇ З ПОПЕРЕДНІХ ТРЕНІНГІВ

Алгоритм реагування.

Алгоритм реагування.

Генограма та екокарта.

[illegible]

Роль прокурора в процесі
реалізації принципу
найкращих інтересів дитини.

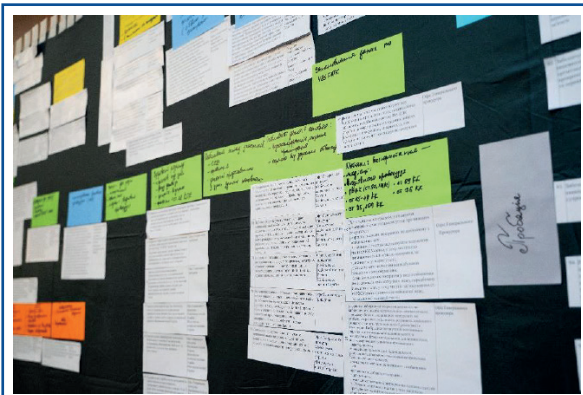
Матриця «Що створює відчуття безпеки в комунікації»

Алгоритм міжвідомчої взаємодії

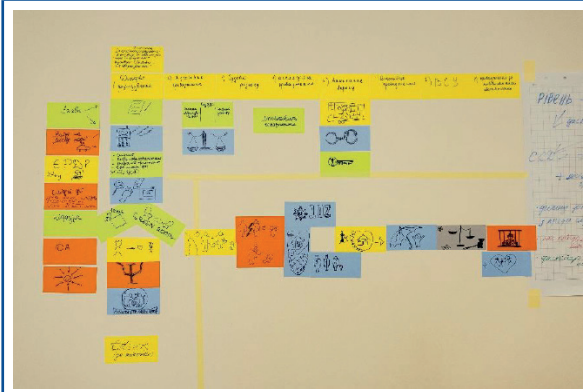
Алгоритм міжвідомчої взаємодії

Алгоритм міжвідомчої взаємодії

Алгоритм міжвідомчої взаємодії

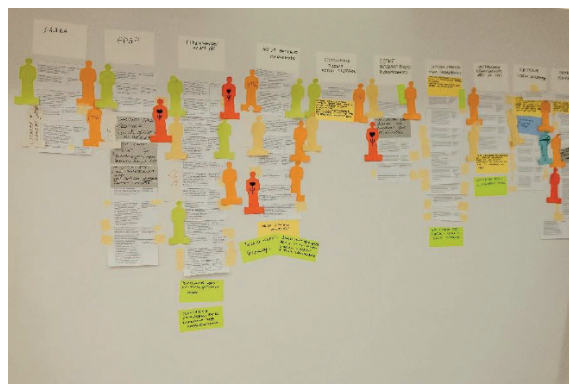
Алгоритм міжвідомчої взаємодії

Алгоритм міжвідомчої взаємодії

Алгоритм міжвідомчої взаємодії

Алгоритм міжвідомчої взаємодії

Правові акти

1. Директива 2012/29/EU Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів, 25 жовтня 2012 року. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0-2012-92.pdf> (дата звернення 15.07.2024).
2. Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 12, Право дитини бути заслуханою, CRC/C/GC/12, 20 липня 2009 року. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F12&Lang=en (дата звернення 23.08.2024).
3. Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 14 (2013) «Щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращому забезпеченню її інтересів (пункт 1 статті 3)». URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=5&DocTypeID=11 (дата звернення 23.08.2024).
4. Зауваження загального порядку Комітету ООН з прав дитини № 24 (2019) про права дитини у системі правосуддя щодо дітей. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/275/59/PDF/G1927559.pdf?OpenElement> (дата звернення 23.08.2024).
5. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, і пояснювальна записка: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення 23.08.2024).
6. Керівні принципи щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів, прийняті резолюцією 2005/20 ЕКОСОС від 22 липня 2005 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/guidelines_justice_inv_child.shtml (дата звернення 23.08.2024).
7. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року // Зібрання чинних міжнародних договорів України за 1990 рік, № 1, стор. 205.

8. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) // Офіційний вісник України від 14.12.2012-2012 р., № 93, / № 52, 2012, ст. 2071 /, стор. 364.

9. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення 23.08.2024).

10. Міркування Комітету ООН з прав дитини у справі «Y. B. and N. S. v. Belgium» від 27 вересня 2018 року, повідомлення № 012/20178.6. URL: <https://mart-ngo.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/%D0%94%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%82%D1%83-%D0%9E%D0%9E%D0%9D.pdf> (дата звернення 01.07.2024).

11. Рекомендація № R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (прийнята Комітетом міністрів 17 вересня 1987 року на 410-му засіданні заступників міністрів). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text (дата звернення 01.07.2024).

12. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 01.07.2024).

13. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення 02.07.2024).

14. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#n78> (дата звернення 02.07.2024).

15. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 07.07.2024).

16. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р // Офіційний вісник України (офіційне видання) від 04 січня 2019-2019 р., № 2, стор. 112, стаття 58.

17. Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від

жорстокого поводження: постанова Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року № 585. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 07.07.2024).

18. Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства: Указ Президента України №398/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3982020-35069> (дата звернення 23.08.2024).

19. Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text> (дата звернення 02.07.2024).

Судові рішення

20. Рішення ЄСПЛ по справі «Р. Б. проти Естонії» (R. B. v. Estonia). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-210466%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-210466%22]})

21. Рішення ЄСПЛ по справі «С. Н. проти Швеції» (S. N. v. Sweden). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22tabview%22:\[%22document%22\],%22itemid%22:\[%22001-60564%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22tabview%22:[%22document%22],%22itemid%22:[%22001-60564%22]})

22. Рішення ЄСПЛ від 16 липня 2015 року по справі «Мамчур проти України», заява № 10383/09. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974a93#Text> (дата звернення 23.08.2024).

23. Постанова Верховного Суду від 6 березня 2018 року, справа № 686/12914/16-к, провадження № 51-173 км 18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73219595> (дата звернення 02.07.2024).

24. Постанова Верховного Суду від 12 квітня 2018 року, справа № 198/8/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73438119> (дата звернення 02.07.2024).

25. Постанова Верховного Суду від 9 квітня 2019 року, справа № 400/1/18, провадження № 51-9795 км 18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81202958> (дата звернення 02.07.2024).

26. Постанова Верховного Суду від 03 жовтня 2019 року, справа № 138/3715/16-к (провадження № 51-97 км 19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84814517> (дата звернення 02.07.2024).

27. Постанова Верховного Суду від 12 листопада 2019 року по справі № 522/20208/15-к (провадження № 51-6488 км 18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85836384> (дата звернення 23.08.2024).
28. Постанова Верховного Суду від 23 квітня 2020 року, справа № 566/1387/18, провадження № 51-745 км 20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88979543> (дата звернення 23.08.2024).
29. Постанова Верховного Суду від 3 червня 2020 року, справа № 754/3011/17, провадження № 51-3456 км 19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89649306> (дата звернення 23.08.2024).
30. Постанова Верховного Суду від 10 червня 2020, справа № 161/7253/18, провадження № 51-2615 км 19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89977675> (дата звернення 23.08.2024).
31. Постанова Верховного Суду від 4 листопада 2020 року, справа № 226/2311/18, провадження № 51-3273 км 20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92692254> (дата звернення 23.08.2024).
32. Постанова Верховного Суду від 11 лютого 2021 року, справа № 161/20070/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94874087> (дата звернення 23.08.2024).
33. Постанова Верховного Суду від 27 травня 2021 року, справа № 566/1387/18, провадження № 51-745 км 20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97315631> (дата звернення 23.08.2024).
34. Постанова Верховного Суду від 21 жовтня 2021 року, справа № 728/2017/20, провадження № 51-2700 км 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544891> (дата звернення 23.08.2024).
35. Постанова Верховного Суду від 23 листопада 2021 року, справа № 369/1044/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519622>
36. Постанова Верховного Суду від 30 листопада 2021 року, справа № 601/473/20, провадження № 51-3269 км 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101673740> (дата звернення 23.08.2024).

37. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2022 року по справі № 404/2468/17 (провадження № 51-2894 км 21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102705035> (дата звернення 02.07.2024).
38. Постанова Верховного Суду від 27 червня 2022 року, справа № 165/2885/19, провадження № 51-5535 км 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105057132> (дата звернення 02.07.2024).
39. Постанова Верховного Суду від 17 січня 2023 року, справа № 753/13113/18, провадження № 51-6 км 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108526645> (дата звернення 02.07.2024).
40. Постанова Верховного Суду від 25 вересня 2023 року, справа № 165/93/22, провадження № 51-3601 км 23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113927796> (дата звернення 02.07.2024).
41. Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями» від 6 червня 2016 року. URL: https://kievskisud.od.ua/images/docs/doc1/vityag_slid.pdf (дата звернення 03.09.2024).
42. Ухвала Верховного Суду від 23 вересня 2019 року, справа № 346/164/18, провадження № 51-3561 ск 19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84481869> (дата звернення 03.09.2024).
43. Вирок Бахмацького районного суду Чернігівської області від 26 лютого 2021 року, єдиний унікальний номер 728/2017/20, номер провадження 1-кп/728/31/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95192419> (дата звернення 23.08.2024).
44. Вирок Чернігівського апеляційного суду від 21 травня 2021 року, провадження № 11-кп/4823/355/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97092386> (дата звернення 23.08.2024).
45. Ухвала Бахмацького районного суду Чернігівської області від 6 березня 2018 року, єдиний унікальний номер 728/11/18, номер провадження 1-кп/728/53/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72634390> (дата звернення 23.08.2024).

Основна література

46. Єдині стандарти підготовки фахівців у сфері правосуддя щодо дітей. Схвалено на засіданні Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Протокол № 1 від «15» червня 2021 року. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/14406/file/Standarts%20of%20training%20J4C.pdf> (дата звернення 23.08.2024).
47. Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Техніко-економічне обґрунтування тестування моделі Barnahus в Україні. URL: <https://rm.coe.int/cvavgu-jan2018-5-ua-web/16807874dc> (дата звернення 23.08.2024).
48. Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Г. Попов, І. Урумова, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К., 2021. 112 с. Частина III. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/Metod_recomendations_opytyvanya_ditey_UKR.pdf (дата звернення 01.09.2024).
49. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права. 2017. С. 141-144.
50. Наталя Крестовська, Павло Пархоменко. Аналіз міжнародного досвіду створення та діяльності міждисциплінарних команд з питань соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та в роботі з дітьми, що опинилися в контакті із законом. Київ. 2023. 16 с.
51. Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні: посібник. URL: <https://rm.coe.int/legal-analysis-ukr-web/1680a317f5> (дата звернення 23.08.2024).
52. StudyCorgi. (2022, September 19). Child Abuse Management: Multidisciplinary Approach. URL: <https://studycorgi.com/child-abuse-management-multidisciplinary-approach/> (дата звернення 23.08.2024).

Додаткові джерела

53. «Барнахус» – ефективна система (модель) роботи з дітьми, що постраждали від насильства або стали свідками такого. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/barnahus-efektyvna-systema-model-roboty-z-ditmy-shho-postrazhdaly-vid-nasylstva-abo-staly-svidkami-takogo-2> (дата звернення 23.08.2024).

54. Бейєр М. (1999) «Діти інакші: Як знання теорії розвитку підлітків може допомогти в ухваленні рішень у суді», під ред. Л. М. Росадо (Розуміння підлітків. Навчальна програма для судів у справах неповнолітніх, 2000).
55. Блок С. Д., Вільямс Л. М. Звинувачення в сексуальному насильстві щодо дітей: співпраця з метою поліпшення результатів (2019). URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/252768.pdf> (дата звернення 02.07.2024).
56. Вілкінсон М. Секрети фасилітації: SMART-посібник із результативної роботи в групі. Видавництво: Фабула, 2021. 512 с.
57. Гейлбрун К. та ДеМаттео Д. (2012). На шляху до встановлення стандартів практики в судово-медичній оцінці психічного здоров'я неповнолітніх. За ред. Е. Л. Григоренко, Довідник з дитячої судово-медичної психології та психіатрії (с. 145-156). Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-0905-2_10.
58. Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (некримінальний аспект). 2020. 85 с.
59. Імплементация міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, – правоохоронці та урядовці підписали спільний документ. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/implementaciya-miznarodnix-standativ-pravosuddya-druznyogo-do-ditini-pravooxoronci-ta-uryadovci-pidpisali-spilnii-dokument> (дата звернення 23.08.2024).
60. Кові Стівен Р. 7 звичок надзвичайно ефективних людей: Потужні інструменти розвитку особистості. Ювілейне видання, Видавництво КСД. 2023. 512 с.
61. Комплексна оцінка системи правосуддя, дружнього до дитини, в Україні: дослідження Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/-b5/1680af3518> (дата звернення 23.08.2024).
62. Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх. URL: <https://www.facebook.com/share/p/eJtydG6vqRmNUaxY/> (дата звернення 23.08.2024).

63. Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення 02.07.2024).
64. Філіппі С., Вінсент Г. та Шуфельт Дж. (2011). Матриця послуг: Зв'язок результатів перевірки та оцінки з відповідними послугами. Луїзіанські моделі змін: короткий огляд.
65. Blonigen, D. M. (2010). Explaining the relationship between age and crime: Contributions from the developmental literature on personality. *Clinical Psychology Review*. 30(1). P. 89–100.
66. Brogan, L., Haney-Caron, E., NeMoyer, A., & DeMatteo, D. (2015). Applying the Risk-Needs-Responsivity (RNR) Model to Juvenile Justice. *Criminal Justice Review*, 40(3), 277-302. <https://doi.org/10.1177/0734016814567312>.
67. Clarke, RV (1992). *Situational crime prevention: Successful case studies*. New York, NY: Harrow & Hesto. 357 p.
68. J. Braithwaite (2000) 'Reintegrative Shaming' in R. Paternoster & R. Bachman (eds) *Explaining Criminals and Crime: Essays in Contemporary Criminological Theory*. Los Angeles: Roxbury. URL: https://johnbraithwaite.com/wp-content/uploads/2016/05/2000_Reintegrative-Shaming.pdf (дата звернення 23.08.2024).
69. Paul J. Brantingham, Patricia L. Brantingham, *Environmental Criminology*, SAGE Publications, 1981. 264 p.
70. Program website. URL: <https://www.cmocares.org/what-we-do/integrated-behavioral-health/children-family-services/mst-prev> (дата звернення 23.08.2024).
71. Program website. URL: <https://www.nji.nl/interventies/tools4u> (дата звернення 23.08.2024).
72. Website of the Innocence project: <https://innocenceproject.org/who-are-west-memphis-three-damien-echols/> (дата звернення 23.08.2024).

МОДУЛЬ 1. ОСНОВИ ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ

До сесії 1. Вступ до правосуддя, дружнього до дитини. Огляд розвитку дитини. Застосування дитиноцентрованого підходу з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини

- Токарева Н. М. Основи вікової психології: навчально-методичний посібник / Н. М. Токарева, А. В. Шамне – Кривий Ріг, 2013 – 283 с.
- Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, і пояснювальна записка: прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188>

МОДУЛЬ 2. МІЖВІДОМЧА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДИТИНИ

- ПОРЯДОК реалізації пілотного проекту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text>
- Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство (2015 рік) URL: <https://rm.coe.int/guidelines-druk-2-/168075de3b>
- Правовий аналіз моделі «Барнахус» в Україні (2021 рік) URL: <https://rm.coe.int/legal-analysis-ukr-web/1680a317f5>
- Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/Metod_recomendations_opytyvanya_ditey_UKR.pdf
- Модель «Барнахус»: загальна характеристика і впровадження в Україні. Збірка матеріалів із впровадження моделі «Барнахус» в Україні (станом на травень 2024 року, в Україні функціонує 12 центрів «Барнахус» у містах Вінниця, Миколаїв, Тернопіль, Київ, Чернівці, Полтава, Суми, Житомир, Кропивницький, Одеса, Луцьк, Черкаси), <https://www.unicef.org/ukraine/documents/model-barnahus-implementation-ukraine>
- Про запровадження та реалізацію пілотного проекту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги (станом на травень 2024 року, пілот впроваджується в Дніпропетровській, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Одеській, Чернігівській областях

та в місті Київ; з 01.09.24 дія пілотного проекту розширена на всю територію України).

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-23#Text>

МОДУЛЬ 3. ВПРОВАДЖЕННЯ ДИТИНОЦЕНТРОВАНИХ ПІДХОДІВ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЦЕДУР І ПРАКТИК, ДРУЖНИХ ДО ДІТЕЙ, НА ОСНОВІ КОНКРЕТНИХ СЦЕНАРІЇВ

- Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Г. Попов, І. Урумова, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К., 2021. 112 с. Розділ 2. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/Metod_recomendations_opytyvanya_ditey_UKR.pdf (дата звернення 01.09.2024).
- Керівні принципи та методика документування порушень прав дитини внаслідок сексуального насильства. Кишенькова версія. / Автори-упоряд.: П. Пархоменко, Г. Попов, І. Урумова, за заг. ред. О. Калашник. – К.: 2022. 50 с. Розділ 2. URL: <https://rm.coe.int/pocket-guide-methodological-guidelines-on-documenting/1680a9769c> (дата звернення 01.09.2024).
- Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права. 2017. С. 141-144.
- Протокол Берклі з ведення розслідувань з використанням відкритих цифрових даних. URL: <https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2022/03/Berkeley-Protocol-Ukrainian.pdf> (дата звернення 02.07.2024).
- The National Institute of Child Health and Human Development (NICHD) Protocol. URL: <https://nichdprotocol.com/the-nichd-protocol/> (дата звернення 01.09.2024).
- Керівні принципи Комітету Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. URL: <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення 05.07.2024).

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

«Барнахус», 2, 3, 11, 46, 50, 51, 52, 57, 69, 86, 90, 121, 184, 187.
Верховний Суд, 38, 70, 71, 121, 122.
Відновний підхід, 20.
Вікова крива злочинності, 20.
Генограма, 3, 7, 74, 85.
Діти, які перебувають у контакті із законом, 3, 28, 31, 32, 40, 103, 112, 114, 119, 179, 184.
Діти, які перебувають у конфлікті з законом, 3, 7, 20, 26, 65, 72, 74, 133, 137, 153, 162, 172.
Досудове розслідування, 2, 3, 4, 5, 10, 64, 66, 74, 78, 84, 86, 87, 90, 94, 109, 110, 115, 137, 184, 187.
Екокарти, 3, 75, 76, 79, 154, 164.
Забезпечення найкращих інтересів дитини, 7, 16, 28.
Заміна покарання, 103, 104, 105.
«Зелена кімната», 86, 119, 120.
Кейс-менеджмент, 5, 147, 161, 162, 163, 164, 166.
Комітет ООН з прав дитини, 29, 30, 41, 113, 114.
КПК України, 46, 64, 65, 66, 86, 90, 120, 125.
Міжвідомча взаємодія, 2, 8, 10, 37, 168, 187.
Міжвідомча співпраця, 4, 5, 86, 94, 112, 125, 155, 167.
Міжвідомчої взаємодії, 2, 9, 10, 37, 38, 39, 44, 45, 47, 48, 49, 54, 58, 60, 62, 129, 140, 168, 176.
Міжнародні стандарти, 29, 40, 116, 121, 122, 130, 138.
Мультидисциплінарний підхід, 2, 37, 40.
Наскрізний кейс, 2, 3, 4, 5, 11, 12, 45, 46, 47, 48, 59, 60, 61, 62, 69, 70, 77, 79, 81, 82, 91, 107, 127, 129, 137, 153, 167, 169.
Опитування, 14, 23, 43, 46, 47, 48, 50, 52, 64, 75, 79, 83, 86, 87, 88, 89, 93, 109, 112, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 124, 184, 187, 188.
Оцінка потреб, 142.
Оцінка ризиків, 71, 141, 144, 146, 154.
Оцінка ризику, 6, 144, 146, 147, 148, 156, 165.
Поліцейський, 23, 25, 43, 71.
Поліцейські, 64, 157, 159.
Постраждалих дітей, 20, 26, 31, 71, 86, 93.
Правосуддя, дружнього до дитини, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 14, 30, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 50, 62, 86, 115, 121, 122, 138, 141, 155, 163, 167, 172, 179, 181, 185, 187.
Принцип найкращих інтересів, 29, 33, 36, 64.
Пробації, 2, 4, 9, 23, 43, 54, 74, 75, 110, 135, 137, 139, 140, 143, 154, 161, 165, 171.
Прокурор, 4, 9, 24, 34, 39, 42, 43, 46, 47, 64, 126, 134, 139, 175.
Ситуативна профілактика злочинності, 5, 8, 98, 99, 100, 101, 102.
Слідчий, 9, 42, 43, 46, 56, 62, 64, 87, 93, 105, 106.
Служби у справах дітей, 4, 9, 24, 42, 43, 48, 64, 81, 82, 84, 125, 126, 128, 133, 139, 152, 161, 171.
Судді, 42, 43, 90, 104, 115, 133.
Суддя, 42, 43, 150.
Судовий розгляд, 10, 32, 117, 122, 125, 138.
У конфлікті із законом, 4, 7, 65, 74, 102, 131, 139, 153, 172.
Фактори ризику, 94, 95, 96, 110, 111, 141, 142, 145.
Шеймінг, 7, 21, 22.
Якнайкращих інтересів дитини, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 38, 41, 44, 127.

www.coe.int

Будуємо Європу
для дітей та разом
з дітьми

Рада Європи – провідна правозахисна організація на континенті. До її складу входять 46 держав-членів, зокрема всі члени Європейського Союзу. Усі держави – члени Ради Європи підписали Європейську конвенцію з прав людини – угоду, покликану захищати права людини, демократію та верховенство права. Європейський суд з прав людини веде нагляд за імплементацією Конвенції в державах-членах.

